

Eesti Kirjandusmuuseumi
folkloristika osakonna rahvausundi ja meedia töörühm
MTÜ Eesti Folkloori Instituut

Mäetagused

81

Eesti-uuringute Tippkeskus 2020

(vaata ka: <http://folklore.ee/tagused>)

Toimetaja

Mare Kõiva

EKM Teaduskirjastus

Tartu 2021

Toimetaja: Mare Kõiva
Tegevtoimetaja: Asta Niinemets
Uudised: Asta Niinemets & Piret Voolaid
Inglisekeelsed kokkuvõtted: Tiina Mällo
Kaanekujundus: Andres Kuperjanov

Toimetuskolleegium 2021–2026: Ekaterina Anastasova (Bulgaaria Teaduste Akadeemia Etnoloogia ja Folkloristika Instituut koos Etnograafiamuuseumiga, Bulgaaria), Juri Berezkin (Peterburi Etnograafainstituut, Venemaa), Meelis Friedental (Tartu Ülikool, Eesti), Tõnno Jonuks (Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus, Tartu Ülikool, Eesti), Janina Kursite (Läti Ülikool, Läti), Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool, Eesti), Pauliina Latvala-Harvilahti (Turu Ülikool, Soome), Kazuto Matsumura (Tokyo Ülikool, Jaapan), Tatiana Minniyakhmetova (vabakutseline uurija, Austria), Diarmuid O'Giollain (Corki Ülikool, Iirimaa), Piret Paal (Paracelsuse meditsiineraülikool, Austria), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikool (ELTE), Budapest, Ungari), Urmas Sutrop (Tartu Ülikool, Eesti-uuringute Tippkeskus, Eesti), Guntis Šmidchens (Washingtoni Ülikool, Seattle, USA), Aimar Ventsel (Tartu Ülikool, Eesti)

Trükitud Eesti Kultuurkapitali toetusel. Väljaande valmimine on seotud Euroopa Liidu Euroopa Regionaalarengu Fondiga (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja projektiga EKM 8-2/20/3.

Indekseerijad: MLA Folklore Bibliography, Ulrich's Periodical Directory, Internationale Volkskundliche Bibliographie = International Folklore Bibliography = Bibliographie Internationale d'Ethnologie, C.E.E.O.L., CEJSH, EBSCO Publishing Humanities International Complete, Scopus, DOAJ

Toimetuse aadress: Mäetagused, Vanemuise 42–235, 51003 Tartu
tel +372 737 7740, +372 737 7709; faks +372 737 7706
e-post: folklore@folklore.ee

ISSN 1406–992X

doi:10.7592/MT2021.81

© Eesti Kirjandusmuuseum
MTÜ Eesti Folkloori Instituut
Autorid

Kaas Andres Kuperjanov

Vastab Creative Commons BY-NC-ND 4.0 tingimustele

Sisukord

Eetilised valikud COVID-19 pandeemia tingimustes <i>Margit Sutrop, Kadri Simm</i>	5
Kaugõppe kujutamine COVID-19 pandeemia esimese laine meemides: huumor kui toimetulekuviis ja enesekaitsestrateegia <i>Piret Voolaid</i>	19
Soolisustatud rahvuslus Lilli Suburgi (1841–1923) jutustuses “Liina” (1877) <i>Eve Annuk</i>	45
Tiio, Roosi, Liiso ja Toomas – maakeelseid luuletusi avaldanud Eestimaa autorite otsinguil <i>Kairit Kaur</i>	65
Narratiiv ja topos Heino Elleri “Sümfoonilises legendis” <i>Karl Joosep Pihel</i>	91
Õpimustritest muusikateose omandamisel klaveri algõppes <i>Veeda Kala, Jaan Ross</i>	121
Loomislugu filosoofias: hr Berkeley vastus Lady Percivalile <i>Roomet Jakapi</i>	151
Ei saa me läbi “Pragmaatika” korpuseeta. Korpus-pragmaatika ja pragmaatikakorpus <i>Külli Prillop, Tiit Hennoste, Külli Habicht, Helle Metslang</i>	161

Palju õnne!	177
Stalinism ja folkloristika – poliitilise võimu ideoloogiad teaduses	
<i>Tiiu Jaago</i>	179
Kroonika	182
Kaastööst	199

Eetilised valikud COVID-19 pandeemia tingimustes¹

Margit Sutrop

Tartu Ülikooli praktilise filosoofia professor,
eetikakeskuse juhataja
margit.sutrop@ut.ee

Kadri Simm

Tartu Ülikooli praktilise filosoofia kaasprofessor
kadri.simm@ut.ee

Teesid: COVID-19 pandeemia on toonud kaasa keerulisi eetilisi valikuid, sest põrkuvad olulised väärtused: elu ja majanduslik heaolu; individuaalne vabadus ja tervis; inimeste vaba liikumine ning rahva tervis; üksikisiku enesemääramisõigus ning solidaarsus. Liikumispiirangute kehtestamine, vaksineerimise korraldamine ning piiratud tervishoiuressursside jagamine tekitavad lahkavamuusi kõigis demokraatlikes ühiskondades. Vastuvõetud poliitikad ning väljatöötatud juhtnöörid näitavad, et eri maad lähtuvad erinevatest eetilistest raamistikest, milles üks seab esikohale isikuvabadused, teine aga ühishüve. COVID-19 pandeemia kõige raskemad eetilised valikud on seotud intensiivravivoodite, haiglakohtade ning hingamisaparaatide jaotamisega olukorras, kus ressursside nappuse tõttu ei ole kõiki abivajajaid võimalik aidata.

Artikkel iseloomustab COVID-19 pandeemia raames enim vaidlusi tekitanud eetilisi küsimusi, keskendudes Eesti haiglate jaoks koostatud kliinilise eetika lastele juhtnööridele. Artikkel annab ülevaate juhtnööride koostamise protsessist, toimunud aruteludest ja õppetundidest tuleviku jaoks, näidates ka, kuidas Eesti dokument paigutub rahvusvahelisse konteksti.

Märksõnad: COVID-19 pandeemia, eetika juhtnöörid, eetilised valikud, kliinilise eetika alased soovitusel haiglatele, piiratud tervishoiuressurssid, vaksineerimisspass, väärtused

Põrkuvad väärtused

COVID-19 pandeemia on toonud kaasa keerulisi eetilisi valikuid, sest põrkuvad olulised väärtused: elu ja majanduslik heaolu; individuaalne vabadus ja tervis; inimeste vaba liikumine ning rahva tervis; üksikisiku enesemääramisõigus ja solidaarsus. Kõrge nakkuskordaja on valitsust sundinud inimeste liikumist piirama, et peatada nakkuse kiire levik, päästa elusid ja säilitada tervishoiusüsteemi toimepidevus. See tähendab aga ka seda, et piiratakse inimeste individuaalseid õigusi. Elu ja tervis seatakse kõrgemale vabadusest. Samal ajal

võivad paljude inimeste vaimne ja füüsiline tervis kehtestatud piirangute tõttu halveneda ning kannatada teiste haiguste ravi. Haridusasutuste viimine kaugõppele, kultuuri-, toitlustusasutuste ning kaubandusasutuste ja turismi-ettevõtete tegevuse ajutine peatamine on andnud valusa löögi ettevõtlusele ja vähendanud kõigi ühiskonnaliikmete heaolu. Omakorda, kui piiranguid ei rakendataks või rakendataks vähe, on suur oht, et pandeemia üle kaotataks kontroll ja kahjud nii inimestele kui ka majandusele oleksid veelgi suuremad, nagu on näidanud Hiina, Itaalia ja India kogemus. Häid valikuid ei ole.

Väärtuste pörkumist näeme ka vaksineerimise puhul. Arutletakse selle üle, kas vaksineerimist saab muuta kohustuslikuks. On selge, et kehalist puutumatumust tuleb austada ja kedagi vägisi vaksineerida ei saa. Samas on ameteid, kus vaksineerimine peaks käima kutse-eeetika juurde ning mittekahjustamise printsiip on teatavasti üks meditsiini vanimaid eetilisi alustalasid. Tervishoiutöötaja seab vaktsiinist keeldudes ohtu mitte ainult oma tervise ja elu, vaid ka patsientide oma. Ka õpetaja, kes vastutab laste tervise eest, seab vaksineerimisest keeldumise ohtu oma kasvandikud ja nende vanemad. Sellises olukorras peaks vastutus teiste ees kaaluma üles isikliku otsustusvabaduse.

Vaksineerimispassi kasutuselevõtt sõltub mitte ainult tehnilisest võimekusest, vaid ka sellest, kuidas me lahendame eetilised küsimused. Ühelt poolt annab see võimaluse ühiskonda suuremal määral avada: need, kes on vaksineeritud, haiguse läbi põdenud või teinud negatiivse testi, ei ole nakkusohelikud. Vaksineerimispassi kasutuselevõtt muudab reisimise turvalisemaks ja võimaldab korraldada suurüritusi ning avada spordiklubid või restoranid neile, kel tõend ette näidata.

Samas tähendab see, et teatud hüved on kättesaadavad vaid piiratud arvule inimestele. Kui vaktsiinipassi saamine sõltuks üksnes inimese enda otsusest lasta end vaksineerida, võiks selle kasutuselevõtt olla väga hea viis motiveerida inimesi kaitsepookima. Ent kuni vaktsiine pole piisavalt ja neid ei jagu kõigile, suurendab nende kasutuselevõtt ebavõrdsust – inimesed, kellel pole vaktsiinidele juurdepääsu, jäävad ilma ka teistest hüvedest.

Võib argumenteerida ka nii, et neilt, kes pole vaksineeritud, ei võeta midagi ära, sest sellised hüved nagu reisimine või spordi- ja kultuuriüritustel osalemine ei olnud ka seni piirangute tõttu võimalikud. Vahe on lihtsalt selles, et enne olid need kõigile keelatud, nüüd on vaksineeritutele avatud. Kui aga vähemalt osa ühiskonnast saab reisida, käia kontsertidel, teatris, spordivõistlustel, restoranides ja klubides, annab see inimestele tööd ja ettevõtted jäävad ellu. Pikemas perspektiivis võivad sellest kõik.

COVID-19 pandeemia kõige raskemad eetilised valikud on seotud intensiivravivoodite, haiglakohtade ning hingamisaparaatide jaotamisega olukorras, kus ressursside nappuse tõttu ei ole kõiki abivajajaid võimalik aidata. Taolises

olukorras tehtavad valikud on oma olemuselt eetilised dilemmad, kus valida on vaid halva ja veel halvema lahenduse vahel. Tegemist on traagilise olukorraga: ükskõik mida ka ei otsustataks, kaasneb arstide iga otsusega kahetsus, sest polnud võimalik teha kõike, mida oleks pidanud tegema. Samas võib kahetsusest hoolimata olla tegemist õige otsusega, kui iga muu otsus, sh otsus mitte midagi teha, oleks olnud veel halvem, sest oleks kaasa toonud suurema kahju.

On selge, et niisugune moraalses mõttes väljapääsmatu olukord paneb tervishoiutöötajad suure psüühilise pingele alla. Selleks, et tagada otsuste läbipaistvus ja objektiivsus ning võtta kliinitsistidelt otsustamiskoormat vähemaks, on koostöös bioetikutega välja töötatud eetilised juhtnöörid triaaziotsuste tegemiseks ning piiratud tervishoiuressursside jagamiseks.

2020. aasta kevad tõi kaasa tõelise eetikabuuri (Häyry 2020). Aprilliks 2020 oli enamik Euroopa riike valmis saanud sellealased eetika juhtnöörid. Mõned on küsinud, kas meditsiinitöötajad tegelikult vajasisid selliseid juhiseid, kuna erakorralise meditsiini arstid kogevad pidevalt kriitilisi olukordi ning olemasolevaid kliinilisi juhiseid saab rakendada ka uue pandeemia korral (McCullough 2020). Tõepoolest on koostatud suurel hulgal juhiseid rahvusvahelisel, riiklikul, erialasel ja kohalikul tasandil ning selle tulemuseks on võimalikud ebakõlad, palju dubleerimist ja kliiniliste otsuste tegijatele suunatud informatsiooni üldine üleküllus (Huxtable 2020a).

Kuid mitte kõik riigid ei olnud enne kirja pannud intensiivravi osutamiseks kliinilisi juhiseid, mida saaks kasutada ka erakorralistes piiratud ressursside tingimustes. Näiteks tunnistas Eesti Anestesioloogide Selts COVID-19 pandeemia ajal, et on vaja sõnastada täpsed triaazireeglid intensiivraviüksuste jaoks. Suulise teate järgi² hindasid anestesioloogid soovitude koostamiseks tehtud tööd ja tervitasid täiendavat tuge mõtlemaks läbi kriisiolukorras tehtavate raskete otsuste eetilisi aluseid.

Eesti haiglatele juhtnööride koostamise võtsid enda peale Põhja-Eesti Regionaalhaigla eetikanõukogu, Tartu Ülikooli eetikakeskus ja Tartu Ülikooli Kliinikumi eetikakomitee. Põhjaliku teadustöö ja intensiivsete arutelude tulemusena valmis dokument "Kliinilise eetika alased soovitused Eesti haiglatele piiratud ressursside jaotamiseks COVID-19 pandeemia tingimustes" (Ammer & Elmet jt 2020), mis sõnastas 12 soovitud piiratud tervishoiuressursside jaotamiseks kriisioludes.

Järgnevas kirjeldame Eesti haiglatele koostatud soovitude sõnastamise protsessi piiratud tervishoiuressursside jaotamiseks COVID-19 pandeemia ajal, sealhulgas osaliste kaasamist, seoseid võrreldavate rahvusvaheliste dokumentidega, peamisi vaidlusi ja tulevikuks saadud õppetunde.

Sündmuste kronoloogia ja osalised

Reageerides koroonaviiruse levikule Eestis kuulutas Eesti valitsus 12. märtsil 2020 välja eriolukorra. Esialgu pidi eriolukord kehtima 1. maini 2020, kuid 24. aprillil pikendati seda viiruse jätkuva leviku tõttu 17. maini.

Eesti haiglatele soovitude koostamise tervishoiuressursside jaotamiseks COVID-19 pandeemia ajal algatas Põhja-Eesti Regionaalhaigla (PERH) kriisijuhtimise komisjon. Eesti Terviseamet oli 24. märtsil määranud kaks suurimat haiglat, PERHi Tallinnas ja Tartu Ülikooli Kliinikumi (TÜK) Tartus vastutavaks COVID-19 ravi eest kõikides haiglates vastavalt Eesti põhja- ja lõunaregioonis. PERHi kriisijuhtimise komisjon palus haigla eetikanõukogul töötada välja juhised tervishoiuressursside jaotamiseks COVID-19 pandeemia ajal. PERHi eetikanõukogu tuli kokku 25. märtsil ning arutas selleks hetkeks juba olemasolevaid Itaalia juhiseid (Vergano & Bertolini *et al.* 2020) ja teadusartikleid (Rosenbaum 2020; Ezekiel & Persad *et al.* 2020), mis käsitlesid tervishoiuressursside õiglast jaotamist olukorras, kus on suur vajadus intensiivravikohtade ja hingamisaparaatide järele. Sel päeval oli surnud Eesti esimene COVID-19 diagnoosiga patsient ja diagnoositud oli 404 juhtumit; 28 inimest oli haiglas ja seitse vajas intensiivravi. Halvim stsenaarium nägi ette intensiivravi üksuste ülekoormust kogu riigis 2–3 nädala jooksul. Valitsuse nõustamiseks loodi *ad hoc* COVID-19 teadusnõukoda, mis 24. märtsil hoiatas, et kahe nädalaga võib intensiivravi vajada 100 patsienti, kolme nädalaga isegi kokku 200–300 patsienti. Hinnati, et kogu riigis on maksimaalne võimekus 130 hingamisaparaadiga intensiivravikohta (veel 75 hingamisaparaati oli olemas, kuid puudus piisavalt väljaõpetatud personal). Sel hetkel oli Eestis 3. taseme intensiivravi kohtadest hõivatud 49%.

Pärast esimese mustandi arutamist PERHi eetikanõukogu erakorralisel koosolekul (25. märtsil) otsustati, et piirkondliku dokumendi asemel, mis puudutaks ainult PERHi koordineeritavaid Põhja-Eesti haiglaid, oleks parem suunata soovitused kõikidele Eesti haiglatele. Seepärast saadeti kutse Tartu Ülikooli Kliinikumile, mis vastutas kõigi Lõuna-Eesti haiglate eest, et valmistada ette ühine dokument. Kui mõlema haigla kriisikomisjoni juhid, professor Peep Talving (PERHi ülemarst) ja professor Joel Starkopf (TÜKi anestesioloogia ja intensiivravi kliiniku juhataja) leppisid kokku, et tuleks luua ühine dokument, sai protsessi teiseks partneriks Tartu Ülikooli Kliinikumi kliinilise eetika komitee. Kolmas partner, kes aitas dokumenti koostada, oli interdistsiplinaarne Tartu Ülikooli eetikakeskus, kes asus koostöös mõnede meditsiini, eetika ja õiguse ekspertidega väljastpoolt uurima muid rahvusvahelisi dokumente ning valmistama ette soovitude eetilist ja õiguslikku analüüsi. Märtsi viimasel nädalal kirjutasid kummagi haigla eetikakomitee ja eetikakeskuse liikmed

dokumendi esimese mustandi, mis paluti läbi vaadata meditsiini, bioetika ja õiguse ekspertidel ning seejärel muudeti vastavalt nende soovitudele. Seejärel töötati mustandiga Google Docsi keskkonnas, tunde kestnud Skype'i kõnede abil leiti ühised sõnastused. Kliinilise meditsiini alase analüüsi eest vastutasid dr Jaan Tepp ja dr Kristo Erikson PERHist, õigusliku analüüsi tegi prof Jaan Ginter (TÜ) ning eetilise analüüsi prof Margit Sutrop (TÜ) ja kaasprofessor Kadri Simm (TÜ). Protsessi koordineeris Andra Migur PERHist.

Soovitude lõplik versioon kooskõlastati terviseameti ja vabariigi presidendiga. Juhiste olemasolust ja Eesti haiglatele jagamisest teavitav pressiteade avaldati PERHi kodulehel 6. aprillil 2020 ja Postimehes avaldatud artiklis selgitati eetilist lähenemist (Sutrop 2020). Pressiteates rõhutati, et neid juhi-seid tuleks võtta ennetava meetmena, mida loodetavasti ei lähe vaja, kuid mis tagaksid olukorra halvenedes, et arstid teavad, millele oma otsustes tugineda.

Meediakajastus oli üsna elav (teemat märgiti meedias umbes 20 korral); soovitusi mainiti kõikides päevalehtedes ning mitmes raadio- ja telekanalis. 13. aprillil arutas soovitusi riigikogu sotsiaalkomisjon veebiistungil. Dr Kristo Erikson (PERH) ja prof Margit Sutrop (TÜ) selgitasid soovitude koostamise protsessi ning vastasid riigikogu liikmete ja sotsiaalministeeriumi esindajate küsimustele. Kuigi kahe suurima haigla eetikakomitee ja eetikakeskuse ühist algatust hinnati ja peeti koostöö heaks näiteks, heitsid sotsiaalministeeriumi esindajad ette, et neid ei olnud protsessi kaasatud. Samuti peeti küsitavaks soovitude ajastust, kuna selleks ajaks kui dokument avaldati, oli juba selge, et valitsuse kehtestatud piiravad meetmed viiruse leviku kontrollimiseks on olnud tõhusad ja et haiglaravi, eriti intensiivravi vajavate patsientide arv on kardetust palju väiksem (6. aprillil 2020 oli Eestis 1108 kinnitatud juhtumit, 129 inimest oli haiglas, nendest 14 intensiivravil). 2020. aasta kevadel oli kõige rohkem juhitalval hingamisel patsiente korraga 20 (3. aprillil) ja kõige rohkem inimesi haiglas 157 (12. aprillil).

Haiglate ülekoormus tekkis aasta hiljem, 2021. aasta kevadel (tipuks 4. aprillil 2021. aastal 725 inimest haiglas, 31. märtsil intensiivravil 76 inimest). 2021. aasta esimestel kuudel oli tervishoiusüsteem toimevõime kaotamisele päris lähedal. Saime siiski hakkama: haiglad tegid tihedat koostööd ning jaotasid haigeid eri haiglate vahel. Sügav tänu ja kiitus meie meedikutele! Kui tekkis reaalne oht, et meditsiinisüsteem kukub kokku, kehtestati piirangud, nakatumist vähendati ja nakkuskordaja langes.

Kui palju COVID-19sse haigestumisi ja surmasid liikumispiirangutega ära on hoitud, ei tea täpselt keegi. Ei teata ka seda, kui palju on piirangute nähtamatuid või isegi nähtavaid ohvreid. Teadusnõukoda annab valitsusele teadmispõhist nõu viiruse leviku ja tervishoiusüsteemi toimepidevuse kohta. Ent piirangute kehtestamise või leevendamise puhul tuleks kaaluda ka teisi

väärtusi. “Peame järgima eetikat, mitte lihtsalt teadust,” kirjutavad Suurbritannia bioetikud (Huxtable 2020b).

Moraalne kompass arstidele raskete otsuste tegemisel

Eesti haiglate juhtnööride loomiseks uuriti tähelepanelikult lisaks Itaalia juhiste (Vergano & Bertolini *et al.* 2020) Austria (Österreichische... 2020), Belgia (Meyfroidt ja Vlieghe *et al.* 2020), Saksa (DIVI 2020) ja Šveitsi Akadeemia (Swiss... 2020) juhiseid. Vaatasime ka Suurbritannia rahvusliku tervishoiu ja hoolduse instituudi COVID-19 kiirjuhiseid (NICE 2020), Briti meditsiiniühingu (BMA 2020) ja USA Hastingsi keskuse juhiseid asutuste eetikateenistustele COVID-19 reageerimiseks (Berlinger & Wynia *et al.* 2020). Eetilised raamistikud olid mitmesugused, kuigi sageli kasutati laias laastus utilitaristlikku lähenemist, mis on katastroofibioetikas tavaks kujunenud. Kriisiolukorras nihkub fookus tavameditsiini patsiendikeskselt lähenemiselt kogukonnakesksele lähenemisele, mis seab esiplaanile kollektiivsed väärtused nagu solidaarsus, vastastikkus ja turvalisus (Sutrop 2011a; Sutrop 2011b). Teistsugust vaatenurka pooldas Saksa eetikanõukogu arvamus (Deutscher Ethikrat 2020), mis pidas olulisimaks õiguste-põhist lähenemist ja erines sellega märgatavalt teistest samalaadsetest dokumentidest, milles kasutati kommunitaarsemaid ja ühishüve põhiseid põhjendusi. Saksa eetikanõukogu arvamust (2020) on kiidetud vastuväidete eest utilitaristlikule põhimõttele, mille järgi on eesmärk päästa maksimaalselt elusid ning eluaastaid, samas kui õiguste-põhises eetikas on oluline hoiduda mis tahes diskrimineerimisest ja austada igaühe õigust ravile (Lübbe 2020). Kuid niisugust lähenemist on kritiseeritud selle eest, et see läheb intuitsiooniga vastuollu (ei saa anda võrdset kaalu patsiendile, kellel on elada jäänud päevi, ja patsiendile, kes võiks elada veel 50 aastat!), ja selle eest, et nõnda jäetakse kliiniliste otsuste tegijad juhusteta, kuidas toimida kahe vastandliku kohustuse korral. Nii juhtus eetiliste dilemma puhul, mille ees seisid arstid Hiinas, Itaalias ja Hispaanias, olles olukorras, kus ei jätkunud intensiivravikohti kõigile, kes neid vajasisid, ja arstidel tuli otsustada, kumb kohustus on tugevam: kohustus aidata või kohustus mitte kahjustada.

Võttes hingamisaparaadi patsiendilt, kes saab varem, kuid kelle prognoos on halvem, ja andes selle patsiendile, kelle on parem meditsiiniline prognoos (kes vajab tõenäoliselt hingamisaparaati vähem päevi, võimaldades sellega aidata suuremat hulka patsiente), võib päästa rohkem elusid, kuid rikkuda kohustust mitte kahjustada. Ükskõik kumma valiku arst tegi, jättis ta tegemata teo, mida tal oli samuti põhjust teha. Pange tähele, et isegi kui ta ei suutnud otsustada, oli dilemma vältimine samuti valik, mis viis samade tulemusteni

kui esimene valik – aidata patsienti, kes juhtus saabuma varem. Mida arst ka ei teinud, tulemuseks oli tõenäoliselt kahetsus, isegi kui ta mõistis ratsionaalselt, et ta toimis õigesti.

Sellised valikud nõuavad moraalse arutlemise võimet, et kaaluda erinevaid väärtusi, anda eelis teatud olulistele eetilistele printsiipidele teiste ees ja teha lõpuks eetiliselt põhjendatud valik. Need on kompleksed oskused, kuid neid saab õppida (Simm 2020). Eestis on TÜ eetikakeskus viimase kümne aasta jooksul koolitanud sadu meditsiinitöötajaid arstide väärtuste mängu abil (Arstide väärtuste mäng), mis keskendub eetilise arutlemise oskuste arendamisele moraalsete dilemmade korral. Haiglatele soovitude kirjutamise ajal mõistsid eetikakomiteede liikmed, et haigla ees seisavad eetilised dilemmad on sarnased nendega, mida nad mäletasid väärtuste mängu koolituselt, seega tundsid nad end üsna valmis olevat sõnastama juhiseid eetiliste dilemmadega toimetulemiseks erakorralistes piiratud ressursside tingimustes.

Kuid nagu näitasid hiljem arutelud haiglates, uskusid paljud Eesti arstid, et neil oleks olnud väga raske juhiste järgi toimida, sest arste on õpetatud toimima Hippokratese vande järgi, mille kohaselt arst peab andma elupäästvat ravi. Seega, kui arst on piiratud ressursside tingimustes surve all lõpetada patsiendi aktiivne ravi, sest ressursse saaks tõhusamalt kasutada mõne teise patsiendi jaoks, võib arst tajuda olukorda ebaeetilisena ning vastuolus Hippokratese vande väärtuste ja põhimõtetega. Lisaks sellele tajusid nad ka karistuse ohtu, sest kriminaalseaduse järgi on abi andmata jätmine karistatav. Selliseid olukordi ette nähes teatas üks meditsiiniõigusele spetsialiseerunud advokaat, kohe kui soovitus avaldati, et ta on valmis isiklikult ja tasuta kaitsma kohtus meditsiinitöötajaid, kes juhiseid järgisid (Nõmper 2020).

Mis iseloomustab Eesti soovitusi?

Eesti juhised rõhutavad, et neli tuntud meditsiinieetika printsiipi – õiglus, heategemine, mittekahjustamine ja autonoomia – kehtivad ka kriisiolukorras, kuid nende osakaal on teistsugune. Tavalises olukorras on kliiniline meditsiin patsiendikeskne: meditsiinitöötajate kohus on hoolitseda iga patsiendi heaolu ja tervise eest (heategemise printsiip), vältida kahju tekitamist (mittekahjustamise printsiip), võtta arvesse patsiendi isiklike eelistusi ja väärtusi (autonoomia ja inimväärikuse austamine) ning kohelda kõiki patsiente võrdselt, hoidudes kedagi diskrimineerimast tema vanuse, soo, vaimse või füüsilise erivajaduse tõttu (õigluse printsiip).

Eesti juhised rõhutavad, et vanus ei ole intensiivravi puudutavate otsuste tegemisel otsene kriteerium. Peamised kriteeriumid intensiivravi alustamiseks

või jätkamiseks peaksid olema ravi õnnestumise meditsiiniline väljavaade ning tulevase elukvaliteedi prognoos. Arvesse võetakse ka patsientide tegelikku kliinilist seisundit, nende üldist terviseseisundit, kaasuvaid haigusi ja patsientide soovi. Kuigi on teada, et peamine tegur, mis mõjutab ravi õnnestumist, on kaasuvad ja kroonilised haigused, ja kõrgemat vanust seostatakse statistiliselt sagedamini kaasuvate ja krooniliste haigustega, ei tohi tavalises olukorras ega COVID-19 pandeemia ajal vanuse alusel patsiente diskrimineerida.

Eesti juhistes öeldakse, et ravi andmisel või jätkamisel tuleks arvestada üksnes meditsiinilisi kriteeriume ja patsientide taht, s.t kas nad üldse soovivad intensiivravi. Eestis ei ole sageli piisavalt tähelepanu pööratud autonoomia põhimõttest lähtuval patsiendi varasema tahte arvestamisele, kui tehakse intensiivravi otsuseid. Seepärast soovitasime, et patsientidelt tuleks küsida varem, mida nad soovivad juhul, kui olukord läheb kriitiliseks, ennetamaks olukorda, kus teised peavad ära arvama, mida patsient tõeliselt tahtis. Eesti juhised pööravad ka palju tähelepanu hoolimisele ja inimväärikusele. Rõhutatatakse, et kui aktiivne ravi katkestatakse, tuleb teha kõik võimalik, et leevendada patsientide kannatusi ning tagada nende inimlik ja hooliv kohtlemine.

Juhised tuletavad arstidele ja haiglatele meelde, et karantiiniaegse külastuskeelu tõttu võivad patsiendid tunda end hüljatud ja üksildasena. Soovitasime haiglatel pakkuda uusi võimalusi, sealhulgas info- ja kommunikatsioonitehnoloogilisi seadmeid, et patsiendid saaksid oma peredega sidet hoida. Soovitasime haiglatel ka võtta tööle rohkem psühholooge, hingehoidjaid ja/või kaplaneid, kes hoolitseksid patsientide ja meditsiinitöötajate vaimse heaolu eest, ning rõhutasime, kui oluline on toetav ja empaatiline suhtlemine patsientide pereliikmetega. Lõpuks tõstsid Eesti juhised esile ka koostöö tähtsust eri haiglate ja nende töötajate vahel. Viimane põhimõte juhistes osutas, et kogu Eesti tervishoiutöötajad ja haiglad peaksid üksteist toetama raskes olukorras ja tegema koostööd, jagades oma teadmisi, oskusi ja ressursse.

Saadud õppetunnid

COVID-19 epideemia saabus Euroopa eri riikidesse eri aegadel. Eesti sattus õnneks nende riikide hulka, kes said õppida teiste riikide valusast kogemusest. Kuna kaitsemeetmete toime oli tõhus, ei halvenenud olukord Eestis 2020. aasta kevadel nii palju, kui ennustati ja kardeti. Seepärast tekkis küsimus, kas oli üldse mõttekas koostada selliseid drastilisi soovitusi ressursside jaotamiseks COVID-19 pandeemia ajal.

Meie arvates oli selliste juhiste kirjutamine tol ajal oluline (muuhulgas distsiplineeris see inimesi piirangutest kinni pidama), kuna soovitude kirju-

tamise ajal ei teadnud keegi, kas neid läheb vaja. Meile antud lisaaeg seetõttu, et pandeemia algas varem Lõuna-Euroopas, võimaldas ennetavatel piirangu-meetmetel tõhusalt toimima hakata ning kuigi koolid, ülikoolid, teatrid, kinod, spordisaalid ja ostukeskused olid suletud, ei olnud piirangud kordagi karmuselt võrreldavad Itaalia, Prantsusmaa, Hispaania, Suurbritannia omadega. Ranged meetmed kehtestati Saaremaal, kus oli varakult kõrge nakatumistase. Nõnda oli see mõnes mõttes “hea kriis”, mis võimaldas põhjalikult valmistuda kõikidel tasanditel, sealhulgas mõelda läbi piiratud ressursside jaotamise eetilised aspektid. Kuid arutelud juhiste kirjutamise ajal ja peavoolumeedias töid tervishoiusüsteemis välja mitu fundamentaalset eetilist probleemi, mida tuleb lahendada, olgu kriis või mitte.

Eesti arstid ei pidanud tegelikkuses hakkama täitma rangeid ressursside jaotamise reegleid. Seepärast me ei tea, kas, kuidas ja milliste praktiliste, psühholoogiliste, sotsiaalsete ja õiguslike tagajärgedega oleks utilitaristlikum katastroofi-mõtlemine välja vahetanud traditsioonilise deontoloogilise lähenemise meditsiinis.

COVID-19 on eriti ohtlik nende elule ja heaolule, kes on juba niigi haavatavad kaasuvate haiguste tõttu ja see on sageli korrelatsioonis vanusega. On hästi teada, et viirus on eriti rängalt tabanud eakaid (Itaalias üle 83% surnutest olid üle 70aastased, Statista... 2020). Invasiivsete ja intensiivsete intensiivravivõtete kasutamine nendel juhtudel pani muretsema nende kliinilise mõttekuse ja ravi asjatuse pärast: formaalselt võidakse päästa elu, aga selle elu kvaliteet ja selle hoidmise hind võivad olla vastuvõetamatud. Peale selle on paljud sellised rasked kliinilised otsused seotud palliatiivravi kättesaadavuse ja kvaliteediga.

Need mured on lähedalt seotud patsiendi tahte laiema teemaga. Eestis ei ole tavaks täpsustada isiklikult vastuvõetavaid meditsiinilisi sekkumisi ja ravi tahtevalduses. Neid teemasid enamasti ei arutata oma pereliikmetega, veel vähem oma arsti või teiste tervishoiutöötajatega. Kriisihetkel ei pruugi alati olla võimalik täita patsiendi eelistusi meditsiiniliste sekkumiste osas, kuid need võivad siiski aidata otsuseid teha, näiteks kõrvaldades mõne keerulise dilemma (vt McCullough 2020 radikaalsemat vaadet, et patsientide soovid ei peaks mängima mitte mingit rolli ressursside jaotamises katastroofi ajal). Üks pandeemia õppetunde on seega see, et meil tuleb “normaalsetel aegadel” ühiskonnana tegeleda patsientide tahteavalduse teemaga. 2020. aasta sügisel moodustasid Eesti Arstide Liit ja Tartu Ülikooli eetikakeskus töögrupi patsiendi elulõpu tahteavaldusega tegelemiseks.

Pidasime Eesti tervishoiusüsteemi nõrkuseks seda, et palliatiivravi ei ole kättesaadav kõigile, kes seda vajavad. Niisiis olime teadlikud, et isegi kui juhised rõhutavad, et kui aktiivne ravi katkestatakse, tuleb teha kõik võimalik patsientide kannatuste leevendamiseks ning nende inimlikuks ja hoolivaks kohtlemiseks, ei pruugi see alati võimalik olla, kuna ressursse alati ei ole.

Lõpuks tõi kriis esile, kui olulised on hea kommunikatsiooni reeglid ja tavad, kui meditsiinitöötajad suhtlevad patsientide ja nende peredega. Me nägime vähemalt ühte juhtumit, kus järgiti meie soovitusi, et haiglad peaksid pakkuma uusi võimalusi, sealhulgas ITK seadmeid, et patsiendid saaksid hoida oma peredega ühendust – 30 patsienti ühes haiglas said iPadid oma peredega suhtlemiseks.

Ajakirjanike ja poliitikute reaktsioonidest juhiste avaldamisele võib näha, kuidas sellise olukorra ilmumine ja vajadus teha nii ränki otsuseid oleks avalikkust šokeerinud. Kui meie, kes me vastutasime juhiste eetilise analüüsi eest, osalesime arutelus Riigikogus ja meilt küsiti, kuidas see juhtus, et juhised avalikustati, vastasime, et haiglate eetikakomiteed ei kavatsenud kunagi neid salajas hoida, sest salatsemine teeb inimesed ärevaks. Kuid kriisiolukorras on usaldus meditsiinisüsteemi ja arstide vastu kriitilise tähtsusega.

Me usume, et kriisiolukorra eetiliste valikute läbimõtlemine ja avalikult arutamine edendas koostööd arstide ja eetikute vahel ning aitas selgitada avalikkusele, millised on valikud otsuste taga. Samuti suurendas sellise dokumendi koostamine teadlikkust vajadusest kokku leppida meditsiiniregulatsioonide eetilistes alustes, tõi välja Eesti meditsiinisüsteemi nõrkused ja selgitas teemasid, millega tuleks edasi töötada siis, kui kriis on möödas.

COVID-19 pandeemiaga seotud eetikajuhiste buum maailmas ei ole muidugi möödunud kriitikata. Ehk olulisim etteheide puudutab asjaolu, et enamik juhiseid tegeles küll oluliste väärtuste ning põhimõtete ülekinnitamisega, aga tegelikkuses ei pakkunud konkreetseid lahendusi nii tavapärastele konfliktidele nende väärtuste vahel (Lewis & Schuklenk 2021). Probleemsena on nähtud ka asjaolu, et sisuliselt poliitikakujundamise dokumendile kleebiti “eetiliste juhtnööride” silt ning enamasti pole selge, kes ja kuidas nende dokumentide väljatöötamise panustas (Schuklenk & Savulescu 2021). Seda viimast etteheidet loodab käesolev artikkel küll Eesti näite puhul leevendada.

Samas tõstatavad need etteheited laiema küsimuse taoliste eetikaregulatsioonide rolli ja eesmärkide osas. Kui filosoofilises eetikas on sihiks jõuda tõeni, siis COVID-19 regulatsioonidel olid ka muud funktsioonid – näiteks suurendada otsustuste läbipaistvust, kindlustada, et haavatavad grupid on kaitstud ning signaaliseerida ühiskonnale, et need keerulised otsused on vähemalt mingis aspektis läbi kaalutud.

Tänuõnad

Täname toe eest Eesti-uuringute Tippkeskust (Euroopa Liit, Euroopa Regionaalarengu fond). Oleme väga tänulikud Laura Lilles-Heinsarile ajakirjas Trames ilmunud artikli eestindamise eest.

Kommentaariid

¹ Artikkel on laiendatud eestikeelne versioon M. Sutropi ja K. Simmi ingliskeelsest artiklist “Developing guidelines for the distribution of scarce medical resources during the COVID-19 pandemic: the Estonian case”, mis ilmus ajakirjas *Trames* 24 (2), 2020.

² Kirjavahetus prof dr Joel Starkopfi ja dr Kristo Eriksoniga.

Internetiallikad

Ammer, Valmar & Elmet, Katrin & Erikson, Kristo & Ginter, Jaan & Juurik, Marten & Kudeviita, Merit & Kõnnussaar, Tiia & Mahhova, Elena & Migur, Andra & Parder, Mari-Liisa & Rimmel, Meego & Simm, Kadri & Sutrop, Margit & Tepp, Jaan 2020. Kliinilise eetika alased soovitused Eesti haiglatele piiratud tervishoiuressursside jaotamiseks COVID-19 pandeemia tingimustes (https://www.regionaalhaigla.ee/sites/default/files/documents/Eetikaalased_sovitused_A4.pdf – 04.11.2021).

Arstide väärtuste mäng. *Tartu Ülikooli etikaveeb* (<https://www.eetika.ee/et/vaartusarendus/arstidele-meditiini-ootajatele> – 04.11.2021).

Berlinger, Nancy & Wynia, Matthew & Powell, Tia & Hester, Mmicah & Milliken, Aimee & Fabi, Rachel & Cohn, Felicia & Guidry-Grimes, Laura K. & Watson, Jamie Carlin & Bruce, Lori & Chuang, Elizabeth J. & Oei, Grace & Abbott, Jean & Jenks; Nancy Piper 2020. Ethical framework for health care institutions responding to Novel Coronavirus for institutional ethics services responding to COVID-19. managing uncertainty, safeguarding communities, guiding practice. *The Hastings Centre*, 16. märts (<https://www.thehastingscenter.org/ethicalframeworkcovid19/> – 04.11.2021).

BMA 2020 = COVID-19: ethical issues. A guidance note. B[ritish] M[edical] A[ssociation]. Uuendatud 12. mail (<https://www.bma.org.uk/advice-and-support/covid-19/ethics/covid-19-ethical-issues> – 04.11.2021).

DIVI 2020 = Entscheidungen über die Zuteilung von Ressourcen in der Notfall- und der Intensivmedizin im Kontext der COVID-19-Pandemie. Klinisch ethische Empfehlungen der Deutschen Interdisziplinären Vereinigung für Intensiv- und Notfallmedizin (DIVI), der Deutschen Gesellschaft für Interdisziplinäre Notfall- und Akutmedizin (DGINA), der Deutschen Gesellschaft für Anästhesiologie und Intensivmedizin (DGAI), der Deutsche Gesellschaft für Internistische Intensivmedizin und Notfallmedizin (DGIIN), der Deutsche Gesellschaft für Pneumologie und Beatmungsmedizin (DGP), der Deutschen Gesellschaft für Palliativmedizin (DGP) und der Akademie für Ethik in der Medizin (AEM).. *Deutsche Interdisziplinäre Vereinigung für Intensiv- und Notfallmedizin (DIVI)* 25.03.2020 (<https://www.divi.de/empfehlungen/publikationen/covid-19/1540-covid-19-ethik-empfehlung-v2/file> – 19.05.2020, enam ei avane).

Deutscher Ethikrat 2020. Solidarity and the responsibility during the Coronavirus crisis: ad hoc recommendation. *Deutscher Ethikrat* 27. märts. (<https://www.ethikrat.org/fileadmin/Publikationen/Ad-hoc-Empfehlungen/englisch/recommendation-coronavirus-crisis.pdf> – 04.11.2021).

Lübbe, Weyma 2020. Corona-Triage. Ein Kommentar zu den anlässlich der Corona-Krise publizierten Triage-Empfehlungen der italienischen SIAARTI-Mediziner. *Vervassungsblog on matters constitutional* 15. märts (<https://verfassungsblog.de/corona-triage/> – 04.11.2021).

Meyfroidt, Geert & Vlieghe, Erika & Biston, Patrick & De Decker, Koen & Wittebole, Xavier & Collin, Vincent & Depuydt, Pieter & Nam, Nguyen Duk & Hermans, Greet & Jorens, Philippe. & Ledoux, Didier & Taccone, Fabio & Devisch, Ignaas 2020. Ethical principles concerning proportionality of critical care during the 2020 COVID-19 pandemic in Belgium: advice by the Belgian Society of Intensive Care Medicine. *Hartcentrum Hasselt*, 18. märts (<https://www.hartcentrumhasselt.be/professioneel/nieuws-professioneel/ethical-principles-concerning-proportionality-of-critical-care-during-the-covid-19-pandemic-advice-by-the-belgian-society-of-ic-medicine> – 04.11.2021).

NICE 2020 = COVID-19 rapid guideline: critical care in adults. 2. märts. *National Institute for Health and Care Excellence* (<https://www.nice.org.uk/guidance/ng159/resources/covid19-rapid-guideline-critical-care-in-adults-pdf-66141848681413> – 04.11.2021).

Nõmper, Ants 2020. Kriisi süngeim tund arsti jaoks: valik patsientide vahel. *Delfi* 06. aprill (<https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/kriisi-sungeim-tund-arsti-jaoks-valik-patsientide-vahel?id=89478639> – 05.11.2021).

Statista Research Department 2020. Coronavirus (COVID-19) death rate in Italy as of May 13, 2020, by age group. *Statista Research Department* (<https://www.statista.com/statistics/1106372/coronavirusdeath-rate-by-age-group-italy/> – 05.11.2021).

Sutrop, Margit 2020. Margit Sutrop: Soovitud rasketeks valikuteks. *Postimees* 08. aprill (<https://leht.postimees.ee/6944396/margit-sutropsoovitud-rasketeks-valikuteks> – 05.11.2021).

Swiss... 2020 = COVID-19 pandemic: triage for intensive-care treatment under resource scarcity. *Swiss Medical Weekly*, 24. märts (DOI: 10.4414/smw.2020.20229).

Vergano, Marco & Bertolini, Guido & Giannini, Alberto & Gristina, Giuseppe & Livigni, Sergio & Mistraletti, Giovanni & Petrini, Flavia 2020. Clinical ethics recommendations for the allocation of intensive care treatments in exceptional, resource-limited circumstances. *SIIARTI*, 16. märts (https://d1c2gz5q23tkk0.cloudfront.net/assets/uploads/3017015/asset/SIAARTI_-_Covid-19_-_Clinical_Ethics_Reccomendations.pdf?1606745893 – 05.11.2021).

Österreichische... 2020 = Allokation intensivmedizinischer Ressourcen aus Anlass der Covid-19-Pandemie. Klinisch-ethische Empfehlungen für Beginn, Durchführung und Beendigung von Intensivtherapie bei Covid-19-Patientinnen. *Österreichische Gesellschaft für Anesthesiologie, Reanimation und Intensivmedizin*, 17. märts (https://www.oegari.at/web_files/cms_daten/covid-19_ressourcenallokation_gari-statement_v1.7_final_2020-03-17.pdf – 05.11.2021).

Kirjandus

Ezekiel, J. Emanuel & Persad, Govind & Upshur, Ross & Thome, Beatriz & Parker, Michael & Glickman, Aaron & Zhang, Cathy & Boyle, Connor & Smith, Maxwell & Philips, James P. 2020. Fair allocation of scarce medical resources in the time of Covid-19. *The New England Journal of Medicine* (DOI: 10.1056/NEJMs2005114).

Huxtable, Richard 2020a. COVID-19: where is the national ethical guidance? *BMC Medical Ethics* 21 (32) (DOI: 10.1186/s12910-020-00478-2).

Huxtable, Richard 2020b. Ethical road map through the covid-19 pandemic. *BMJ* 2020;369:m2033 (DOI: 10.1136/bmj.m2033).

Häyry, Matti 2020. The COVID-19 pandemic: a month of bioethics in Finland. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 20. aprill (DOI: 10.1017/S0963180120000432).

Lewis, Jonathan & Schuklenk, Udo 2021. Bioethics met its COVID-19 Waterloo: The doctor knows best again. *Bioethics* 35, lk 3–5 (DOI: 10.1111/BIOE.12840).

McCullough, Laurence B. 2020. In response to COVID-19 pandemic physicians already know what to do. *The American Journal of Bioethics* 20, lk 9–12 (DOI: 10.1080/15265161.2020.1754100).

Rosenbaum, Lisa 2020. Facing Covid-19 in Italy – ethics, logistics, and therapeutics on the epidemic's front line. *The New England Journal of Medicine* 382 (20), lk 1873–1875 (DOI: 10.1056/NEJMp2005492).

Schuklenk, Udo & Savulescu, Julian 2021. The COVID-19 pandemic and what bioethics can and should contribute to health policy development. *Bioethics* 35, lk 227–228 (DOI: 10.1111/bioe.12855).

Simm, Kadri 2020. Ethical decision-making in humanitarian medicine: how best to prepare? *Disaster medicine and public health preparedness* 10, lk 499–503 (DOI: 10.1017/dmp.2020.85).

Sutrop, Margit 2011a. Changing ethical frameworks: From individual rights to the common good? *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 20 (4), lk 533–545 (DOI: 10.1017/S0963180111000272).

Sutrop, Margit 2011b. How to avoid a dichotomy between autonomy and beneficence? From liberalism to communitarianism and beyond. *Journal of Internal Medicine* 269 (4), lk 375–379 (DOI: 10.1111/j.1365-2796.2011.02349_2.x).

Summary

Ethical conflicts during the COVID-19 pandemic

Margit Sutrop

Professor of Practical Philosophy

Head of the Chair of Practical Philosophy, University of Tartu

margit.sutrop@ut.ee

Kadri Simm

Associate Professor of Practical Philosophy, University of Tartu

kadri.simm@ut.ee

Keywords: clinical ethics recommendations for Estonian hospitals, COVID-19 pandemic, ethical choices, ethical guidelines, limited medical resources, vaccination certificate, values

The COVID-19 pandemic has caused unprecedented interest in ethics, as societies are confronted with difficult ethical choices: life versus economic well-being, individual freedom versus health, free movement of people versus public health. All democratic societies have witnessed disagreements concerning restrictions to the free movement of people, vaccination policies, and distribution of healthcare resources. The adopted policies and formulated guidelines showed that different countries prioritized values differently. Amongst the most challenging ethical debates during the COVID-19 pandemic were attempts to formulate clinical ethical guidelines on how limited medical resources and services ought to be allocated should the need exceed availability. This article provides an overview of the process of compiling the clinical ethics recommendations for Estonian hospitals concerning the allocation of limited healthcare resources during the COVID-19 pandemic. The article describes the stakeholder involvement, engagements with comparable international documents, main internal debates and lessons learned for the future.

Margit Sutrop on eesti filosoof, Academia Europaea akadeemik, Tartu Ülikooli praktilise filosoofia professor ja eetikakeskuse juhataja. Tema peamine uurimisvaldkond on praktiline eetika, sealhulgas bioetika ja eetika ajalugu, samuti haridusfilosoofia.

Margit Sutrop is Estonian philosopher, member of Academia Europaea, Professor of Practical Philosophy, and Head of the Centre for Ethics at the University of Tartu. Her main research interests lie in the field of practical ethics, bioethics, and the history of ethics as well as the philosophy of education.

margit.sutrop@ut.ee

Kadri Simm on eesti filosoof ja eetikateoreetik, Tartu Ülikooli praktilise filosoofia kaasprofessor. Tema teadustöö on seotud poliitika- ja moraalifilosoofia teemadega, peamised uurimissuunad: eetika, bioetika, poliitikafilosoofia.

Kadri Simm is Estonian philosopher and theoretician of ethics, Associate Professor of Practical Philosophy at the University of Tartu. Her research is related to the issues of philosophy of politics and morality, and her main research fields are ethics, bioethics, and philosophy of politics.

kadri.simm@ut.ee

Kaugõppe kujutamine COVID-19 pandeemia esimese laine meemides: huumor kui toimetulekuviis ja enesekaitsestrateegia

Piret Voolaid

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur
Eesti-uuringute Tippkeskuse tegevjuhi ülesannetes
piret.voolaid@folklore.ee

Teesid: COVID-19 viiruse leviku tõkestamiseks kehtestatud piirangutest üks olulisemaid on olnud tavapärase õppetöö – lähi- ehk kontaktõppe – ümberkorraldamine kodu- ja kaug- ehk distantsõppeks, veebi- ja põimõppeks. Eriolukorraga kaasnenud uus elukorraldus kajastus otsemaid laialdases folklooris, sh internetimeemides.

Artiklis analüüsitakse distantsõppe kujutamist humoorikates meemides, tuues esile nii õpilase, õpetaja kui ka lapsevanema vaatepunkte. Otsitakse vastuseid uurimisküsimustele: millised üleilmsed/kohalikud jooned ilmnevad eesti kaugõppe meemides, kuidas on õpilased kasutanud mitmesuguseid kultuuriressursse (nt popkultuuri elemendid, mis on eelnevalt tuntud kirjandusest, filmikunstist, muusikast ja mujalt), mida kõnelevad meemid laste-noorte ja vanemate, samuti õpilaste ja õpetajate suhetest. Üldistades – millised kaugtööga seotud käitumismustrid valitsevad, mida tajutakse koroonaaaja distantsõppes probleemidena ja mille üle meemides naljatatakse.

Distantsõppe meemid pakuvad alternatiivse vaate ühele piirangute ajal olulisele õppevormile, aga ka distantsõppega seotud sotsiaalsetele tahkudele ja hariduskriisile laiemalt. Distantsõppega seotud suundumuste kriitilises analüüsis lähtun kvalitatiivsest sisuanalüüsist. Kaugõppe pärimuse tõlgendamisel eri vaatepunktidest taaskasutan folkloristikas ja mütoloogiast tuntud ambivalentse tegelase triksteri kuju, kes sobib nii õpilase, õpetaja kui ka lapsevanema rolliga kriisisituatsioonis.

Märksõnad: COVID-19, huumor, distants- ehk kaugõpe, koolipärimus, kriisi-toimetulek, meemid, visuaalne kommunikatsioon

1. Sissejuhatus

COVID-19 viiruse leviku tõkestamiseks kehtestati 2020. aasta algul kogu maailmas piirangud ja erimeetmed, millest üks olulisemaid oli (õppe)töö ümberkorraldamine koduõppe- ja kaugtöövormi.¹ Laustaudi esimese laine ajal suleti Eestis koolid alates 16. märtsist 2020 kooliaasta lõpuni. Ka 2020. aasta

sügistalvel lahvatanud koroonaviiruse leviku teise laine ajal tuli koolid sulgeda ja minna üle kaugõppele. Alates 14. detsembrist olid 25. jaanuarini olid kogu riigis suletud kõik õppeasutused: üldharidus-, kutse- ja kõrgkoolid. Õppetegevus sai jätkuda distantsilt, veebiõppena. Lasteaiad ja -hoiud jäid siiski avatuks. Piirangud kehtisid ka huviharidusele ja -tegevusele, spordile, täienduskoolitustele ja täiendõppele.

Kolmandat korda kehtestati haridusasutustes ranged piirangud kogu Eestis taas 11. märtsist 2021, alates 3. maist lubati kontaktõppele järjest eri kooliastmete õpilased – algul algklassid (1.–4. klass), lõpuklassid (9. ja 12. klass) ja kutseõppeasutuste õpilased, kes sooritasid 2020/2021. õppeaastal riigieksameid. Koolis on võinud viibida õppijad, kes vajavad hariduslikke tugiteenuseid, konsultatsioone või teevad teste. Kutsekoolides toimuv praktiline õpe tuli võimalusel edasi lükata (kriis.ee).

Tervisekriisist kasvas kiiresti välja hariduskriis ning eriolukorraga kaasnenud uus eluviis ehk kaugtöö ja distantsõpe ning nendega seotud iseärasused kajastusid otsemaid ka laialdases folklooris, sh nii Eestis kohalikul kui ka rahvusvaheliselt globaalsel tasandil levinud internetimeemides (vt ka Hiiemäe & Kalda *et al.* 2020; Kuperjanov 2020). Iseenesest pole mitmepaiksese, liitreaalse, mitmeplatvormses tööviisis midagi uut, kodukontori võimalus oli Eestis väga paljudes asutustes kasutusel juba eriolukorra eelsel ajal. Seda on võimaldanud Eesti elanike hea varustatus interneti ja digitehnoloogiaga. Ka kaugõpe on ammu tuntud pedagoogiline õppetöö vorm, mille teadvustatud tekkeaega seostatakse 19. sajandi lõpu USAga, aga ka juba varasema ajaga.

Koroonapandeemiaga seoses täpsustunud õppevormid ja digiõppeterminid näitavad seda, kuidas õpitakse terve ainekursuse või õppekava vältel. Haridus- ja Noorteameti² kodulehelt (<https://kompass.harno.ee/unelmate-distantsope>) leiab lihtkoelise mõistekompassi. **Kaug- e distantsõpe** (*distance learning*) on pedagoogikas õppetöö vorm, mille kaudu omandatakse haridus iseseisvalt (nt töö kõrvalt õppides, pigem on see seni olnud kasutusel täiskasvanute puhul). Kui **lähi- e otseõpe** (*face to face learning*) toimub terve õppeaja vältel silmast silma ühises füüsilises ruumis, näiteks klassiruumis või auditooriumis, laboris või seminariruumis, siis kaugõppes on vastupidi: õppijad ja õpetajad on kogu kursuse ajal füüsiliselt üksteisest eraldatud.

Laustaudi ajal sai oluliseks kaugõppe alaliigiks **veebiõpe** (*online learning*) kui õppevorm, kus õppetöö toimub täielikult veebis ja seda rakendati koroonaja distantsõppes ohtralt. Lisaks on oluline õppevorm **hübriidõpe** (*hybrid learning*), milles kombineeritakse kaug- ja lähiõpet. Hübriidõpe jaguneb omakorda põim- ja paindõppeks. **Põimõpe** (*blended learning*) on õppevorm, kus õppetöö toimub osa ajast füüsiliselt klassiruumis ja vahepeal kasutatakse kaugõpet. **Paind- e hajaõpe** (*hybrid flexible learning, HyFlex learning*) on õppevorm,

mille puhul kombineeritakse auditoorset ja kaugõpet nii, et osa õppijaid on füüsiliselt klassiruumis ja teine osa ruumiliselt eraldatud. **E-** e **digioõppena** (*e-learning*) käsitletakse digivahendite kasutamist õppetöös, mis võib toimuda nii lähi-, põim-, paind- kui ka veebiõppes. **Koduõpe** (*homeschooling*) on aga õppevorm, kus õpe toimub tavaliselt lapsevanema soovil või lapse tervisest tingitud põhjustel kodus, haiglas või mujal väljaspool kooli. Pandeemia ajal siirdus õppimine kooliruumist koduseinte vahele, sest koolid suleti eriolukorra tõttu.

Samas oli koolikorralduses kaugõpe ja üleminek klassiõppelt põhiliselt veebiõppele nooremate õpilaste jaoks pigem erakordne ja tavatu. Ka kõrgkoolilooingud ja -seminarid on meil olnud füüsiliselt auditooriumis, seega tuli just õppetöö ümberkorraldamisega rohkem või vähem vaeva näha. Siin sai oluliseks tehnoloogiavõimaluste ärakasutamine.

Kaugõppel on kindlasti häid külgi, kuid koroonaajal hakati eri kanalite kaudu kiiresti kõnelema selle vormi keerukusest, nt nooremate õpilaste puhul tuli tervel perel kohaneda kodus laste õppimise korraldamisega – pere pidi tagama päevakava ja sellest kinnipidamise, leppima kokku, kes ja millal aitab last, kui ta ei suuda iseseisvalt õppida. Tekkis rohkelt küsimusi. Näiteks kuidas motiveerida last? Kes aitab lapsevanemat, kui tema digipädevus on kehv? Kuidas käituda, kui e-ülesanded jäävad õigeks ajaks tegemata? Ka tehnika olemasolu võis pere elukorralduses probleemiks kujuneda.

Õpetaja seisukohast oli põhiprobleem, kuidas ainet anda edasi veebivormis, nii et see tõesti kõigini jõuaks. Või kuidas kontrollida ja tagada, et kõik kaasa teeksid, kaasa mõtleksid.

Väga kiiresti hakati rääkima ja tegema esmaseid uuringuid distantsõppe mõjust õpilaste vaimsele tervisele. Üks Eesti Noorte Vaimse Tervise Liikumise küsitluse kokkuvõte (ENVTL 2020) on tehtud juba koroonaviiruse leviku esimese laine ajal aprillis 2020 ja selles on välja toodud viis tüüpilisemat probleemi.

1. Pooled vastanutest tajusid enda vaimse tervise seisundi halvenemist eriolukorras.
2. Vaimsete raskuste keskmes on paljude noorte jaoks **oma mõtetega üksi jäämine**.
3. Distantsõppega kaasnev **pikenenud ekraaniaeg** ning eriolukorras märkimisväärselt **kahanenud võimalused huvitegevuseks** – oluline tegur vaimse ja füüsilise tervise halvenemisel.
4. Pere ja lähedastega seotud temaatika on mitmetahuline:
  - a) osa tajub stressiallikana pereliikmetega lähikontaktis veedetud mitmekordistunud aega ja piiratud võimalusi omaette olemiseks. Sellega kaasneb paljudele **kodus lõksus olemise tunne, suurem**

hulk konflikte, piiratud võimalused saada tuge (vaimse tervise spetsialistidelt, sõpradelt) video- või telefonikõnede vahendusel.

- b) paljud noored on jäänud üksi ja **tunnevad, et neil ei ole kellegagi oma muresid jagada**. Soovitakse, et oleks keegi, kellega suhelda; ohus on noored, kes elavad täiesti üksi, kes tunnevad hirmu tõsiste muremõtetega toime tulemise üle.

5. Suur stressiallikas on distantsõppele järsu üleminekuga kaasnenud **õppekoormuse tõus** ja e-õppes antavate ülesannete ja juhiste killustatus eri platvormide vahel. Raskuste allikas on ka **sobiva õpikeskkonna puudumine** ehk koduste tingimuste mõju õppimisele. (ENVTL 2020)

Sellise uuringu valguses tekib küsimus, kas ja kuidas kajastuvad nimetatud probleemid distantsõpet kujutavas rahvahuumoris, mis väljendus iseäranis rohkelt internetimeemides. Eesti juhtumi näitel toon esile meemides ilmnevad erinevad vaatepunktid: õpilase, õpetaja, lapsevanema positsioonid. Ühtlasi vaatlen, millised globaalsed-lokaalsed jooned ilmnevad meemides. Kuidas on õpilased kasutanud neis meemides muid kultuuriressursse, nt popkultuurist, sh varasemalt kirjandusest, filmikunstist, muusikast jt olulistest kultuurinähtustest tuntud motiive ja elemente? Kas ja kuidas väljenduvad nt (laste-noorte ja vanemate vahelised) peresuhted, (õpilaste ja õpetajate vahelised) koolisuhted, millised kaugtööga seotud käitumismustrid valitsevad jne?.

2. Teoreetilised lähtekohad

On üldteada tõde, et igasuguste segaduste ja uute olukordadega kohanemisel on ikka olnud abi huumorist. Näiteks psühhoanalüütiliste ehk lõõgastusteooriate (Deckers & Buttram 1990; Jürgens & Fiadotava *et al.* ilmumas) järgi on huumor psühholoogiline ventiil pingete väljalaskmiseks. Lisaks tulevad arvesse ka kognitiiv-tajumuslikud ehk inkongruentsusteooriad, mis aitavad välja selgitada tehnilisi vastuolusid ja üllatusmomente, mis nalja esile kutsuvad (Attardo 2014). Folkloristlikust tõlgendusviisist lähtudes saab kaugtõppega seotud meeme vaadelda folkloori pragmaatika aspektist – loomingulised meemid on suurepärane näide pärimuse praktilistest väljunditest toimetuleku hõlbustajana, neid võib mõtestada kui omamoodi kaitsemehhanismi avaldumist (pärimuse pragmaatikast vt Hiiemäe 2016: 10).

Artikli teoreetilise lähtealuse moodustavad tänapäeva meemiteooriad, milles tähistatakse meemi mõistega interenetiajastul teatud tüüpi interneti-huumorit. Folkloristi jaoks on internetimeem digitaalselt, enamasti pildi ja sõna koostoimes loodud ning digitaalse jagamise teel leviv folkloori lühivorm, mis väljendab

ja võimaldab uurida ühiskonnas levinud hoiakuid, stereotüüpe ja uskumusi-arusaamu. Niisiis teenivad selline huumor ja meemilooe kriisiajal peale pelgalt meelelahutuslike eesmärkide hoopis olulisemat, resümeeerides huumoriuurijat Dineh Davist: see lähendab ja ühendab inimesi rasketel aegadel, vähendab olukorra ebakindlust, võimaldab enese- ja rühmakuuluvuse määramist, suurendab sõnumi saatja usaldusväärust ja annab edasi emotsioone (Davis 2008: 554).

Iisraeli huumoriuurija Limor Shifmani (2014: 41) sõnastatud põhjaliku defnitsiooni järgi on meemid digitaalsed sisuüksused, millel on ühiseid tunnuseid sisus, vormis ja hoiakus, nende kasutajad on teadlikud teiste sarnaste üksuste olemasolust ning neid levitavad, imiteerivad ja muudavad paljud internetikasutajad. Meemide oluline tunnus on intertekstuaalsus, mis jääb meediumi, inimeste ja sõnumi ristteele (vt Laineste & Voolaid 2016: 28), st meemid viitavad üksteisele, aga ka ekspluateerivad varasemaid kultuuritekste. Varasemas kontekstis esinenud pilt, lause või mõte tõstetakse uude ümbrusse, vana kas laenatakse iseendana või tehakse sellele üksnes peen vihje. Meeme saavad internetis paljud kasutajad jagada, jäljendada ja/või muuta, nende levikut kiirendavad omakorda sotsiaalmeediaplatformid.

Populaarne, hästi leviv internetimeem on pigem huumorikas ja positiivne tänapäeva anekdoot, mis kutsub esile tugevaid tundeid. Meemide tegemisel järgitakse alusmalle, mida pakuvad interneti meemigeneraatorid. Huumor on olemuselt sotsiaalne nähtus (vt Kuipers 2009), oluline on interaktiivsus, igaüks saab meemiloomes osaleda ja neid jagada. Meemid võivad väljendada ka ühiskonnakriitikat, neid võib kasutada kogukonnatunde loomiseks või poliitiliseks protestiks. Käesoleval juhul räägitakse meemide kaudu ehk meemikeeles distantsõppega seotud erisugustest tahkudest, millega uues olukorras silmitsi seisid ja seisavad siiani nii õpilased, õpetajad kui ka pered.

Artikli alusmaterjal pärineb põhiliselt kooliõpilastelt ja on seega tänapäeva koolipärimus. Eesti kontekstis on selle teema juures abiks varasem, 2019. aastal ajakirjas *Mäetagused* ilmunud Mare Kalda ja Astrid Tuisu artikkel koolielu kajastamisest õpilaste omaloodud meemilehtedel kolmes Tartu piirkonna koolis (Kalda & Tuisk 2019). Distantsõpet kajastavad meemid liigituvad niisiis koolimeemideks, kuivõrd tõlgendavad ja peegeldavad koolielu. Mare Kalda ja Astrid Tuisk (2019: 154) kõnelevad ka meemidest kui teatud subkultuuri tööriistast, noortekultuurile omasest nähtusest, millele on omane vastukultuuriline iseloom. Meemide kaudu võib toimuda kellegi ninapidivedamine, ületrumpamine, väljavihastamine, narritamine, tabuteemadest rääkimine, kuid meemidele on võimalus samaga vastata ning olla nupukas ja taiplik, nende loomise kaudu on võimalik ka ennast arendada. Üht selle kirjutise jaoks küsitletud allikat tsiteerides:

***Meemikeel** on täiega minu keel. Tegelikult iga noore keel, me saadame neid kogu aeg üksteisele. Mingi olukord võib olla **täielik meem**, mõni inimene võib olla **täielik meem** – see tähendab, et on naljakas. Inimesed ise ei teagi, kuidas võivad **meemiks** saada, seriaalide tegelased võivad saada **meemiks**, aga kõigest võib **meemi** teha – näiteks väikelaste naljakad emotsiooninäod. (Suuline intervjuu, 19aastane tüdruk, mai 2021; EFITA, F33-014-0001)*

Niisiis on meemikeel noorte endi sõnul tänapäeva kirjalikus sotsiaalmeedia kõnekeeles sama oluline väljendusvahend kui erinevaid emotsioone väljendavad ikoonid ehk emotikonid, olukordi ja inimesi meemistatakse ja visuaalsete meemide keeles räägitakse omavahelistes veebivestlustes.

Kui spetsiaalsete meemivõistluste ja sotsiaalmeedia postitustena loodud materjali on folkloristil võimalik suhteliselt lihtsalt koguda, siis noorte omavahelistes vestlustes kasutatud meemiaines jääbki privaatseks ega ole kergesti dokumenteeritav.

COVID-19 viiruse tõkestamisega seotud kaugõppepärimuse kirjeldamiseks ja mõtestamiseks sobib folkloristikas ja mütoloogias varem kasutatud tüpaaž trikster (mõiste päritolu kohta vt Brinton 1868). Trikster kui suulise pärimuse universaalsemaid müütilisi tegelaskujusid, kes teeb tempe, kavaldab, rikub häid kombeid, petab ja saab ise petta, leiutab uusi asju ja osaleb kultuuri või kogu maailma loomisel, “kujundab ja muudab maailma, teeb vägitegusid ja kasutab kavalust, kuid võib tihti käituda ka rumalalt või õelalt” (Krull 2006: 31). Huumoriga seoses on triksteri kuju käsitletud Arvo Krikmann (2002). Hasso Krulli väitel on triksterimuster väga ambivalentne, ta on teispoole head ja kurja, ta astub üle igasuguste piiride ja käitub meelega valesti, ta on korruga tark ja rumal (Krull 2006: 30–31).

Varasemas koolihuumoris võime triksterina tõlgendada nt stereotüüpset anekdooditegelast, ninakat koolipoissi Jukat, koroonalukorras tuli uues olukorras kõigil rohkem või vähem ümberkorraldusi teha ja tihti ka triksterliku nutikusega probleeme lahendada. Küsimus on, kuidas see käesolevas meemimaterjalis väljendub.

3. Allikad ja analüüs

Artikli allikabaasi moodustab EKM folkloristika osakonna teadusarhiivi EFITA meemikogu, millesse lisandus koroonaaajal üle 2000 erisisulise meemiüksuse, samuti Eesti Rahvaluule Arhiivi koroonapärimuse kogumise käigus laekunud meemid.

Eraldi uurimisaines on konkreetse kontekstiga seotud, teatud aktsiooni tulemusena loodud materjal. Nimelt kutsus Tartu Variku Kool aprillis 2020 Tartu koolide õpilasi üles jagama oma distantsõppe kogemust ülelinnalisel meemikonkursil “Minu distantsõpe”, millele saadeti kokku 541 teemakohast meemi. Laekunud ainese andis võistluse peakorraldaja Tartu Variku Kooli huvijuht Eele Avalo mais 2020 üle eesti huumoriuurijatele ja see jääb tallele Eesti Kirjandusmuuseumi teadusarhiivi. Lisaks vaatasin ka Eesti Rahvaluule Arhiivi koroonapärimuse kogu, milles leidis samuti mõningaid kaugõpet kujutavaid meeme. Võistluse kaudu kogutud materjal on võrreldav teatud temaatiliste avatud vastustega küsitluskavadega kogutava ainesega. Folkloristikas on sellisel viisil allikate loomine tavapärane, etteantud teemadele tuginevad varasemad üle-eestilised koolipärimuse kogumisvõistlused, eluloovõistluste üleskutsed). Nii nagu folkloristikas on allikaloomise mõistetena juurdunud *teemakirjutus* ja *teemajutustus* (Apo 1995; Jaago 2018: 5), nii saame käesoleval juhul kõneleda etteantud teemal loodud meemimaterjalist ehk teemameemidest.

Kuulun pandeemia esimese laine algusest peale rahvusvahelise koroonafolkloori ja -humori uurimise projekti “Humor during the global Corona Crisis”, seetõttu moodustab rahvusvahelise tausta ka see materjal – umbes 12 000 nalja. Koostööprojekti juhtpartnerid on Giseline Kuipers (Leuveni Katoliiklik Ülikool) ja Mark Boukes (Amsterdami Ülikool) ning projekti on kaasatud rohkem kui 30 riigi teadlased. Eri keeltesse tõlgitud küsitluskava (<https://edu.nl/kp8xe>) kaudu paluti inimestel saata internetikasutajate hulgas levivaid nalju, sh meeme. Globaalne kogu on 2021. aasta algusest peale võrdlevate uuringute eesmärgil kättesaadav kõigile projekti osapooltele).

Globaalsus esildub nähtavalt meemimallides. Interenetis on lai valik meemigeneraatoreid ja -keskkondi, mille abil on kõigil võimalik meeme kerge vaevaga luua, kopeerida, muuta ja jagada. Omalt poolt tehakse meemialustele tekstilisi või visuaalseid lisandusi. Ka käesoleva artikli allikkorpuses ilmneb meemilehtedelt võetud meemimalle.

Mallid on tuntud popkultuurielementidega, popkultuuritegelastega ja pärinevad noorte hulgas teatud ja tuntud multifilmidest, seriaalidest, koomiksistest, filmidest, trendivälgatustest, mis on puhanguna levinud. Nt eesti materjali hulgas vaieldamatuks populaarsemaks malliks oli konkursimeemides Kanada räppar Drake’iga alus (joonised 1–3, 37), kuhu on võimalik kirjutada ebameeldiv ja meeldiv tunne, tegevus, olukord vmt. Väga levinud mallid on ka “Running Away Balloon” (“Äralendav õhupall”, joonised 4–5) ja “Distracted Boyfriend” (“Hajameelne või segaduses poiss-sõber”).

Rohkelt on ekspluateeritud tuntud Ameerika joonissarjade motiividega aluseid, nt Käsna-Kalle Kantpüks, Simpsonid, Spiderman, erinevad muusikud ja näitlejad, videomängude tegelased. Selliste intertekstuaalsete viidete

väljatoomine annab infot nii globaalsete trendide kui ka lokaalsete traditsioonide kirjeldamisel. Ja peab tunnistama, et visuaalsetes lahendustes vihjeid kohalikele eesti kultuuritekstidele napib. Suurt meemide hulka arvestades on neid vähe, nt “Buratino tegutseb jälle” telelavastuse pilt (joonis 6) ning meem, millelt tunneme ära eesti õppematerjalid (joonis 7).

Joonised 1–3. Kanada räppar Drake’iga meemialus “Drake Hotline Bling” on eesti materjali hulgas üks korduvamaid globaalseid meemimalle.

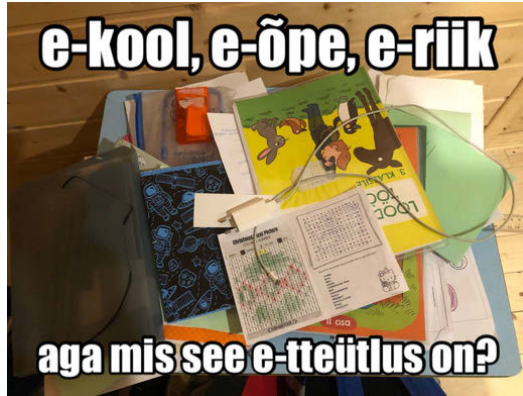

Joonised 4–5. Levinud meemialusele “Running Away Balloon” loodud meemid.

Joonis 6. Telelavastusest “Buratino tegutseb jälle” tuntud tegelastega meem.

Joonis 7. Eesti õppematerjali alusel koostatud meem.

Nii nagu on eri riikides kehtestatud distantsõppekorraldusel palju globaalselt universaalset, nii on distantsõpet kujutavates meemides palju sarnast, nad on hõlpsasti tõlgitavad ja ületavad riigipiire (vt nt Eestis ja Belgias levinud meemid, joonised 8–9). Vene folklorist Tatjana Bauer (2021: 668) on kaugõppemeeme nimetanud omalaadseks karnevaliseerimiseks – meemistamine õnnestab valitsevat korda ja vabastab sellega seotud pingelise atmosfääri huumori ja kaose kaudu.

Populaarsemate mallide näiteid, mida konkursitöodes on kasutatud, on tõesti väga palju. Mõni meemitegija on saatnud ka mitu meemi, nt Tartu Kutsehariduskeskusest on üks õpilane lausa 23 meemi autor. Väga stiilsed ja omanäolised on Karlova kooli 9. klassi tüdruku seitse meemi, millest üks (joonis 11) kuulub ka esiviisikusse.

Joonis 8. Belgiast kogutud meem. Belgium_R_Z983ohOBTtaqaIN~Girl_Putting_Tuba_On_Girls_Head.

Joonis 9. Eestist kogutud meem.

Joonis 10. Meemivõistluse "Minu distantsõpe" võidumeem.

Tegelik põhjus, miks paljude õpilaste õpitulemused paranenud on:

Joonis 11. Võistluse II koht.

Joonis 12. III koht.

Joonis 13. IV-V koht.

Joonis 14. IV-V koht.

Silma paistavad universaalsed visuaalsed motiivid, nt kassipildid, ilmekate lapsenägude pildid, mis pole koroonaaajale spetsiifilised, vaid esindatud rohkelt muudelgi aegadel ja muudegi teemade korral.

Materjali tõlgendamiseks ja uurimisküsimustele vastamiseks sobib kvalitatiivne sisuanalüüs (vt Laherand 2008; Lagerspetz 2017), mille kesksed ühikud on internetimeemid. Distantõppega seotud suundumuste kriitilises analüüsis on oluline kompleksne lähenemine meemidele ja nende kontekstilise tõlgendamine. Pildi ja tekstiosa koostoimes tekkiv sõnum, mis avab ka erinevad vaatepunktid, on omakorda asetatud ajastuomasesse koroonapandeemia aega. Materjali kirjeldavas struktuuris lähtun kolmest üldisemast kategooriast, milles on vastavalt esiplaanil kas 1) õpilase, 2) lapsevanema või 3) õpetaja vaatenurk. Kvalitatiivse sisuanalüüsi meetod võimaldab kaugõppemeeme uurida just neis sisalduvatest erinevatest vaatenurkadest.

3.1. Õpilase vaatenurk meemides – õpilane kui olukorra ülekavaldaja või trikster

Konkursi teema “Minu distantõpe” oli püstitatud minakeskse vaatenurgana, nii on loomulikult valdav osa ainekst mina-positsioonilt. Samas on õpilase suhtevõrgustikus esindatud kaasõpilased, õpetaja, lapsevanemad, kodus ka nt koduloomad. Variku kooli võistluse esikoha pälvinud meem (joonis 10) kannabki just sellist ideed: “Klassikaaslased minu käest vastuseid küsimas. Mina, kes ärkas 1 minut tagasi.”

Paljud meemid kujutavad dilemmat kohustuse ja õpilasele meeldiva vahel, mida siis kohustuse asemel salaja tehakse. Põhimõtteliselt ei ole selline kohustuste/meeldiva vahekord võõras ka lähiõppes, kuid kaugõppe visuaalsetes meemides on see teema eriti ilmne ja uue elukorralduse juures on õpetaja petmine iseäranis lihtne. Meeldivatest tegevustest kohtame rohkelt magamise ja une motiivi. Sel ajal kui distantstund juba käib, on koduõppe tingimustes võimalik videokaamera välja lülitada, nii et õpetajale jääb mulje tunnis osalevast õpilasest, ja ise samal ajal hoopis magada.

Kui paned endast gifi/pildi live tundi ja lähed ise magama

Joonis 15. Triksterlik tegelane Megamind sobib tege-laseks, kellega end samastada ja õpetaja videotunnis üle kavaldada.

Õpilane on tõeliselt triksterlik kavalpea, tüssaja, olukorra enda kasuks kaval-daja. Selline vigurvänt on näiteks sinise nahaga humanoidne tulnukas Megamind (joonis 15), popkultuurist, videomängust ja populaarsest joonissarjast pärit supergeeniusest kangelane. Kaksikelu ja triksterlikku näivust kajastavas meemis kohtuvad õpilase tegelikud soovid ja kohustuslik avalik pale.

Ilmnevad teatud tendentsid või mustrid, mille järgi saab meeme liigitada. Meemide põhjal saab õpilane justkui selle olukorraga hakkama, aga samas on ta sundseisus ja piiratud valikute puntras, mis algab juba kriisiajale omasest selgete sõnumite puudusest, sageli vallanud teadmatuses isegi selle kohta, kas koolitöö toimub lähiõppena või suunatakse digiõppele. Meemides kajastuvad elulised äpardused. Täiskasvanugi teab nõrdimustunnet, mis valdab, kui tehtud töö tuleb ümber teha või kui tehnika altvedamise tõttu ei pääse tunni kesk-konda. Ka kontaktõppel võib pingeid tekitada hetk, mil õpetaja valib nimekirjast õpilase nime, keda vastama kutsuda. Paljud mäletavad kooliajast kontrolltööga seotud emotsioone. Aga meemides kajastuvad ka naljakad äpardused, kui mõni õpilane on kõvasti välimusega enne videotundi vaeva näinud ja ühtäkki selgub, et tunni aeg on segi läinud ja ettevalmistusteks kulunud vaev on olnud asjata.

Eesti kooliõpilaste meemides kohtub ka makaroonilist keelekasutust (nt joonised 16–17, 24, 41), segakeelsust mõjutab oluliselt inglise keel.

Joonis 16.

Kõik klassikaaslased videokõnes tuliselt millegi üle arutamas:

Mina, kes jäi videokõnesse 10 minutit hiljaks:

Joonis 17.

Joonis 18.

Joonis 19.

Kuidas näevad meie
distsantsõpet õpetajad

Kuidas näeme seda meie

Joonis 20.

Sageli on meemid üles ehitatud vastandusele mina *vs.* teised (nt õpetaja, lapsevanemad, koolikaaslased, nt joonised 10, 18, 19). Koroonaja distantsõpet võrreldakse koroonaeelse, nn normaalse ajaga, 2019. aastat 2020. aastaga (joonised 20–21).

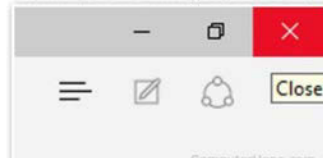
Tavaarusaama kohaselt õpilased pigem ei taha koolis käia, kuid suur osa meeme väljendab soovi koolis käia ja igatsust endise elukorralduse järele. Väga inimlikuna kõlab iha teha seda, mille tegemine on parajasti võimatu. Meemid kirjeldavad olukorda, kus saadakse küll kodus õppimisega hakkama, aga igatsus jääb kvaliteedi järele, mida saab pakkuda ainult füüsiline koolisolemine (joonised 22–23).

Joonis 22.

Tunni üle laskmine, märts 2019

Tunni üle laskmine, märts 2020

Joonis 21.

Joonis 24.

Joonis 23.

Joonis 25.

Joonis 26.

Joonis 27.

Joonis 28.

Joonis 29.

Paljudes meemides kurdetakse vastupidi, et õppida on liiga palju (joonised 24–25). See langeb kokku ka sissejuhatuses toodud distantsõppe probleemide küsitlusega – iseseisva töö osakaaluga ei pruugi kõik edukalt hakkama saada. Samas võib koduste ülesannete rohkus ka tavaolukorras paljudele õpilastele muret teha. Meemides väljendatakse allaandmist, mis juhtub pärast pikka distantsõppepäeva, kui lõpuks on koolitööd tehtud, kokkuvarisemisega kaasnevat emotsiooni väljendavad visuaalis kujundlikult nt tainanägu (joonis 26) või luukere (joonis 27).

Meemides leidub ka vastupidine sõnum: õppida antakse liiga vähe ja distantsõppe kahjuks räägibki hoopis see, et kodus on igav, ei saa kaasõpilastega suhelda, tuntakse puudust seltskonnast ja koosolemisest (joonised 28–29). Distantsõppega võivad kaasneda hoopis paremad õpitulemused, seda soodustavad kodused olud, ka tundub, et karantiini ajal saavad õpilased kauem magada, mistõttu on nad vähem väsinud.

Nii mõneski meemis avalduvad konkreetsemad probleemid, distantsõppe suureks komistuskiviks võib osutuda nt õppetööks vajaliku arvuti puudumine (joonis 30). Või ollakse üksi oma õiste muremõtetega, hakkamasaamise hirmudega (joonis 31). Esindatud on muidki õppetööd segavaid koduseid tegureid – nt allumatu väike vend või õde, kes võib lihtsalt keskendumist takistada, aga ka korraldada mõne pahanduse, nt töövahendeid rikkuda (joonis 32).

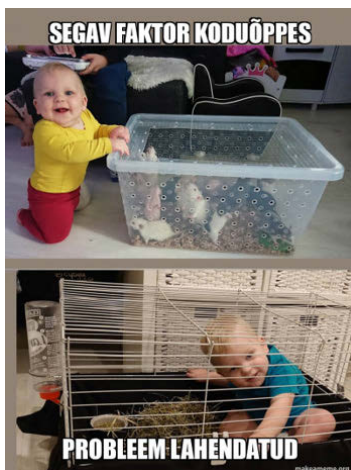
Mitmed meemid kuulutavad sõnumit, et kaugõpe on ka meeldiv. Meeldivale poolele saab kanda õpetajate äärmiselt loomungulise lähenemise distantsõppe ajal. Mänguliselt mõjub ühe Tartu kooli kehalise kasvatususe õpetaja antud ülesanne liikuda sellist trajektoori mööda, et joonistub vastav kujutis (joonis 33).

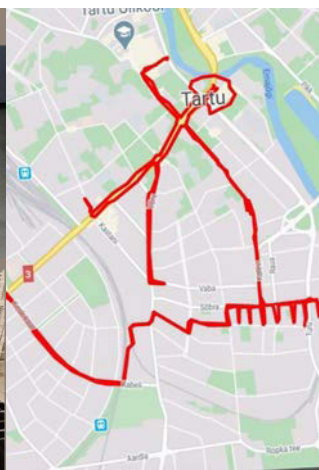
Joonis 30.

Joonis 31.

Joonis 32.

Joonis 33.

3.2. Lapsevanemate roll distantsõppeteemalistes meemides

Õpilase suhtevõrgustikus on distantsõppe korral olulisel kohal lapsevanemad, kes viibivad samuti eriolukorras põhiliselt kodus ja kellel lasub tihti isikliku kaugtöö ja koduse elu ja olme eest vastutamise topeltkoormus. Võistluse “Minu distantsõpe” meemides avaneb lapsevanema vaatepunkt läbi õpilase silmade. Olenevalt õpilase east kaasneb koduõppega tahes-tahtmata ka lapsevanemale suurem roll lapse tegemiste kontrollijana, n-ö õpetaja koduse asemikuna. Koosõppimist pole meemides võimalik tuvastada, pigem esinevad lapsevanemad autoritaarsel positsioonil ja järelevalve korraldajana (joonised 34–35).

Joonis 34.

Joonis 35.

Joonis 36.

Lapsevanemate ühiskondlikust vastutusest pandeemiakriisis kõneleb meem (joonis 37), mis kommenteerib Kristiine gümnaasiumi sulgemist ühe õpilase koroonadiagnoosi tõttu veel enne eriolukorra väljakuulutamist (vt Vasli & Adamson 2020). Globaalselt levinud meemimalli on integreeritud lapsevanema kaks valikut: jätta haige laps koju või saata kooli. Räppar Drake'i naeratav tundeilme koos tekstiga "Saadame haige võsukese kooli, sest ta ei tohi õppimisest puududa mitte mingil juhul ja näeb suht terve välja" vihjab iroonia kaudu lapsevanema otsusele, mille tõttu lõpuks terve kool suleti. See konkreetne üksus on väheseid kaugõppemeeme, millel on otsene seos kohaliku juhtumiga.

Lõpuks kannavad mitmed meemid ideed, et kaugõppe on kõigile keeruline, ka lapsevanematel on olukorrast kõrini ja pikale veniva distantsõppe tõttu võib juhtuda, et lapsevanemad leiutavad vaktsiini kiiremini kui teadlased. Mõneti kandub triksterimuster üle emadele-isadele, kes peavad kaugõppega samavõrra leidlikult toime tulema ja ennast vastutuse koorma all kaitsma.

Ei saada haiget võsukest kooli, sest ta võib nakatada teisi.

Saadame haige võsukese kooli, sest ta ei tohi õppimisest puududa mitte mingil juhul ja näeb suht terve välja

Joonis 37. https://www.reddit.com/r/Eesti/comments/fekgtt/mis_juhtus_kristiines_tegelikult_parandatud/.

Joonis 38. ERA kogu.

Joonis 39: Belgia meem. Belg Joonis 40. ERA kogu.
ium_R_1r9CuDcwFtVry10-antwoord.

Üks rahvusvaheliselt rohkelt jagatud meem (joonised 38–40) osutab ka rollide segunemisele: lapsevanem võib samaaegselt olla kaugõpetaja, kaugõpilase, kaugtöötaja rollis ja kuigi ta on kodus, peavad lapsed siiski ise hakkama saama.

Eri keeltes levis rohkemgi lapsevanematega seotud universaalseid naljamotiive. Kooli ja õpetajate tööga rahulolematutel lapsevanematel on lõpuks võimalus ise end õpetajana teostada (“Lapsevanem! Kui sa oled oma lapse õpetajale kunagi vihjanud, kuidas Tema oma tööd peaks tegema, siis .... NÜÜD on sinu hetk SÄRADA”). Koduõppe eripäralt rõhustab manitsus videotunni ajal enesekontrolli mitte kaotada (“Teavitust e-koolis. “Lugupeetud lapsevanemad. Distantõppe ajal on lastel kaamerad ja mikrofonid sisse lülitatud ... Pidevalt on tagaplaanil alukates vanemad.”) Mõlemal puhul on tegemist pedagoogidelt lapsevanematele suunatud meemiga, milles sõnumi tähenduse mõistmise seisukohalt oluline pildiosa puudub – universaalne alusmall võiks mõnikord olemata olla, tekst ise annab idee täies mahus edasi.

3.3. Õpetaja kuvand kaugõppemeemides

Meemidel kajastub ka õpetaja kuvand, mis on enamjaolt tõsimeelselt õppimise keskne, õpetaja esineb ülesannete andja ja kontrollija, nõudliku hindaja ja korraldajana. See roll langeb kokku varasemast koolifolkloorist tuntud naljadega, nn koolisõnastikuga: Õpetaja – loomatahtsutaja ehk vangivalvur (RKM II 426, 605), õpetaja – tegevusvabaduse piiraja (RKM, KP 6, 459 (3), vt ka Voolaid 2004)

Joonis 41. Segakeeles meemil on õpetajana kujutatud USA senaator Bernie Sanders, kes 2021. aasta kevadel kujunes globaalselt tuntud meemitegelaseks.

Väga hea näide on eesti- ja inglise segakeeles meem, millel on õpetajana USA senaator Bernie Sanders (joonis 41), kes ülemaailmse viraalse meemitegelase laiema kuulsuse pälvis 2021. aasta kevadel (Kalda 2021), aga nagu kinnitab see meem, oli ta meemimeistrite lemmik juba pandeemia esimese laine ajal.

Joonis 42.

Joonis 43. Prantsuse meem. [France_R_1Fn8SiVOYKumzcG~91378444_10157941934098672_9196726046865489920_n](https://www.youtube.com/watch?v=France_R_1Fn8SiVOYKumzcG~91378444_10157941934098672_9196726046865489920_n)

Mitmed meemid avalikustavad ka õpetaja keerulise ülesande näida alati õpilaste silmis inspireeriv ja motiveeriv, olles ise läbipõlemise piiril (joonis 42). Prantsuse meemis (joonis 43) näeme folklooris rahvusvaheliselt väga levinud motiivi Titanicu orkestrist, kes mängis uppuval laeval, kuni vesi viiulisse tungis.

Samasugused on veebi kaudu õpetajad – eesliinitöötajad, kes koroonakriisis kreeni vajunud maailmas töötavad kokkukukkumiseni. Vaatlusalustes meemides väljendub väga selgelt toimetulek uue olukorraga, õpilane kui trikster võib olla olukorra peremees, kes kavaldab üle õpetaja ja lapsevanemad. Samas on koroonaleviku tõkestamisest tulenenud kaugõppega kimpus ka lapsevanemad ja õpetajad, kes on laste/õpilaste elu korraldamisel väljaspool kooli ja klassi sunnitud otsima samuti triksterlikke lahendusi ja neid ka leiavad.

Joonis 44.

4. Kokkuvõtteks

Kaugõppest inspireeritud meemimaterjal on informatiivne ajastukohane aines, mis kombineerib keerulise koroonaaaja ja ühe selle aja iseloomuliku nähtuse. Puudutas ju distantsõppe väga paljusid ühiskonna liikmeid. Suuresti on eesti materjali aluseks rahvusvaheliselt tuntud globaalsed meemimallid, mis paigutatakse kohalikku keele- ja kultuuriruumi. Meemides esinevate suhtevõrgustike ja universaalsete motiivide uurimiseks sobib kvalitatiivne sisuanalüüs, mis arvestab ka koroonaaaja kommunikatiivset konteksti. Koroonateema ja koroonaaeg on neis meemides harva otsesõnu esiplaanil, küll aga ilmnevad kõverpeeglis distantsõppega seotud iseärasused, mis mõnikord võivad kokku langeda kooliga seotud universaalsete stereotüüpsete temadega (nt tahe/tahtmatus koolis käia, segadused tööaja korraldamisega). Stereotüpiseerimine toimib neis meemides

kõigi osapoolte jaoks ühtlasi pragmaatilise tööriistana, et olukorda mentaalselt lihtsustada. Meemidele omase humoorikusega kõneldakse distantsõppest tulenevatel aktuaalsetel teemadel: vajalike tehnoloogiapädevuste puudumine, ebapiisav tehniline varustus, õppekoha ja tööaja organiseerimisega seotud keerukused, sõnumite ebaselgusest tulenevad segadused, uue korraldusega kaasnevad vaimsed või muud probleemid.

Õpilaste kui meemide põhiloojate vaatenurka analüüsidest ilmneb, et kaugõppemeemid on koolihumorina suhtlusvorm, mis pakub alternatiivse ja äärmiselt mitmekülgse vaate ühele piiranguteaja olulisele õppevormile. Materjali põhjal saab kirjeldada meeme kui keelt, milles noored mõtlevad oma (distant) õppekogemusest. Konkreetsele ainesele omane egotsentriline õpilasekeskne vaatepunkt toob esile üldisemad arusaamad, jagatud mustrid, mis põhinevad noortekultuurile omaselt vastandustel (opositsioonis on tihti mina / kaasõpilased, õpilane / õpetaja, õpilane / lapsevanem) ja liialdustel (nt õppida on liiga vähe / liiga palju).

Meemides ilmnevaid kinnistunud rollikuvandeid saab analüüsida varasemast folkloristikast tuntud ambivalentse triksteri kuju abil. Nii avanevad õpilane kui kaval olukorraga toimetulija, kes räägib meemide kaudu ka ebamugavatest teemadest, äpardustest ja probleemidest. Stereotüüpselt on õpetaja ja lapsevanema kuvand õpilase tundmustes autoritaarne kontrollija/hindaja, kuid näidatakse ka pealtnäha raudsete ja vastutavate täiskasvanute inimlikku väsimust tavaolukorrast keerukamates koroonatingimustes. Seda enam on meemid väärtuslik meedium oma hääli ja suhtumised koroonaviirusest tingitud distantsõppesse alateadlikult või teadlikult kuuldavale tuua, mistõttu on meemiloomel kriisiajal peale pelgalt meelelahutuslike eesmärkide hoopis tähtsamaid funktsioone. Kaugõppemeemid aitavad kasvuraskustega toime tulla, erinevates olukordades hakkama saada, nad on kriisiolukorras ventiil, mis võimaldab pingeid maandada. Kuid neis meemides avaldub kõverpeeglis COVID-pandeemiaga seotud hariduskriisi põhiküsimus – kas see aeg mõjutab ühe põlvkonna haridustaset pikemalt ja milline on selle aja toimejõud inimühiskonnale tulevikus. Loodame, et kriisiaegne õppekorraldus suudab laduda parema vundamenti kui ühel rahvusvaheliselt levinud meemil, mis näitab elu pärast seda, kui erialasele tööle on asunud esimesed distantsõppe lõpetanud müürsepad. Et läheks vastupidiselt 2020. aasta kevadel ringelnud koduõppevanasõnale: “Esimene klass läheb ikka aia taha.”

Edaspidi on materjali võimalik uurida detailsemalt noorte keelekasutuse aspektist, valdkondadeülesest aspektist jne.

Tänuõnad

Autori eriline tänu kuulub artikli anonüümsetele retsensentidele kõigi asjakohaste märkuste ja soovitude eest. Kirjutis on seotud Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisprojektidega EKM 8-2/20/3 “Folkloori narratiivsed ja uskumuslikud aspektid” ja Eesti Teaduste Akadeemia ja Sloveenia Teaduste ja Kunstide Akadeemia bilateraalse uurimisprojektiga “Slovenian and Estonian Contemporary School Lore” (BI-EE/20-22-009, ARRS P6-0088). Kirjutise valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145).

Kommentaariid

- ¹ 2019. aasta detsembris Hiinas Wuhani linnas alguse saanud koroonaviiruse SARS-CoV-2 (COVID-19) puhang jõudis Eestisse 26. veebruaril 2020, kui ametlikult tuvastati esimene nakatunu. 12. märtsist 17. maini samal aastal kestis Eestis valitsuse kehtestatud eriolukord, mil kasutati viiruse leviku tõkestamiseks erimeetmeid: keelatud olid avalikud kogunemised, sh kultuurisündmused, konverentsid ja spordivõistlused, (õppe)töö toimus koduõppe- ja kaugtöövormis, riigipiiridel kehtis sanitaarkontroll, suletud olid kaubanduskeskused, muuseumid jms, kehtis nn 2 + 2 reegel, mis tähendas, et avalikes kohtades võis liikuda kahe inimese kaupa või perekonniti ning teiste inimestega tuli hoida kahemeetrist vahemaad. (Vt ka koroonapandeemia kronoloogia Eestis https://et.wikipedia.org/wiki/Koroonapandeemia_kronoloogia_Eestis – 05.11.2021.)
- ² Haridus- ja Noorteamet (Harno) on Haridus- ja Teadusministeeriumi haldusala valitsusasutus, mis tegeleb Eesti riigi haridus- ja noortepoliitika rakendamisega (<https://harno.ee/> – 08.11.2021).

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadusarhiiv EFITA (kataloogid EFITA F33, EFITA F36).

Kirjandus

Apo, Satu 1995. *Naisen väki*. Tutkimuksia suomalaisen kansanomaisesta kultuurista ja ajattelusta. Helsingi: Hanki ja Jää.

Attardo, Salvatore (toim) 2014. *Encyclopedia on humor studies* 1–2. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

Bauer 2021 = Bauer, Tat'iana 2021. Distantstionnoe obuchenie: osnovnye motivy, obrazy i prostranstvenno-vremennye kharakteristiki (na materiale internet-memov).

Nam, I. V. (vast toim). *XIV kongress antropoloogov i etnologov Rossii. Sbornik materialov Tomsk* 6.-9.06.21. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, lk 668 (<https://rusanthro.files.wordpress.com/2021/08/d0a1d091d09ed0a0d09dd098d09a-d09cd090d0a2d095d0a0d098d090d09bd09ed092-xiv-d09ad090d0add0a0.pdf> – 10.11.2021).

Brinton, Daniel 1868. *The Myths of the New World: A Treatise on the Symbolism and Mythology of the Red Race of America*. New York: Leypoldt and Holt.

Davis, Dineh 2008. Communication and humor. Raskin, Victor (toim). *The primer of humor research*. Humor Research 8. Berlin & New York: De Gruyter, lk 543–568 (DOI: 10.1515/9783110198492.543).

Deckers, Lambert & Buttram, Robert T. 1990. Humor as a Response to Incongruities Within or Between Schemata. *Humor – International Journal of Humor Research* 3 (1), lk 53–64 (DOI: 10.1515/humr.1990.3.1.53).

ENVTL 2020 = Voogla, Helen ja Purre, Merle. *Noorte mured ja vajadused eriulukorras: Eesti Noorte Vaimse Tervise Liikumise küsitluse kokkuvõte* (<https://envtl.ee/wp-content/uploads/2020/04/Noorte-mured-ja-vajadused-eriulukorras-Kokkuv%C3%B5te-ENVTLilt.pdf> – 10.11.2021).

Hiiemäe, Reet 2016. *Folkloor kui mentaalse enesekaitse vahend: usundilise pärimuse pragmaatikast*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 25. Tartu Ülikooli Kirjastus (<https://dspace.ut.ee/handle/10062/54880> – 10.11.2021).

Hiiemäe, Reet & Kalda, Mare & Kõiva, Mare & Voolaid, Piret 2020. Koroonakriisi rahvapärased väljendused Eestis: Folkloori taaskasutus kui toimetulekuviis. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 1011–1032 (<https://keeljakirjandus.ee/wp-content/uploads/2020/12/R.-HIIEM%C3%84E-M.-KALDA-M.-K%C3%95IVA-P.-VOOLAID.pdf> – 10.11.2021).

Jaago, Tiiu 2018. Elulugu folkloristlikust vaatepunktist. *Mäetagused* 71, lk 5–24 (DOI: 10.7592/MT2018.71.jaago1).

Jürgens, Anna-Sophie & Fiadotava, Anastasiya & Tschärke, David & Viaña, John (ilmumas). Spreading fun: Comic zombies, Joker viruses and COVID-19 jokes. *Journal of Science & Popular Culture* 4 (1).

Kalda, Mare 2021. Liikumise vahepunktid: Bernie-meemi rändest. Kõiva, Mare & Voolaid, Piret (koost). *Liikumine*. Keelest meeleni VII. Katre Kikase 40. sünnipäevale pühendatud veebikonverents keskkonnas Microsoft Teams 5. märtsil 2021. Ajakava ja ettekannete lühikokkuvõtted. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 7.

Kalda, Mare & Tuisk, Astrid 2019. Koolielu kajastamine õpilaste omaloodud meemilehtedel kolmes Tartu piirkonna koolis. *Mäetagused* 74, lk 151–174 (DOI: 10.7592/MT2019.74.kalda_tuisk).

kriis.ee = Hetkel kehtivad piirangud. *Kriis.ee* (<https://www.kriis.ee/et/kehtivad-piirangud-ja-nende-levendused> – 10.11.2021).

Krikmann, Arvo 2002. Sissejuhatavat huumorist ja rahvanaljast: ained, mõisted, teooriad. *Keel ja Kirjandus* 12, lk 833–847.

Krull, Hasso 2006. *Loomise mõnu ja kiri*. Essee vanarahva kosmoloogiast. Loomingu Raamatukogu. Tallinn: Kultuurileht.

- Kuipers, Giseline 2009. The sociology of humor. Raskin, Victor (toim). *The Primer of Humor Research*. Humor Research 8. Mouton de Gruyter (<https://doi.org/10.1515/9783110198492.361>).
- Kuperjanov, Maris 2020. Koroonaviiruse SARS-CoV-2 algusfaasi vastukaja sotsiaalmeedias. *Mäetagused* 76, lk 5–28 (DOI: 10.7592/MT2020.76.kuperjanov).
- Lagerspetz, Mikko 2017. *Ühiskonna uurimise meetodid*. Sissejuhatus ja väljajuhatus. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Laherand, Meri-Liis 2008. *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: M.-L. Laherand.
- Laineste, Liisi & Voolaid, Piret 2016. Laughing across borders: Intertextuality of internet memes. *European Journal of Humour Research* 4 (4), lk 26–49 (DOI: 10.7592/EJHR2016.4.4.laineste).
- Shifman, Limor 2013. *Memes in Digital Culture*. The MIT Press Essential Knowledge Series. Cambridge: MIT Press.
- Vasli, Karoliina & Adamson, Sarah 2020. Tallinna Kristiine gümnaasiumis avastati õpilasel koroon, kool suletakse kaheks nädalaks. *Delfi*, 6. märts (<https://www.delfi.ee/artikkel/89151055/tallinna-kristiine-gumnaasiumis-avastati-opilasel-koroon-kool-suletakse-kaheks-nadalaks-10.11.2021>).
- Voolaid, Piret 2004. *Eesti keerdküsimused*. Tartu: EKM Teaduskirjastus (<http://www.folklore.ee/Keerdkys-11.11.2021>).

Summary

Representing distance learning in the memes of the first wave of the COVID-19 pandemic: Internet humour as a way of coping and self-defence

Piret Voolaid

Senior Research Fellow

Executive Manager of the Centre of Excellence in Estonian Studies

Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum

piret.voolaid@folklore.ee

Keywords: COVID-19, crisis management, distance learning, humour, memes, school lore, visual communication

Restrictions and special measures were imposed around the world to prevent the spread of the COVID-19 virus, one of the most important of which was certainly the reorganization of learning and work as a home-based activity. During the first wave of the COVID-19 pandemic, schools in Estonia remained closed from 16 March 2020 until the end of the schoolyear; further periods of countrywide distance learning were imposed also throughout the 2020/2021 schoolyear.

The new way of life that accompanied the special situation was also reflected in widespread folklore, including internet memes. Defining memes as “(post)modern folklore” that expresses and shapes shared norms and values within communities, my article analyses the depiction of distance learning in Estonian memes, highlighting different points of view: the position of the students, the teachers, and the parents.

The source data comes from the meme collection of the research archive of the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum, which consists of more than 2,000 meme units collected during the crisis period. Some data were collected separately, for example, Tartu Variku School organized a meme competition “My distance learning” for the students of Tartu schools in April 2020 (541 memes). The comparative global collection (12,000 units) comes from the international project of corona folklore and -humour research “Humour during the global corona crisis” led by Giseline Kuipers (Leuven Catholic University) and Mark Boukes (Amsterdam University); the project involves researchers from more than 30 countries.

The study addresses the following questions: What local features emerge in distance learning memes that spread during the pandemic? How have students used other cultural resources in these memes (e.g. pop culture elements known from literature, cinema, music and other important cultural texts)? Whether and how these memes express, for example, family relationships (between children/youngsters and parents), school relationships (between students and teachers), what patterns of distance working are prevalent, etc.

The meme material which has been inspired by distance learning is a fascinating contemporary subject that combines the challenging COVID-19 pandemic and distance learning as a characteristic feature of this period. Students who are the main creators of the memes regard the humorous memes about distance learning as a form of communication which offers an alternative and multifaceted perspective on this important method of learning during lockdown.

The Estonian material is largely based on internationally known universal meme templates that have been adapted to the local language and cultural space. When investigating the social networks and universal motifs reflected in the memes, it is important to rely on the qualitative content analysis. It is worth noting that the subject of COVID-19 and the pandemic period are rarely explicitly mentioned in the memes.

The egocentric or student-centred perspective that is characteristic of this specific material highlights the general attitudes and shared patterns that are based on opposition, which is typical of youth culture. The common pairs of opposition are me/classmates, student/teacher, and student/parent.

The stereotypical roles reflected in the memes can be analysed figuratively via the ambivalent trickster figure, known from earlier folklore studies. Students are shown as cunning go-getters who use memes to discuss uncomfortable issues, mishaps, and problems. Stereotypically, the image of a teacher, but also that of a parent, is that of an authoritarian supervisor, a grade giver from the students’ perspective. This makes memes a highly important channel for schoolchildren to make their voice heard, either consciously or subconsciously. In the future, the material could be investigated in even greater detail from the aspect of youth language use and emotions, the interdisciplinary aspect, etc.

Piret Voolaid on Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur, Eesti-uuringute Tippkeskuse tegevjuht. Peamised uurimisteedad on folkloori lühivormid (mõistatuste liigiline mitmekesisus ja sotsiokultuurilised kontekstid, vanasõnade kaasaegsed kasutuskontekstid), laste- ja noortefolkloor kui ühiskondlike muutuste ja hoiakute indikaator, meediafolkloor, sh interneti sotsiaalmeedia ilmingud, multimodaalsed ja visuaalsed folkloorivormid (nt paröömiline grafiti, piltmõistatused) kui nüüdisühiskonna sünkreetlised kultuurinähtused. Ta on tegelenud ka spordifolkloristika ehk spordifolkloorile keskenduva uurimissuuna arendamisega, koostanud mitmeid folkloori lühivormide andmebaase, avaldanud teadusartikleid, toimetanud artiklikogumikke ja ajakirjade erinumbreid.

Piret Voolaid is Senior Research Fellow at the Department of Folkloristics of the Estonian Literary Museum, and an Executive Manager of the Centre of Excellence in Estonian Studies. She defended her PhD (“Estonian Riddles as a Folklore Genre in a Changing Cultural Context”) in the field of Estonian and comparative folklore at the University of Tartu in 2011. Her current interests include minor forms of folklore (subgenres of Estonian riddles, proverbs in their various contemporary contexts), children’s and youth folklore, Internet, and sports lore. She has compiled academic comprehensive databases of the subgenres of riddles (doodles, joking questions, compound puns, abbreviation riddles, etc.), and a database of graffiti. She has written several studies on the topic and compiled popular editions on the basis of the database materials. She has guest-edited special issues of the journals *Folklore: EJJF* and *Mäetagused*, and has been editor of some monographs.

piret.voolaid@folklore.ee

Soolisustatud rahvuslus Lilli Suburgi (1841–1923) jutustuses “Liina” (1877)

Eve Annuk

Eesti Kirjandusmuuseumi
Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur
eve.annuk@kirmus.ee

Teesid: Artiklis käsitletakse rahvusluse kujutamist kirjaniku, ajakirjaniku, pedagoogi ja Eesti esimese feministi Lilli Suburgi jutustuses “Liina” (1877). “Liina” on Suburgi tuntuim ilukirjanduslik teos, mis kuulub eesti varasema kirjanduse tähtsamate teoste hulka (Hasselblatt 2016: 156). Teos ilmus eesti keeles kahes trükis (1877, 1884) ning tõlgiti ka soome keelde (1892). “Liina” on oluline eesti rahvusliku liikumise kontekstis, sest tegemist on ideejutustusega, mis rõhutab eestlaseks saamise/jäämise tähtsust. Raamat sai lugejate seas populaarseks ja muutis Suburgi autorina tuntuks.

“Liina” tugineb Suburgi saksakeelsele päevikule, olles autobiograafiline minajutustus eesti talutüdrukust, kes sai saksakeelse hariduse ja võitles eestlaseks jäämise nimel. “Liinas” väljendatud rahvuslikud ideed rõhutasid eestlaseks jäämise olulisust keskkonnas, kus ühiskondlikus hierarhias edasijõudmine eeldas pigem saksastumist. Teisalt esindab “Liina” rahvusluse teema soolist vaatenurka. Suburg nägi naist mehega võrdväärse (rahvusliku) subjektina ja seetõttu on rahvuslike ideede kandjaks naine – peategelane Liina. Artiklis vaadeldaksegi rahvusluse ja soolisuse kujutamist teoses ning teose loomise ja vastuvõtukonteksti.

Märksõnad: eesti kirjandus, feminism, Lilli Suburg (1841–1923), rahvuslus, 19. sajand

Rahvuslust ja rahvuslikku identiteeti on eesti kontekstis mõistetud pigem sootuna, n-ö üldinimlikuna, ent samal ajal vaikimisi mehelikuna, ja seetõttu pole kuigivõrd tähelepanu pööratud selle soolisustatusele, s.t sellele, kuidas rahvuslik subjekt seostub sooliste tähendustega. Sellega seoses võibki küsida, milline oli naiste roll rahvusluse konstrueerimisel, kuivõrd väljendasid rahvuslikud ideed naiste/naiselikke väärtusi ning kuidas seostusid rahvuslikud ideed naisõiguslike ideedega?

Artikli eesmärk ongi analüüsida eesti rahvuslike ideede soolisustatust Lilli Suburgi jutustuse “Liina” näitel. Rõhuasetus on sellel, kuidas “Liina” kui kirjandusteos toimus esteetilise ja ideoloogilise vahendina rahvuslike ideede kujunemise kontekstis 19. sajandi teisel poolel, kujundades soolist/soolisustatud rahvuslikku ruumi ja tuues esile naise vaatepunkti. Uurimisküsimused seostuvad ka “Liina” naisõiguslike ehk feministlike ideedega, mis ajastu kontekstis

olid uudsed ja mis muudavad “Liina” kui teose huvipakkuvaks ka tänasest vaatenurgast vaadatuna.

Artikli käsitlusviis lähtub teose kontekstualiseerimisest, s.t teose asetamisest ajastu sotsiokultuurilisse konteksti, teose suhestamisest tänapäevaste vaatenurkade ja analüüsimeetoditega, samuti teose tõlgendamisest kirjandusteadusliku lähilugemise perspektiivist.

Ajal, mil ilmus kirjaniku, ajakirjaniku, pedagoogi ja eesti esimese feministi Lilli Suburgi (Suburgi kohta pikemalt vt Annuk 2008, 2016; Tamul & Lätt 2006) jutustus “Liina”, oli algupärast eestikeelset proosakirjandust veel vähe, sest suure osa eestikeelsest proosast moodustasid (mugandatud) tõlked. See aeg oli ka rahvusliku liikumise kõrgperiood (vt Karjahärm 2009), mis tõstis esiplaanile eestlaseks saamise/jäämise ja rahvusliku võrdsuse ideid.

Fr. R. Kreutzwaldi “Kalevipoeg” oli ilmunud juba 1862. aastal ja ka eesti esimene laulupidu oli peetud 1869. aastal. “Kalevipoja” tähtsus rahvuslikus liikumises oli eriti oluline ja selle roll kangelasliku rahvusliku mineviku ja eesti rahvusluse konstrueerimises oli suur, sest “rahvusliku eepika olemasolu on inimeste poolt sageli peetud nende eripärase kultuuri ja pika ajaloo kinnituseks ning sedakaudu ka nende rahvusliku kuuluvuse legitimeerimiseks. Eriti kehtib see suhteliselt väikeste etniliste gruppide kohta, kel puudub muidu kuulsusrikas ja kangelaslik minevik ja kes leiutavad selle eepilises vormis” (Gross 2002: 346).

Kirjanduse roll seostus sel perioodil paljuski rahvusliku liikumise vajadustega: kirjandus oli rahvuslike ideede ja patriootilise idealismi väljendajaks (Merilai & Talviste 2019: 251). Rahvuslikke tundeid oli ju rõhutanud ka Lydia Koidula luule (“Vaino-lilled” 1866, “Emmajõe Öpik” 1867). Proosakirjanduses tõusid uute teemadena esile rahvusliku võrdsuse idee ja võitlus rahvusliku rõhumisega (Nirk 1966: 362). Olulisel kohal oli ka eesti ajalugu: perioodil 1870–1880 avaldati umbes 30 eesti ajaloo teemalist proosateksti (Hasselblatt 2016: 256–257). Autorite hulgas olid Friedrich Reinhold Kreutzwald, Johann Voldemar Jannsen, Lydia Koidula, Jakob Pärn jt, kes tõkelise taustaga teoste kõrval kirjutasid ka originaalloomingut ja näiteks Jakob Pärna looming oli “läbini algupärane” (Nirk 1966: 347). Kirjandust mõjutasid ka tsensuuriolud, mis 1860. aastate algul muutusid rangemaks, kuigi kümnendi lõpul need siiski mõnevõrra leevenesid (Nirk 1966, 34).

Kreutzwaldi algupärase proosa näitena võib tuua “Eesti rahva ennemuistsed jutud”, mis tervikuna ilmus 1866. aastal Helsingis, kuigi üksikute väljaannetena ilmusid jutud Eestis varem, aastatel 1860–1865. Kuigi jutud tuginesid rahvapärimuslikule ainesele, võib teost käsitleda algupärase kirjandusteosena, mis ajastu kontekstis oli väljapaistev saavutus (Nirk 1966: 107).

Tõkeliste rahvaraamatute temaatika oli valdavalt ajalooline, 1860. aastate lõpul ja 1870. aastate algul tekkis rahvusliku liikumise ideoloogia mõjul rõhumisevastane temaatika. Sellised tõlkejutud käsitlesid “allasurutud rahvaste, eelistatult neegerorjade vaevarikast elu ja võitlust oma rõhujate vastu” ning esimene selliste juttude eestindaja oli Koidula. (Nirk 1966: 182–183, 186) Muugandatud tõlked ongi näiteks Koidula jutud “Peruama viimne inka” (1865, ilmus Jannseni nime all), kus rünnatakse feodaalset ja kiriklikku rõhumist ning mis on W. O. V. Horni järgi vabalt tõlgitud, samuti “Martiniiko ja Korsika” (1874), mis tutvustas lugejale Prantsuse revolutsiooni ideid ja mille lõpp ei pääsenud tsensuurist läbi (Nirk 1966: 255, 276; Undla-Põldmäe 1981c: 70–71, 74).

Ka ajakirjandusel oli oluline roll ilukirjanduse avaldamisel ja levitamisel, sest ajalehtedes avaldati palju proosateoseid joonealuste järjejuttudena ja lisalehtedena (Nirk 1966: 334). Enamik sellistest teostest olid tõlked või mugandused, aga siiski ilmus ka originaalloomingut (Hasselblatt 2016: 250). Näiteks avaldasid nii tõkelist kui algupärast jutukirjandust ajalehed, nagu näiteks J. V. Jannseni Eesti Postimees, mille lisalehe Jututuba autoriteks olid nii J. V. Jannsen kui ka Lydia Koidula. Enamik Jannseni juttudest olid laenatud saksa allikatest, vaid üksikud olid originaalsed (Nirk 1966: 145; Undla-Põldmäe 1981c: 49–50).

Hiljem lisandus veel ilukirjandust välja andvaid ajalehti, nagu Carl Robert Jakobsoni *Sakala* (mis hakkas ilmuma 1878), Adam Ainti asutatud Tartu Eesti Seitung, Rakvere haridusseltsi Kalevipoeg väljaandel ilmuma hakanud Valgus (Nirk 1966: 333).

Ka mitmed muud perioodilised väljaanded avaldasid ilukirjandust. Nii ilmusid Jakob Pärna moraliseerivas toonis külaelust ja maade päriseks ostmisest rääkivad algupärased jutud “Pere tüttar ja Vaene laps” (1872), “Räbala-Hans ja Serva-Aadu ehk: Kuidas töö nõnda palk” (1873) ning “Mis inimene külvab, seda tema ka lõikab” “Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus” I (1873), jutt “Ustav sulane” Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus III (1875) (Nirk 1966: 340–341).

Ilukirjandust avaldati ka kalendrites. Näiteks mitmed Fr. R. Kreutzwaldi jutud ilmusid kalendrites, nagu jutustus “Mihkel Põllupapp”, mis ilmus aastatel 1865–1873 “Kasulises kalendris”. “Eesti Postimehe Kalendris” ilmus Jannseni ja Koidula jutte (Nirk 1966: 113–114, 181). Lisaks eksisteeris ka vaimulik kirjandus, mis samuti kujundas olulisel määral lugeja maitset ja ootusi.

1880. aastal ilmus Eduard Bornhöhe “Tasuja”, mis kujutas endast romantilist ajaloojutustust eestlaste iidse vabadusvõitluse teemal “noorusliku entusiasmi vaimus”, kujundades ühtlasi rahvuslikku ideoloogiat (Merilai & Talviste 2019, 251). Ent 1880. aastad märgistavad ühtlasi muutusi ühiskondlikus õhustikus, mil ka rahvuslikud ideed jäid tagaplaanile. Seoses tsaar Aleksander III võimuletulekuga 1881. aastal tugevnesid venestamine ja tsensuur ning see

mõjutas ka kirjandust, sest 1893 keelati ajaloolise kirjanduse avaldamine üldse ära (Hasselblatt 2016: 257).

Naised ja eesti rahvuslus

Eesti rahvuslik liikumine tugines euroopalikule romantilisele rahvusideele, mis jõudis Balti provintssidesse 19. sajandil. Ajaloolane Ida Blom on tõdenud, et rahvuslike identiteetide otsinguil valis 19. sajandi romantiline rahvuslus paljudes Lääne-Euroopa maades välja talupojad kui rahvuslike väärtuste ja vanade traditsioonide kandjad (Blom 2000: 11). Ka Balti provintssides, sealhulgas Eestis, nägid rahvuslikud liidrid talupoegi kui eestluse ja traditsiooniliste rahvuslike väärtuste kandjaid. Eesti rahvusliku liikumise liidrid olid mehed, kes määratlesid ka selle liikumise eesmärgid ja püüded. Nii Carl Robert Jakobson kui Jakob Hurt pidasid oluliseks kultuurilisi eesmäärke ja rahvuslikke traditsioone. Jakob Hurt algatas ka eesti rahvaluule kogumise.

Rahvusluse uurija Nira Yuval-Davies ongi tõdenud, et rahvuslikud liikumised on sageli meestekesksed, määrates naised traditsioonilistesse rollidesse (nagu ema või hoolitseja) (Yuval-Davies 2003).

Kuigi ajaloolane Anna Veronika Wendland on leidnud, et ajal, mil Ida-Euroopas tekkisid rahvuslikud liikumised (19. sajandi esimesel poolel), võimaldas tsaristlik Venemaa naiste majanduslikuks ja kultuuriliseks autonoomiaks palju rohkem alternatiivset ruumi kui Lääne-Euroopa riigid (Wendland 2011: 425), oli Eestis kui Balti provintsis olukord keerukam. Eesti tärkav keskklass ja intellektuaalid, kellest said rahvusliku liikumise juhid, võtsid üle domineeriva väikekodanliku moraalikoodi ja see pani aluse rahvusliku ärkamise patriarhaalsele iseloomule (Kivimaa 2009: 48).

Ajaloolane Sirje Kivimäe on leidnud, et eesti rahvuslik liikumine oli “täielikult meeste ettevõtmine”. Suurorganisatsioonid, millel oli oluline osa rahvuslikus liikumises (nt Vanemuise selts), koosnesid meesliikmetest. Naised ei saanud osaleda esimestel laulupidudel (kuni aastani 1880). Koidula näidendites, mida mängiti Vanemuise seltsis, mängisid naiste osi mehed kuni 1880. aastani, kuigi professionaalses teatris naised juba esinesid laval. Ja kuigi Lydia Koidula oli kirjanikuna juba ammu tuntud, ei võetud teda Eesti Kirjameeste Seltsi liikmeks enne kui aastal 1874. Naiste roll oli pigem toetav, näiteks aitasid nad korraldada näitusmüüke ja koguda raha (Kivimäe 1995: 121–122).

Naiste puudumist rahvuslikus liikumises on seletatud faktiga, et eesti ühiskond oli patriarhaalne ja naiste osalemisele avalikus elus ei vaadatud hästi. Koos rahvusliku liikumise edenemisega suurenes ka selles osalenud naiste arv (Laar 2006: 294–295).

Üheks naiste kõrvalejätmise põhjuseks oli see, et avalikus elus osalemine tõi naised avalikkuse ette, mis omakorda oli ohuks traditsiooniliselt mõistetud naiselikkusele ja traditsioonilistele soorollidele ning moraalinormidele (Kivimäe 1995: 122). Ei peetud sobivaks naise tegutsemist avalikus sfääris, sest naise rolli nähti seotuna eelkõige koduse, perekondliku eluga. Ranged soolised moraalinormid olid ka üheks põhjuseks, miks näiteks Lydia Koidula luulekogud ilmusid anonüümselt, s.t ilma autori nimeta.

Ajaloolane Sirje Tamul ongi tõdenud, et sooideoloogia oli Eestis baltisaksa mõju tõttu konservatiivsem kui isegi Saksamaal, määrates naised otsekui lapse rollidesse (Tamul 1999: 13).

Ka paljude rahvusliku liikumise tegelaste soolised arusaamad olid konservatiivsed ja lähtusid väikekodanluse soolistest arusaamadest. Näiteks Carl Robert Jakobsoni arusaamad olid patriarhaalsed ja väikekodanlikud: ta pidas naiste osaks kodu ja perekonda, naised pidid toetama meest ja kasvatama lapsi rahvuslikus vaimus (Kivimäe 1995: 124–125). Kuigi nii Jakobson kui Jakob Hurt rõhutasid vajadust anda naistele paremat haridust, ei näinud nad vajadust naistele keskhariduse andmiseks, sest naise õige koht oli kodus (Sirk 2011: 102, 106).

Jakobsoni vaated avaldusid mh tema ajakirjanduslikes tekstides. Näiteks artiklis “Meie tütarlaste koolitamisest” on ta leidnud: “Esmalt peame naisterahva vaimuharimise juures naise loomust tähele panema. Naise loomus on seesugune, et üksi perekonnas ja omas majas ja laste seas oma tegevuse valda leiab ja üksi seal tema ülem õnnetundmine õitseda võib. Sellepärast peab ka naisterahva vaimuharimise juures see eesmärgiks olema, teda selle maja ja perekonna elus nii osavaks teha, et nii heaste tema mees kui kõik tõised inimesed, kes sellest perekonna elust osa võtavad, ütelda võivad: kaunimat kohta ei ole, kui see maja on, ja õnnelikumat elu ei või elada, kui selles perekonnas” (Jakobson 1881: 1).

Sirje Kivimäe arvates ei olnud eesti talupojaühiskonnas naised nii allutatud olukorras ja patriarhaalsed hoiakud levisid eelkõige uute omandisuhete tõttu ning moderniseeruv eesti ühiskond järgis n-ö “väikeste sakslaste” eeskuju, kelle hoiakud olid väikekodanlikud, mitte ei pärinenud saksa kõrgseltskonnalt (Kivimäe 1995: 125).

Kuigi feminism ehk naisliikumine oli 19. sajandi teisel poolel Euroopa riikides nähtaval kohal nii poliitilise liikumise kui intellektuaalse kultuuri osana, mh toimus 1878 esimene naiste õiguste kongress ja naised nõudsid võrdseid poliitilisi ja kodanikuõigusi (Fuchs & Thompson 2005: 167–168), ei olnud see nii Eestis, kus naisliikumine alles ootas oma aega. Ühiskondliku liikumisena võib naisliikumise tekkimist Eestis paigutada 20. sajandi algusesse, mil vabamaks

muutuv ühiskondlik õhustik tõi kaasa uute ideede ja liikumiste tekke (vt nt Väljataga 1996).

Lilli Suburgi tegevus, mida tänasest vaatenurgast vaadatuna võib määratleda intellektuaalse feminismina, s.t naisõiguslike ideede väljendusena ajal, mil puudus veel organiseeritud naisliikumine, oli oma ajast ees, sest ta püüdis istutada naisõiguslikke ideid Eesti kultuuriruumi juba 19. sajandi lõpukümnenditel, kuigi tol ajal puudus veel vastuvõtlik pinnas nende mõistmiseks. Ka Aino Undla-Põldmäe¹ on toonud esile selle, et Suburg oli oma ideedega eesti ühiskondlikust arengust ees (vt Undla-Põldmäe 2002: 479). Haritlasi oli vähe ja üldine haridustase, eriti naiste oma, oli madal. Naistele parema hariduse andmise teemal tekkis 19. sajandi lõpul (1880. aastatel) nii saksa- kui eesti-keelses ajakirjanduses diskussioon (vt Whelan 1995; Annuk 2012: 65–81, 68), sest moderniseeruv ühiskond vajab tegelikult ka naiste ühiskondliku rolli ümbermõtestamist. Kuigi sotsiaallajaloolane Heide Whelan on väitnud, et naiste emantsipatsiooni ideed olid 19. sajandi lõpul teatud määral levinud Balti provintssidesse, olid need seotud eelkõige baltisaksa kontekstiga ja keskendusid naiste hariduse teemale, mitte naiste poliitiliste ja sotsiaalsete õiguste nõuetele ning pealegi nähti naiste võrdõiguslikkuse idees ohtu ühiskondlikele võimustruktuuridele (Whelan 1995: 169, 180). Naisküsimust kajastati baltisaksa ajalehtedes juba 19. sajandi keskel, mil Riias väljaantud ajakirjas *Baltische Monatsschrift* tekkis diskussioon naiste hariduse üle, sest leiti, et naised vajavad paremat haridust (Lukas 2004: 151). Eesti ajakirjandus hakkas teemaga tõsisemalt tegelema alates 1880. aastatest (vt Annuk 2012).

Lilli Suburgi arusaamad naiste rollist ja emantsipatsioonist kajastusid juba tema varasemas ilukirjanduslikus loomingus, nagu jutustustes “Liina” (1877) ja “Leeni” (1887). Eesmärk naisi harida oli ka ajakirja *Linda* väljaandmise põhjuseks 1887. aastal. Mõnes mõttes on kogu Suburgi ilukirjanduslik looming, kaasa arvatud viimane, 1900. aastal ajalehes *Postimees* ilmunud jutustus “Linda, rahva tütar” (Suburg 2002b) ideekirjandus, sest autorina oli tal alati öelda selge sõnum oma (nais)lugejatele.

“Liina” kui autobiograafiline teos

“Liina” kui Suburgi esikteos on tähelepanuväärne mitmes mõttes. Aino Undla-Põldmäe on näinud “Liinas” isegi esimest katset luua algupärast eesti romaani (Undla 1947). “Liinal” ongi kirjandusajaloos eriline koht, sest see on algupärane teos, enamik esimestest pikematest eestikeelsetest romaanikatsetustest olid aga adapteeritud tõlked, mitte originaallooming (Undla-Põldmäe 1981a: 274). “Liina” on oluline ka seetõttu, et see on varase eesti proosa tähtsamaid

tekste ning eesti esimene realismi valda kuuluv teos. Seda on esile toonud ka kirjandusuuriija Cornelius Hasselblatt (Hasselblatt 2016: 278).

“Liina” käsikiri valmis 1873. aastal umbes kuu aja jooksul. Teos valmis nii ruttu seetõttu, et see tugines Suburgi saksakeelsele päevikule. Kuid teose ilmumine võttis neli aastat aega, sest Suburg andis teksti keeleliseks korrektuuriks lugeda nii Carl Robert Jakobsonile kui Mihkel Veskele, kes aga hoidsid teost pikalt oma käes, enne kui see lõpuks jõudis trükikotta. (Undla-Põldmäe 2002: 473)

“Liina” 1877. aasta väljaande teksti on ka tsenseeritud: tsensor on kärpinud mõned kohad (7. peatüki lõpp, osa 4. peatükist), kus on kujutatud eestlastest talupoegade halba kohtlemist mõisnike poolt (Nirk 1966: 353). Tsensuur oli avalik, sest ka lugejale anti raamatu esmatrüki tiitellehe pöördel teada: “Sensuri poolest lubatud – Riias, 25. juulil 1877.”

Minavormis jutustusena on “Liina” autobiograafiline teos, millele on andnud kuju ja vormi Suburgi päevik; ka peategelane ise on otsekui Suburgi *alter ego* (Undla 1935b: 351). Suburgi päevikut ja “Liinat” võrreldes on Aino Undla-Põldmäe leidnud, et kohati on sarnasused nii suured, et mõned lõigudki teoses on peaaegu samad kui päevikus. Ka enamiku tegelaste nimed on samad kui päevikus, nt Liina sõbratar Friederike on päevikus Friederike Tubenthal; mõnede tegelaste puhul on teoses toodud nimetähed vastavuses päevikus toodud nimedega, nt madam G. on päevikus madam Gallus (Undla 1935b: 351).

Ent “Liina” loomisel on Suburg kasutanud ka fantaasiat ning seetõttu on päeviku ja “Liina” vahel olulisi erinevusi: näiteks pole “Liinas” mitmeid motiive ja tegevusi, mis leiduvad päevikus; Liinal puudub näol rätik, mida Lilli Suburg kandis näol oleva armi varjamiseks; erinevalt Liinast ei abiellunud Suburg kunagi; päevikul puudub ka rahvuslik ideoloogia, mis on “Liinas” keskne (Undla-Põldmäe 2002: 473). Rahvusliku ideoloogia mõttes ongi Suburgi päevik neutraalne, esindades pigem päevikut kui žanrit nii nagu me seda tavaliselt mõistame (sündmuste regulaarne ülestähendamine, autori refleksioonid sündmustele jmt). “Liina” kui jutustuse rõhuasetus on seevastu programmiselt rahvuslikul ideoloogial, seda rõhutavad nii narratiiv, Liina kui peategelase ja jutustaja hoiak.

Et “Liina” on autobiograafiline tekst, kinnitab Suburg ka ise eessõnas, määratledes “Liinat” oma eluloona, mis tugineb tema mälestustele: “Ja et inimene üksi sellest, mida ta selgesti, arusaamisega, lihase kui ka vaimusilmaga näeb, teistele selgesti võib rääkida, seepärast tahan ka mina oma elulugu sealt alata, kust minu mälestus selgesti ulatub” (Suburg 2002: 10).

Ka jutustuse ülejäänud tekstis on mõned joonealused kommentaarid, kus Suburg rõhutab “Liina” kui autobiograafilise teksti tõelevastavust, kinnitades, et kõik on “sõna-sõnalt tõde” vmt (nt Suburg 2002a: 35, 45, 52, 82, 86).

Narratiivina on “Liina” autobiograafiline minajutustus eesti talutüdrukust, kes sai saksakeelse hariduse, mis suunas ta saksastumise teele. Kuid Liina soovis jääda eestlaseks ja seetõttu valis ta ka abikaasaks eesti noormehe, loobudes saksa noormehest, keda ta siiski väga armastas.

Liina tegelaskuju esindab Suburgi jaoks n-ö ideaalset naiselikkust, naise-tüüpi, kellele Suburg sai projitseerida oma ettekujutuse uuest naisest ja kes naisena oli vaba Suburgi enda ebatäiuslikkusest (Suburg kannatas terviseprobleemide all, vt Annuk 2016). Liina on haritud, intelligentne, hea, abivalmis jne – tal on küllaga positiivseid omadusi, mis peaksid tema tegelaskuju lugeja silmis meeldivaks muutma. Ent Liina on ka naisõigusliku hoiakuga ja iseseisva mõtlemisega ning nõuab naistele haridust ja naiste tunnustamist võrdväärsest meestega.

Selles mõttes võib “Liinat” näha ka omamoodi kirjandusliku utoopiana (vaatamata loo realistlikule kujutusviisile), sest oma loo jutustamine ilukirjanduslikus vormis andis Suburgile võimaluse luua uus, parem ja õiglasem maailm, kus naine oli haritud, vaimsete huvidega ning seisis võrdväärsest mehe kõrval.

Kümme aastat hiljem ajakirja Linda avanumbris ilmunud artiklis “Kodu ja kool” ongi Suburg selgitanud “Liina” tausta, rõhutades seda, et kuigi lugu on autobiograafiline, on ta kujundanud selle lõpu ilusamaks: “Kes “Liina” elulugu lugenud, teab ühe jau minu, see on noorepõlve, eluvõitelustest. Selles raamatus on elu kare tõde pehmesse luulevormi kallatud, kurv lõpp roosiliseks muudetud, et armsam lugeda oleks ja – tõde mitte väga palju pahandust ei sünnitaks, et ta ülepea kitsast väravatest läbi peasis” (Suburg 1887: 31).

Teost võib vaadelda ka omamoodi raamjutustusena, mis algab autori eessõnaga ja lõpeb lõppsõnaga. Eessõnas kirjeldab Suburg seiku oma lapsepõlvest, kasutades sina-vormi pikkades põimlausetes, luues tekstile omapärase, aeglaselt voolava poeetilise rütmi:

Vaat, seal ema süles, kes armastusest ja uhkusest läikivate silmadega oma priske vastunaeratava lapse peale vaatab, oled sina; seal isa põlve peal, kes oma piibu, selle truu seltsimehe igal sammul, laua peale kõrvale pannud oma vallatu lapse pärast, kes vägisi Riiga tahab sõita, oled jälle sina; ka see oled sina, kes seal oma väikesele kiiges karjuvale õele toobiga juua annab, aga talle vee asemel tuhka silmi kallab, nõnda et vaesel emal, kes õnneks sinna juurde juhtub tulema, suur vaev on oma noorema lapse silmi, kelle vanem hoidja veel vee ega tuha vahel aru ei mõistnud teha, puhtaks teha [---] (Suburg 2002a: 9).

Eessõna koosnebki lapsepõlveseikade kirjeldustest ning Suburg rõhutab mälu ja mäletamise rolli eluloo jutustamises. Kinnitades, et kõik kirjeldatu on ka

tegelikult sündinud, taotleb Suburg oma jutustusele autoriteeti, s.t jutustuse tõesuse garantiiks on selle autobiograafiline taust.

Loo kirjutamise põhjuseks toob Suburg armastuse lugeja, s.t eesti naiste vastu, lootes lugeja mõistmisele: “Palun aga oma armsaid eesti õdesid minule ka lahke südamega vastu tulla, et minu sügav armastus nende vastu ka nende südames vastu kostaks – minu kõige suuremaks palgaks” (Suburg 2002a: 10).

Autori hoiak lugejate suhtes eeldab empaatilist (nais)lugejat, kes suudab Suburgi lähenemisviisi ja tema lugu mõista. Selle empaatia aluseks peaks olema vastastikune armastus autori ja lugeja vahel. See armastus ja samuti sõbra toetav hoiak on ka ajendiks, miks Suburg üldse julgeb oma looga avalikkuse ette tulla. Nii on eessõna viimases lauses peidus võibolla ka vihje ajastuomastele soolistele hoiakutele, mis määratlesid naise tegevusvaldkonda koduse sfääriga, mitte avalikus elus tegutsejana.

Ka teose lõpp langeb välja jutustuse üldisest toonist, sest Suburg on oma mõtted naiste olukorra kohta pannud peategelase Liina suhu ja tema üleskutse naistele jääda eestlaseks ja püüelda hariduse poole raamib jutustuse lõpuosa. Liina pöördub viimasel leheküljel otse naislugeja poole (“Armsad eesti õed!”) üleskutsega harida eesti naisi, tuues eeskujuks oma mehe, kes “vabaduse eest hoolt kannab” ja keda Liina on abistanud võrdväärse partnerina. Et naine saaks seda kõike teha, vajab ta haridust: “Sellepärast, armsad eesti õed, nõudke ka oma tütardele koolisid, kuidas teie poegadele koolisid nõutakse, nõudke neile paremat, ausamat põlve, kui teil enestel on olnud, et teie koolitatud pojad mitte enam võõra rahva neidudelt oma kõige suuremat eluõnne kerjama ei pruugi minna, vaid seda oma neidude juurest leida võivad” (Suburg 2002a: 105). Eesti naistele eeskujuks toob Liina soome naisi: “Tõtakem igalt poolt, alt ja ülevalt, kuidas meie sugulaste soomlaste naisterahvad oma meeste kõrvale on tunginud, ka oma meestele appi, et eesti rahvas õitsemisele jõuaks, kuidas kõik teised rahvad, igauks oma ajal, sinna on saanud! Jah, ühendagem endid armastuses, milles naisterahva peajõud juurdub.” (Suburg 2002a: 105–106).

Cornelius Hasselblatt on seda lugeja poole pöördumist nimetanud poliitiliseks manifestiks ja leidnud, et Eestis ei olnud keegi varem sellistest probleemidest sel moel kirjutanud (Hasselblatt 2016: 256).

Need jutustuse alguse- ja lõpuosa pöördumised (nais)lugeja poole suunavad lugejat teose ideelise sisu mõistmisele.

Rahvusluse kujutamine “Liinas”

“Liina” on ideejutustus ja teose rõhuasetus on eestlaseks jäämise tähtsusel. Seda on leidnud ka Aino Undla-Põldmäe (Undla-Põldmäe 2002: 469). Kriitiliselt

kujutatakse sotsiaalset hierarhiat, kus eestlased olid alamklass ja baltisakslased valitsev klass. Teose keskmee on rahvustunde rõhutamine, samuti opositsioon sakslaseks ja eestlaseks olemise vahel.

Liina lugu algab lapsepõlvemälestuste kujutamisega: need on emotsionaalsed meenutused, mida varjundab teatav nostalgia selle ilusa kadunud aja järele. Liina eestlastest vanemad olid jõukad ja nende elulaad võimaldas Liinal suhelda ka mõisasakste lastega. Ent rahvuslikud vastuolud eestlaste ja baltisakslaste vahel jõudsid Liina teadvusse juba lapsepõlves, kui sõber Sepa-Jansu heitis talle ette sakste lastega suhtlemist. See pani Liina “natukene järele mõtlema. Miks nimetab ta saksu uhkeks? Miks pean mina uhkeks minema?” (Suburg 2002a: 12).

Õige varsti koges Liina eestlasi alahindavat suhtumist ka sakste poolt, kui teda põlglikult “talutüdrukukuks” nimetati. Ent rahvusliku konflikti ja eestlaste orjapõlve olemuse seletas Liinale ära Sepa-Jansu isa, kes kirjeldas talupoegade olukorda kui “endine siitmaa pärisperemees, nüüdne mõisniku pärisori” (Suburg 2002a: 29).

Eestlaseks olemisega kaasnebki rahvusliku alaväärsuse tunne, mida Suburg Liina vaatenurga kaudu kujutab ja millega Liina erinevates olukordades kokku põrkab.

P[ärnu] linna kooli minnes ahistavad Liinat kui maalt pärit last mitte ainult linnakeskkond, kus puudus kontakt loodusega, vaid ka saksakeelse kooli õpetamismeetodid, mis muutsid õppimise eesti laste jaoks raskeks. Õppida tuli võõras keeles – saksa keeles ja seetõttu kaebas Liina sõbratarile: “Oh, miks ei õpetata meid ka meie emakeeles nagu sakste lapsi, et meil seeläbi õppimine ka nii kergeks läheks kui neil!” (Suburg 2002a: 33.)

Liina ja teiste eesti laste talupoeglik päritolu tekitas samuti nende alavääristamist, neid sõimati “Bauermädchen’iks”, viidates nende madalale sotsiaalsele staatusele. Juba kooli vastuvõtmisel oli koolijuhataja Liinat hoiatanud, et kui ta hoolsasti ei õpi, visatakse ta koolist välja, kuna linnas on küllalt lapsi, kes võivad kooli täita “ja ei olevat sellepärast koolitajatel enam tarvis ennast veel ilmaasjata maalt tulnud rumalate tüdrukutega vaevata” (Suburg 2002a: 35). Selle situatsiooni tõesuse kinnitamiseks on Suburg lisanud lause lõppu tärniga joonealuse märkuse, kinnitades, et kõik see on “Sõna-sõnalt tõde” (Suburg 2002a: 35). “Väriseva hirmuga” oligi Liina õppima hakanud, pühendades sellele kogu oma aja, nii et ta varsti teenis ära õpetajate kiituse ja aasta hiljem seati teda juba eeskujuks teistele lastele, “kes alati uhkusega minu peale olid vaadanud, nagu oleksin ma nende vastu, kelle vanemad ometigi kõik saksad olid, nagu nuustikas” (Suburg 2002a: 35). Liina tunnistaski, et õpetajate ja kaasõpilaste põlgus tema kui eesti talutüdruku suhtes äratas temas auahnuse “ja see auahnus oli mind kõik neli aastat taga kihutanud” (Suburg 2002a: 35).

Liina suutis end küll maksma panna, ent seisuslikud vahed ei kadunud kuhugi, kuigi ajuti nii tundus. Koolis käies tekkis Liinal sakslasest austaja Friedrich ja kuigi Liinal tekkisid kahtlused selles suhtes, miks Friedrich teda kui alamast soost tüdrukut välja valis, tunnistas ta siiski endale, et armastab Friedrichit väga.

Alaväärsustunne oma rahvusliku kuuluvuse suhtes tekkis ka siis, kui Liina vanemad tulid teda linnakooli külastama ja Liinal oli häbi nendega eesti keeles rääkida: “Ma pean ju nendega seda halba maakeelt rääkima, mis kõigest linna rahvast nõnda väga põlatud on! Kõigi teiste laste vanemad räägivad ju ausat saksa keelt, ja mina olen nende silmas vist iga kord jälle halvem, kui nad mind mu vanematega on kuulnud rääkimas” (Suburg 2002a: 54).

Ent sõna otseses mõttes kõige traagilisem rahvusliku alaväärsustunde mõttes oli situatsioon, mil Liina kuulis pealt, kuidas Friedrichi ema arutas abikaasaga Liina sobimatust oma pojale naiseks: “Seda ei saaks ma ilmaski ära kannatama, kui minu poeg ühe talutüdruku enesele naiseks võtaks! Ma sureksin selle häbi pärast ära!” (Suburg 2002a: 73.) Liina eesti päritolu seostus Friedrichi ema silmis orjarahva liikmeks olemisega: “Aga ta vanemad räägivad ikka maakeelt, ja see’p see on, mida minu süda ilmaski ei kannata, kui minu poeg selles põlatud keeles, mis minu orjad räägivad, peaks oma äiavanematega rääkima” (Suburg 2002a: 74).

Sellise suhtumise teadasaamine haavas Liinat hingepõhjani: “Hirmsa, valusa mõõgaga oli uhke proua T. mu südamesse pistnud” (Suburg 2002a: 75). Alandus orjarahvaks nimetamise üle tekitas Liinas sügava hingelise kriisi. Viis, kuidas Suburg Liina sisekriisi kujutab, on emotsionaalsest pingest laetud. Liina tundeid kujutatakse kontrastsete vastanduste ja hua-metafoori kaudu: ta tundis, et ta on “mustas, koledas surnuhauas, kuhu sisse mina äkitselt inglilauludega täidetud taevast olin visatud” (Suburg 2002a: 74–75).

See on ühtlasi narratiivi murdepunkt, mis aitab Liinal selgusele jõuda oma eluvalikutes ja töökspidamistes. Kuigi Liina tunnistas sakslast Friedrichit kui oma elu armastust (“Friedrich, ma olen sind armastanud, armastan sind veelgi, ja ei unusta seda armastust iialgi”, Suburg 2002a: 79), on oma rahvusliku kuuluvuse esile seadmine olulisem. Valides sakslase asemel eesti noormehe Jansu, valib Liina ühtlasi ka oma rahvusliku identiteedi: “mu südame juured on selle kännu küljes ülearu kinni, kust ma olen võrsunud, et ma iialgi minu ja sinu vanematest, Jansu, ennast täitsa lahutada lasta ei võiks” (Suburg 2002a: 79).

Seega rõhutab ka süžee eestlaseks jäämise olulisust: sakslase Friedrichiga abiellumine oleks Liinale tähendanud saksastumist “ning seda pealegi seesugusel moodsul, et minul oma rahva ja suguvendade orjaseisusest rõõm oleks” (Suburg 2002a: 68.)

Olulisel kohal on teoses rahvusliku konflikti kujutamine eestlaste kui õigus-teta põlisasukate ja baltisaksa mõisnike vahel. Liina suu kaudu nimetatakse sakslaste suhtumist eestlastesse kuriteoks. Sõites kord talvel koos sõbratariga saaniga ja nähes sakste poolt rängalt pekstud eesti talupoega, ütleb Liina: “Mu süda värises kõik selle aja kui haavaleht tuule käes. See oli esimene kord, kui niisugust sakste kuritegu nägin” (Suburg 2002a: 51). Situatsioon mõjus Liinale sedavõrd rängalt, et ta ei suutnud rahuneda hiljemgi. Samastades end eestlas-tega, tundis Liina sügavat kaastunnet talupoja kui oma rahvuskaslaste vastu. Ent selles konkreetsetes olukorras ei jäänud Liina passiivseks kõrvaltvaatajaks, vaid üritas talupoega aidata. Koos sõbratariga aitasid nad mehe koos tema nai-sega koju ja samuti aitasid nad hiljem mehe nälgivale perele toitu muretseda.

Rahvusliku uhkuse kujutamine teoses on seotud saksastumise kriitikaga. Tollases sotsiaalses hierarhias edenemine eeldas saksa keele (ja mee)le) omaks-võtmist, aga ka väikekodanlike kommete järgimist. Sellele sotsiaalsele survele järeleandmine tähendas tegelikult saksastumist (vt Kivimäe 1992: 290–291). Rahvuslik liikumine seevastu väärtustas just eesti keele kasutamist ja eest-lasena olemise tähtsustamist. Liina suu läbi kritiseeribki Suburg sotsiaalsele survele järele andmist ja rõhutab eestlaseks jäämise olulisust.

Eestlaseks tuleb jääda ka siis, kui see tähendab madalamat sotsiaalset staatust. Lootus saksastumise kaudu sotsiaalses hierarhias ülespoole liikuda on enesepettus ja nii kutsub Liina üles säilitama oma rahvuslikku identiteeti:

Oh nõrgad inimeselapsed kõik, kuidas petate iseennast seeläbi, kui teie arvate ühe kõrgema seisuse inimese ligiolemise, tema paistuse läbi pa-remaks, kõrgemaks saada, kui teie ilma selleta olete! Üksi mina ise võin oma vaimu ja eluviiside poolest ennast au sisse tõsta, au sees üleval hoida; aga põlastaval viisil alandab see inimene ise ennast, kes nõnda ühe teise seisuse paistuse alla poeb, et ta seal oma iseoleku üsna ära kaotab – ja kui palju niisuguseid varjuta inimesi ei liperda mööda maailma? Oh kui palju on sakste uhkuse paiste all eesti õdesid ja vendi! (Suburg 2002a: 36).

Rahvustunnetega, rahvusliku identiteediga on seotud isegi loodus, mis võib olla lohutaja, positiivsete emotsioonide allikas ja side eesti rahvaga. Loodus, nagu lilled või mets, annab Liinale kindlustunde tema rahvuslikus identiteedis, sest meenutab talle lapsepõlve ja tema rahvuslikku kuuluvust. Näiteks võrdleb Liina kuuske rahvuskangelase Kaleviga, kui ta näeb “üht suurt kuuske, mis oma tugevaid oksid, nagu mõni kalevlane oma käsivarsi, nagu kaitstes väiksema kuusekese üle välja oli sirutanud” (Suburg 2002a: 48).

Liina tegelaskuju kaudu esitab Suburg ka oma nägemuse naise rollist rah-vuslike ideede väljendajana, aga ka naise kohast ühiskonnas. Naine peaks

püüdema hariduse poole, jääma eestlaseks ja seisma võrdväärse mehe kõrval ning ühiskond peaks sellist võrdväärset tunnustama. Samas on Liina tegelaskujuna iseseisva ja kriitilise mõtlemisega. Suburg kujutab tema vaimset arengut sel moel, et sündmused, mida Liina kogeb juba alates varasest lapsepõlvest, kujundavad tema isiksust ja vormivad tema iseseisvat mõtlemist. Liina julgeb kahelda üldiselt omaks võetud tõekspidamistes ja väljendada oma seisukohti rahvusküsimuses. Ent kuna Suburg kirjeldab Liina tundeid erinevates situatsioonides, siis on ka Liina arutlused emotsionaalse värvinguga. Lugeja saab teada nii seda, mida Liina tunneb, kui teda eesti talulapsena alavääristatakse, kui ka seda, millised positiivsed emotsioonid seostuvad eestlaseks olemisega. Selles mõttes võib teoses kujutatud rahvuslust nimetada ka emotsionaalseks rahvusluseks.

Teose lõppu on peidetud ka sooliste suhete kriitika. Kritiseerides ühiskondlikke hoiakuid naiste suhtes, nimetab Suburg (seda küll Liina abikaasa suu kaudu) naise olukorda eesti ühiskonnas orjapõlveks. Lugeja poole pöördudes ütleb Liina abikaasa: “Millal tõuseb ka meie naisterahvaste sugu orjapõlvest oma õigele seisukohale: oma meeste toeks, nii kuidas sina minul oled! Liina, hüüa omale seltsi! Hüüa, ehk kuuleb ka veel mõni neist, kes enda oma rahva eest sakslaste sekka ära peitnud!” (Suburg 2002a: 103) Sarnast mõtet – naiste olukorra võrdlemist orjapõlvega – on Suburg hiljem kajastanud ka oma ajakirjanduslikes kirjutistes.

Jutustuse lõppsõnas (mille tegevustik toimub eelnevalt kirjeldatud sündmustest viisteist aastat hiljem) esitataksegi rahvuslikud ja soolised ideaalid: kujutatakse ideaalset rahvuslikku pereelu, kus mees austab naist, kes on mehe võrdväärne kaaslane, ja lapsi kasvatatakse rahvuslikus vaimus. Põhiosas koosneb see tekstiosa siiski autori seisukohtadest, mida väljendavad Liina ja tema abikaasa. Näiteks kritiseerib Liina abikaasa Jaan inimeste rumalust ja kadedust, mis ei lase häid asju teoks teha: “On ju igal pool, kus üks hea asi oma häält tõstab, kohe nii palju kadedust, tagedust ja ka rumalust vastu karjumas, et kannatus ja tõetundmine suur ja tugev peab olema, kui seal ikka veel rõõmu ja lootusega oma eesmärgi poole edasi astuda peab jõudma.” (Suburg 2002a: 102)

Lõpuks pöördub Liina lugeja poole ja selle pöördumise eesmärgiks on tõsta naiste eneseteadvust üksteise emotsionaalse toetamise kaudu, mida rõhutab ka Liina pöördumisvormel “Armsad eesti õed!”. Lugeja kõnetamise kaudu suhestatakse lugejat teoses esitatud ideedega, kui soovitakse nõuda koole tütarlaste jaoks ja väidetakse, et kui naised on paremini haritud, leiavad ka eesti mehed endale naised eestlaste, mitte sakslaste hulgast. Jutustuse peaidee veenvuse kinnituseks on lõppu paigutatud Ado Reinvaldi rahvusluseteemaline luuletus.

Võibki öelda, et Liina tegelaskuju kaudu andis Suburg rahvusele naise hääle, sest Liina kui naistegelase kaudu väljendatakse jutustuses rahvuslikke ideid. Selles mõttes konstrueerib “Liina” soolist rahvuslikku identiteeti.

“Liina” vastuvõtt

Oma rahvuslike ideede tõttu oli “Liina” jutustusena julgem kui tema kaasaegne ideeline kontekst, kus taotleti pigem eesti rahvuslike huvide lepitamist baltisaksa mõisnike huvidega (Undla 1935b: 353). “Liina” saigi väga populaarseks ning tõi Suburgile kuulsuse (Undla-Põldmäe 2002: 474). Teosest avaldati 2. trükk aastal 1884 ning jutustus tõlgiti ka soome keelde aastal 1892, kusjuures “Liina” vastuvõtt Soomes oli väga positiivne: ajaleht Keski-Suomi kirjutas, et lugu on kirjutatud hästi ja suure armastusega eesti rahva vastu (R. 1893: 2).

Ka jutustuse eestikeelne vastuvõtt oli väga positiivne: rõhutati teksti originaalsust ja rahvusluse propageerimist. Näiteks ajaleht Perno Postimees kiitis “Liinat” kui head raamatut, eriti kiideti seda, et raamat pole tõlkteos, vaid originaallooming. Esile toodi ka raamatu autori Eesti armastust ja soovitati eesti naistel raamatust eeskujuga võtta (PPm 1878).

Sakala Lisaleht kiitis raamatut samuti selle eest, et see ei ole tõlgitud, vaid originaallooming, ning soovitas lapsevanematel raamatut tütardele lugeda anda: “See raamat ei ole mitte üks järelemõtlemata tõlk võerast keelest, nagu meie neid Eesti kirjavaras tosinate kaupa leiame, vaid üks ise kirjutatud ja Eesti elust võetud jutt. Ehk küll ta omas üksikus jagudes paremat viilimist oleks tarvitanud, siiski avaldab ta praeguses kujus väljaandja suuri vaimu-andeid, osavat elu tähele panemist ja kõrget vaimu järge” (SLI 1878: 4)

“Liina” saksakeelne vastuvõtt ajalehes Revalsche Zeitung (T. S. 1878) oli seevastu kriitiline, sest “Liina” rahvusluse propageerimises nähti ohtu kehtivale sotsiaalsele korrale ja baltisaksa ülemvõimule. “Liina” autoriks peeti isegi Carl Robert Jakobsoni (Undla-Põldmäe 1981a: 275).

Suburg kirjutas vastuseks sellele kriitikale protestiartikli, kuid Revalsche Zeitung ei avaldanud seda, vaid see ilmus lõpuks Sakala Lisalehes. Suburg väitis seal, et kriitikud on “Liina” vastu ülekohtused ning et nad pole teost tegelikult lugenudki. Samuti protesteeris ta selle vastu, et teose autoriks peeti hoopis Carl Robert Jakobsoni. Eriti protesteeris Suburg aga selle vastu, et teose peaideed – rahvustunde äratamist – nimetati teise rahvuse vastu ässitamiseks, nagu baltisaksa ajalehed seda tegid (Suburg 1879: 1). Debatt “Liina” üle hoopis suurendas teose populaarsust (Nirk 1966: 355).

Fakt, et autor astus ise oma teose kaitseks välja, oli esmakordne eesti kirjanduse ajaloos (Undla 1935a: 77) ja see asetaski Suburgi kui autori ja eriti kui

naise erandlikku positsiooni. Suburg võttis endale rolli avaliku elu tegelasena, asetades ennast tollase eesti ühiskonna kontekstis mehelikku positsiooni. Isegi veel kümme aastat hiljem, kui Suburg hakkas välja andma ajakirja Linda, heideti Suburgile ette tema rolli toimetajana ja avaliku elu tegelasena, kuna seda peeti ebanaiselikuks: “Mõelge ise, preili Lilli Suburg! Kas võib küll üks naisterahvas omas korralises elus kohuseid oma peale võtta, mis teda igatahes avalikult rahva sekka minema sunnivad!” Nii seisis ajakirja Linda vastases avalikus pöördumises ajakirjas Tallinna Sõber 12. detsembril 1887 (TS 1887: 1).

Ent “Liinat” kritiseeriti ebaõiglaselt veel aastaid hiljemgi. Ajakirjanik Anton Jürgenstein kritiseeris kirjutises “Naisterahva-kujud Eesti algupäralises kirjanduses” (1903) Liina kuju kui saksikut, Liina olevat liiga emotsionaalne ja intellektuaalne ega tundvat tegeliku elu probleeme (Jürgenstein 1903: 96, 98). Tema arvates pälvis töö oma enneolematult julgete mõtetega liiga palju avalikkuse tähelepanu, olemata seda väärt: “Ta keerutas omal ajal palju tolmu ülesse, sest otse kuulmata lugu ja julgus oli see, tollel ajal niisuguste mõtetega ülesse astuda” (*Ibid.*: 96). Ent Liina kujus ei olewat midagi “positiiv-eestilikku”, Liina on näide, “kudas eesti naisterahvas m i t t e ei pea olema” (*Ibid.*: 98).

Liina iseseisvalt mõtleb ja tegutseb tegelaskuju lihtsalt ei mahtunud Jürgensteini konservatiivsete sooliste arusaamade raamidesse, mille järgi eesti ilukirjanduse naistegelased peavad olema “eeskujulikud Eesti naisterahvad” (Jürgenstein 1903: 98). Naistegelane pidi olema õrn, eestipärane (“eesti laadi”), st näitama rahvuslikku iseloomu, olema ilus, puhas, karske, töökas, allaheitlik ja ohvrimeelne (*Ibid.*: 149). Sellist naiseideaali nägi Jürgenstein Elisabeth Aspe loomingus, kus naised on “karedate kätega, väheste sõnadega, aga soojade südametega inimesed, kes valmis on, kõiki raskusi oma armsate hääks kandma” (*Ibid.*: 149).

Kuigi Jürgensteini kriitika oli ebaõiglane, mõjutas see “Liina” retseptiooni ja laiemalt Suburgi loomingu tõlgendust hiljemgi. Jürgensteini kriitikat ja Suburgi retseptiooni eesti kirjandusloos olen põhjalikumalt käsitlenud 2008. aastal ilmunud artiklis “Lilli Suburgi kuvand eesti kirjandusloos” (Annuk 2008).

Aino Undla-Põldmäe seisukohad on tänasest vaatenurgast vaadatuna suures osas paikapidavad. Teatud osa Aino Undla-Põldmäe Suburgi-käsitlusest jäi nõukogude perioodil küll trükis ilmutata ega saanud seetõttu mõjutada Suburgi retseptiooni. Ka Aino Undla-Põldmäe koostatud ja järelsõnadega varustatud Suburgi “Kogutud kirjatööde” väljaandes, mis ilmus alles 2002. aastal, on avaldatud ainult osa uurimistööst, mida autor ei jõudnudki enam lõpule viia. Rahvusluse ja soolisuse seost Suburgi loomingus pole siiski varem uuritud.

Kokkuvõte

“Liina” on ideejutustus, mis konstrueerib rahvuslikku identiteeti. Teos toob esile rahvusliku identiteedi kui soolise, esitades eestlaseks olemise probleeme ja konflikte naise vaatenurgast. Teose kaudu andis Suburg naistele hääle, väljendamaks osalemist rahvusliku identiteedi loomises, sest valitsevad rahvusluse diskursused olid meestekesksed. Peategelase Liina kaudu viitab Suburg ka naiste olukorrale tollases ühiskonnas, nõudes naistele haridusvõimalusi ning võrdväärset meestega.

“Liina” autobiograafiline taust – tuginemine Suburgi päevikule – kinnitab teose originaalsust, mis oli oluline ajal, mil valdav enamik eesti autorite proosa-teoseid olid tõlkelaenulised.

Teose populaarsusele omas ajas aitasid kaasa ka selles väljendatud ideed, mis olid ajastu kontekstis uudsed ja julged. Eesti rahvusliku liikumise kontekstis võeti need ideed hästi vastu, samas kui baltisaksa ringkondades nähti teoses ohtu väljakujunenud sotsiaalsele korrale ja baltisakslaste eelisseisundile ühiskonnas.

Teose roll rahvuslikus liikumises oli oluline, sest see võimendas rahvusluse ideid, osaledes rahvusliku identiteedi loomises ja määratledes naised rahvuslike subjektidena. Selles mõttes aitas “Liinas” väljendatud emotsionaalne rahvuslus luua kollektiivset rahvuslikku identiteeti.

Tänuõnad

Artikli valmimist on toetanud Eesti-uuringute Tippkeskus (TK 145) Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu ja Eesti Kirjandusmuuseumi uurimisgrant EKM 8-2/20/1 “Suhetepõhisus elulookirjutuses ja kirjanduskultuuris: arhiivi perspektiiv”.

Kommentaar

¹ Aino Undla-Põldmäe (1910–1992) oli kirjandusajaloolane, kelle uurimistöo keskendus eesti vanema perioodi kirjandusele, eriti Lydia Koidula ja Lilli Suburgi loomingu ja tegevuse uurimisele.

Käsikirjalised allikad

Undla, Aino 1935a. *Esimesed eesti naiskirjanikud, nende kujunemine, anded ja ideaalid*. EKM EKLA, Rudolf ja Aino Põldmäe fond, reg 1992/70.

Kirjandus

Annuk, Eve 2008. Lilli Suburgi kuvand eesti kirjandusloos. *Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri* 1/2, lk 77–93.

Annuk, Eve 2012. Sooküsimus eesti ajakirjanduses 19. sajandi lõpul ja Lilli Suburgi “uus naine”. *Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri* 1/2, lk 65–81 (https://ariadnelong.ee/wp-content/uploads/2021/05/Eve-Annuk_Sookusimusi.pdf – 1. oktoober 2021).

Annuk, Eve 2016. Haigused ja igatsused. Lilli Suburgi kääneline tee. *Keel ja Kirjandus* 7, lk 539–552.

Blom, Ida 2000. Gender and Nation in International Comparison. Blom, Ida & Hagemann, Karen & Hall, Catherine (toim). *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Oxford, New York: Berg, lk 3–26.

Fuchs, Rachel G. & Thompson, Victoria E. 2005. *Women in Nineteenth Century Europe*. Hampshire, New York: Palgrave, Macmillan.

Gross, Toomas 2002. Anthropology of collective memory: Estonian national awakening revisited. *Trames* 4 (6), lk 342–354.

Hasselblatt, Cornelius 2016. *Eesti kirjanduse ajalugu*. Tallinn & Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Jakobson, Carl Robert 1881. Meie tütarlaste koolitamisest. *Sakala*, 10. jaanuar.

Jürgenstein, Anton 1903. Naesterahva-kujud Eesti algupäralises kirjanduses. *Linda*, nr 3 lk 41–42; nr 6 lk 96–98; nr 7 lk 116–117; nr 9 lk 149–150; nr 12 lk 202–203; nr 17 lk 299–300; nr 21 lk 366–367.

Karjahärm, Toomas 2009. Eesti rahvusliku liikumise mudelid uusimas historiograafias. *Acta Historica Tallinensia* 14, lk 146–171 (doi: 10.3176/hist.2009.1.06).

Kivimaa, Katrin 2009. *Rahvuslik ja modernne naiselikkus eesti kunstis 1850–2000*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kivimäe, Sirje 1992. Estnische Frauenbildung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Nordost-Archiv*, NF. Band I, H. 2, lk 281–308.

Kivimäe, Sirje 1995. Esimesed naisseltsid Eestis ja nende tegelased. *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojajäähiskonnast rahvusriigini*. Jansen, Ea & Arukaevu, Jaanus (toim). Tallinn & Tartu: Eesti Ajalooarhiiv & TA Ajaloo Instituut, lk 118–135.

Laar, Mart 2006. *Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*. Tallinn: Grenader.

Lukas, Liina 2004. *New women* baltisaksa kirjanduses. *Ariadne Lõng. Nais- ja meesuuringute ajakiri* 1/2, lk 150–171.

- Merilai, Arne & Talviste, Katre 2019. A Small Literature in the Service of Nation-Building: the Estonian Case. *Interlitteraria* 24/1, lk 247–260 (doi: 10.12697/IL.2019.24.1.18).
- Nirk, Endel (toim) 1966. *Eesti kirjanduse ajalugu viies köites 2. XIX sajandi teine pool*. Tallinn: Eesti Raamat.
- PPm 1878 = Omalt maalt. Uued raamatud. *Perno Postimees ehk Näddalileht* 17, 28. aprill, lk 135.
- R. 1893. Kirjallisuutta. *Keski-Suomi* 142, 5. detsember, lk 2.
- Sirk, Väino 2011. Rahvakoolisüsteemi institutsionaalsed probleemid ärkamisaja eesti mõtteloos (1860.–1880. aastad). *Acta Historica Tallinensia* 16, lk 86–108 (doi: 10.3176/hist.2011.1.04).
- SLI 1878 = Uued raamatud. *Sakala Lisaleht* 8, 15. aprill, lk 4.
- Suburg, Lilli 1879. Kaebdus Revalsche Zeitung'i üle. *Sakala Lisaleht* 10, 10. märts.
- Suburg, Lilli 1887. Kodu ja kool. *Linda* 1, 15. oktoober, lk 32–38.
- Suburg, Lilli 1892. *Liina*. Suom. Lilli Lilius. Helsinki: Otava.
- Suburg, Lilli 2002a. Liina. Ühe eesti tütarlapse elulugu, tema enese jutustatud. Suburg, Lilli. *Kogutud kirjatööd*. Toim Aino Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 9–106.
- Suburg, Lilli 2002b. Linda, rahva tütar. Suburg, Lilli. *Kogutud kirjatööd*. Toim Aino Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 147–256.
- Tamul, Sirje 1999. Saateks. Tamul, Sirje (toim). *Vita Academica, Vita Feminea*. Artiklite kogumik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 9–20.
- Tamul, Sirje & Lätt, Andra 2006. Lilli (Caroline) Suburg. Haan, Fransisca de & Daskalova, Krassimira & Loutfi, Anna (toim). *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest: Central European University Press, lk 544–547.
- T. S. 1878. Zur Würdigung der neueren ehstnischen Literatur und ihrer Kritik. *Revalsche Zeitung* 252, 30. oktoober.
- TS 1887 = Uued raamatud. *Tallinna Sõber* 49, 12. detsember, lk 1–2.
- Undla, Aino 1935b. Uusi andmeid Lilli Suburgist. *Eesti Kirjandus* 8, lk 346–354.
- Undla, Aino 1947. Naiste emantsipatsiooni pioneer. Lilli Suburg C. R. Jakobsoni võitluskaaslasena. *Järvalane*, 8. märts.
- Undla-Põldmäe, Aino 1981a. Lilli Suburgi “Liina” Jakobsoni “Sakala” ja “Revalsche Zeitung” poleemikas. Undla-Põldmäe, Aino. *Koidulauliku valgel*. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 273–276.
- Undla-Põldmäe, Aino 1981b. Lilli Suburg ja tema ajakiri *Linda*. Undla-Põldmäe, Aino. *Koidulauliku valgel*. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 277–304.
- Undla-Põldmäe, Aino 1981c. Koidula jutukirjanduse arenguteest ja suhetest saksa rahvaraamatuga. Undla-Põldmäe, Aino. *Koidulauliku valgel*. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 49–88.
- Undla-Põldmäe, Aino 2002. Järelsõna. Suburg, Lilli. *Kogutud kirjatööd*. Toim Aino Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 461–480.

Väljataga, Ainiki 1996. Eesti naised, moraal ja rahvuslus. Pildikesi sajandi algusest. *Vikerkaar* 11–12, lk 95–101 (<https://www.vikerkaar.ee/archives/24430> – 8. oktoober 2021).

Whelan, Heide 1995. The Debate on Women’s Education in the Baltic Provinces, 1850–1905. Pistohlkors, Gert von & Plakans, Andrejs & Kaegbein, Paul (toim). *Bevölkerungsverschiebungen und Sozialer Wandel in den Baltischen Provinzen Russlands 1850–1914*. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, lk 163–180.

Wendland, Anna Veronika 2011. The Russian Empire and its Western Borderlands: National Historiographies and Their ‘Others’ in Russia, the Baltics and the Ukraine. Berger, Stefan & Lorenz, Chris (toim). *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Basingstoke; New York: Palgrave, Macmillan, lk 405–441.

Yuval-Davies, Nira 2003. *Gender and Nation*. London: Sage.

Summary

Gendered nationalism in Lilli Suburg’s short story “Liina” (1877)

Eve Annuk

Senior Research Fellow

Estonian Cultural History Archives, Estonian Literary Museum

eve.annuk@kirmus.ee

Keywords: Estonian literature, feminism, Lilli Suburg (1841–1923), nationalism, 19th century

The article deals with the representation of nationalism in Lilli Suburg’s (1841–1923) short story “Liina” (1877). Lilli Suburg was a writer, journalist, pedagogue, and the first Estonian feminist. “Liina” is her most famous literary work, which also belongs among the most important works of early Estonian literature. “Liina” was published in two editions (1877, 1884) and was also translated into Finnish (1892). It is important in the context of Estonian national movement because it is a short story based on the central idea which emphasizes the importance of being Estonian. It became popular among readers and made the author famous.

“Liina” is based on Suburg’s German-language diary, and it is an autobiographical short story about an Estonian peasant girl who struggles to remain Estonian. The national ideas represented in “Liina” emphasize the importance of remaining Estonian in an environment where social mobility rather implied Germanization. On the other hand, the national theme in “Liina” represents a gendered viewpoint. Suburg understood the woman as a national subject equal to the man and therefore the carrier of national ideas is a woman – the protagonist called Liina. The article deals with the representation of nationalism and gender in the short story and also with the context of the creation and reception of the work.

Eve Annuk (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi ja Eesti-uuringute Tippkeskuse vanemteadur. Tema uurimissuunad on eesti kirjanduse ajalugu, soouuringud Eestis ja nõukogude perioodi Eesti kultuurilugu. Ta on uurinud Eesti esimese feministi, kirjaniku, ajakirjaniku ja pedagoogi Lilli Suburgi (1841–1923) ning luuletaja Ilmi Kolla (1933–1954) elu ja tegevust. Tema viimaste artiklite hulka kuuluvad “Feminism in the Post-Soviet place: the geopolitics of Estonian feminism” väljaandes *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography* (2019), koos dr. Marika Seigeliga (Michigani Tehnoloogiaülikool) “Pregnancy, Motherhood and/as/or Dissent: The Soviet Micro-rhetorics of Gender” väljaandes *Rhetoric Review* (2020).

Eve Annuk (PhD) is Senior Research Fellow at the Estonian Cultural History Archives of the Estonian Literary Museum, and member of the Centre of Excellence in Estonian Studies. Her research concerns Estonian literary history, Estonian gender history, and cultural history of the Soviet period in Estonia. She has studied the life and work of Lilli Suburg (1841–1923), a writer, journalist, pedagogue, and the first Estonian feminist, as well as the work of the female poet Ilmi Kolla (1933–1954). Her most recent publications include “Feminism in the Post-Soviet Place: The Geopolitics of Estonian Feminism” in *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography* (2019), and together with Dr Marika Seigel (Michigan Technological University) “Pregnancy, Motherhood and/as/or Dissent: The Soviet Micro-rhetorics of Gender” in *Rhetoric Review* (2020).

eve.annuk@kirmus.ee

Tiio, Roosi, Liiso ja Toomas – maakeelseid luuletusi avaldanud Eestimaa autorite otsinguil

Kairit Kaur

Tartu Ülikooli teadur,
Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu teadur
kairit.kaur@ut.ee, kairit.kaur@tlulib.ee

Teesid: Artiklis püütakse lahti harutada segadust, mis valitseb mõningate 1780. aasta paiku Eestimaal valminud luuletuste autorluse ümber. Nn Tiio-laulu autoriks oli A. T. Grahli väitel keegi Eestimaa daam, sama laulu Roosi-versiooni looja aga C. H. J. Schlegeli väitel “härra von Tiesenhausen Sausi mõisast”. Artiklis püütakse tõestada, et Roosi-laulu taga ei olnud Ber(e)nd Heinrich von Tiesenhausen nagu seni arvatud, vaid Hans Wenzel von Tiesenhausen Sauste mõisast Rakvere lähistel, kes oli ilmselt ka 1780. aasta “Estländische poetische Blumenlese” avaldatud saksakeelse epigrammi “Der Client an seinen Sachwalter” autor, mida seni on omistatud Põhja-Lätis elanud Johann Georg von Tiesenhausenile. Selgitatakse välja ka Tiio-Roosi luuletuse adressaat – Ottilie von Tiesenhausen. Samuti püstitatakse küsimus, kas Tiio-lauluga samas noodiraamatus ilmunud Liiso-laulu avaldanud teine Eestimaa daam võis olla ka 1779. aastal “Eestimaa poeetilises antoloogias” ilmunud eestikeelsete laulude tõlkijaks. Alustatakse kaardistamist, kes need eestikeelseid luuletusi avaldanud daamid olla võisid.

Märksõnad: Ehstländische poetische Blumenlese, Andreas Traugott Grahli, luule, maakeel, naised, Hans Wenzel von Tiesenhausen, Ottilie von Tiesenhausen

Sissejuhatuseks

Esimesed maakeelsed luuletused Eesti ala naiste sulest ilmusid Johann Friedrich von Recke ja Karl Eduard Napiersky Liivi-, Eesti- ja Kuramaa üldise kirjanike ja õpetlaste leksikoni väitel juba 1779. aastal Eestimaal koduõpetajana tegutsenud Andreas Traugott Grahli Leipzgis väljaantud noodiraamatus “Oden und Lieder in Musik gesetzt” (“Oodid ja laulud muusikasse pandud”, Recke & Napiersky 1829, II: 87), millest ei ole kahjuks teada ühtegi säilinud eksemplari. Küll oli Teise maailmasõja eel uurijatele Berliini Riigiraamatukogus kättesaadav Grahli järgmine, 1784. aastal samuti Leipzgis ilmunud noodiraamat “Lieder und Handsachen für das Klavier und den Gesang” (“Laulud ja soolopalad klaverile ja laulmiseks”), kus ilmus Eestimaa daamidelt kaks laulu: “Tio, tassane ja helde” ja kevadlaul “Liesole” (Jakobson 1937: 6; Suits

& Lepik 1932: 153; Roos 1939: 164–165). Tiio-laulu teisend, nn Roosi-laul, trükiti 1787. aastal Põltsamaa koduõpetaja Friedrich Gotthilf Findeiseni kuueköitelise lugemiku “Lesebuch für Ehst- und Livland” (“Lugemik Eesti- ja Liivimaale”) viiendas köites ja aasta hiljem, 1788, ka Saksa kirjandusajakirjas Der Teutsche Merkur (Lukas 2019: 869). Viimasele vahendas luuletuse Christian Hieronymus Justus Schlegel (1755–1842), Jenast pärit ja Leipzigris teoloogiahariduse omandanud mees, kes aastatel 1780–1782 tegutses Põhja-Eestis Karinu, Valkla ja Jäneda mõisas koduõpetajana (TLÜAR rahvusbibliograafia isikud: <http://isik2.tlulib.ee/index.php?id=739> [25.10.2021]). 1782. aasta novembri lõpus lasi ta end ordineerida ja abiellus vkj 8.12.1783 Amblas juba Valgevene Mogiljovi saksa koguduse pastorina Ambla kirikuõpetaja (kasu)tütrega; järgnevad tosin aastat tegutses ta Valgevenemaal, hiljem elas aga Peterburis, kus ka suri. (Gottzmann & Hörner 2007, III: 1143; EEVA: <https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=827> [25.02.2021].) Tema ei omista luuletust küll Eestimaal daamidele, vaid ütleb, et laulu autoriks on keegi “sakslane”, “härra von Tiesenhausen Sausi mõisast”, kes “tegi selle oma abikaasa surma puhul” (*Zwar ist dieses Lied von einem Teutschen auf den Tod seiner Gemahlin gemacht (vom Hrn. v. Tiesenhausen auf Saus)*; Schlegel 1788: 422).

Kes võisid olla Sausi mõisnik von Tiesenhausen ja tema õnnis abikaasa?

Saksakeelset nime Saus või Sauß kandis Eestimaal paraku mitu mõisa. Aarne Vinkel on Roosi-luuletuse omistanud Harjumaa Sausti ehk Kaarepere (*Groß-Sauß*) mõisnikule Ber(e)nd Heinrich von Tiesenhausenile (1703–1789)(vrd EKA 1965, I: 293–294). Ilmselt toetus ta siinkohal Mihkel Kampmannile (Kampmaale), kes juba oma 1912. aastal ilmunud kirjandusloo “Eesti kirjanduselloo peajooned” esimese osa esmatrükis lk 234 väitis, et luuletuse autoriks olevat Kaarepere mõisnik, nime küll nimetamata. Selle väite võttis üle ka Villem Ridala oma 1925. aastal Noor-Eesti kirjastuses ilmunud Eesti kirjanduse ajaloos koolidele (Ridala 1924 [1925], I: 168). Kuid leidub veel teinegi Sausti või Sauste (*Sauß*) nimeline mõis, mis asus hoopis Lääne-Virumaal Haljala kihelkonnas Sauste külas, mitte väga kaugel Rakverest ja tuleb Roosi-laulu loomiskohana samuti kõne alla, sest see mõis kuulus aastatel 1779–1781 kapten Hans Wen(t)zel(l) von Tiesenhausenile, kes ostis selle Rahvusrhiivi kinnistute registri (<http://www.ra.ee/apps/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=17015> [24.10.2021]) kohaselt (kuupäevad vana kalendri järgi) 14. märtsil 1779 Hans von Wrangellilt (vt ka EAA.7.1.764, Nr. 1) ja müüs 1781. aastal kreisikohtunik Reinhold Johann von Nolckenile, viimane on märgitud Sauste mõisa omanikuna

ka 1782. aasta hingeloenduse andmetes (EAA.1864.2.IV-4: 122v). Kinnistute registri kohaselt pani Sauste koos Tudu mõisaga avalikku müüki Eestimaa Ülemmaakohus nende omaniku Hans Wentzel von Tiesenhauseni soovil (selle kohta vt ka EAA.858.1.2152, l. [1]). Müügitehingu kuupäevaks on registris mainitud 30.01.1781 (Tudu müüdi 6.03.1781, vt EAA.858.2.4378, pagineerimata, vt vastava kuupäevaga protokoll). Mõisad pandi müüki seoses kohtuprotsessiga, millest tuleb juttu allpool. Sellest tekkinud probleemide lahendamiseks siiski ei piisanud. Lõpuks tuli välja kuulutada ka pankrotimenetlus, mille esimene protokoll pärineb 9. juunist 1781 (vt EAA.858.2.4378). NB! Sellist kuupäeva kohtame allpool veidi teises kontekstis veel kord.

Ei ole küll kahjuks teada, millises mõisas noodiraamatu avaldaja Grahl täpselt töötas. Professor Gustav Suits on Tiio- ja Liiso-lauludega lähemalt tutvunud Jaan Roosile avaldanud arvamust, et ta tegutses kuskil Rakvere ümbruses (Roos 1939: 163; kahjuks ei paista olevat säilinud trükis ilmunud märkmeid, mis annaks lähemat aimu, kuidas Suits oma arvamuseni jõudis).

Küll on aga säilinud vihje, kelle juures Grahl töötas. 1783. aastal Tallinna kuulutustelehes oma 1784. aasta noodikogule ettetellijaid otsides allkirjastas Grahl kuulutuse *A. T. Grahl, Hofmeister bey dem Herrn Hauptmann von Tiesenhausen* (A. T. Grahl, koduõpetaja hauptmann von Tiesenhauseni juures; *Revalische Wöchentliche Nachrichten*, 21.08.1783; ära trükitud ka Heinmaa 2017: 230–231). Seega oli Grahl kindlasti Tiesenhauseni aadlisuguvõsaga seotud ja seda olid ilmselt mingil moel ka Eestimaa daamid, kelle luuletusi ta avaldas. Paraku ei too kuulutus täpselt teadmist, millise hauptmann von Tiesenhauseniga oli tegemist. Indrek Jürjo on kirjutades sellest, kuidas August Wilhelm Hupel tellis 1779. aasta “Eestimaa poeetilise antoloogia” (“E(h)stländische poetische Blumenlese”) oma Põltsamaa lugemisseltsile selles sisaldunud eestikeelsete aariate pärast, teinud juttu ka Grahli noodiraamatutest ja tõlkinud *Hauptmann*’i kapteniks (Jürjo 2004: 137). Kapteni aukraadiga olid aga nii Sauste (vt nt EAA.3.1.630: *Akte in Klagesachen des Adjunkts Reinhold Johann Zoegel von Manteuffel wider den Kapitän Hans Wenzel von Tiesenhausen wegen Schuldforderung* / “Toimik adjunkt Reinhold Johann Zoegel von Manteuffeli võlanõude asjus **kapiten** Hans Wenzel von Tiesenhauseni vastu”, 28.09.1776) kui ka Kaarepere von Tiesenhausenid, Kaarepere mõisnik oli lisaks veel olnud varem ka rüütelkonna peamees (*Ritterschaftshauptmann*) (Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften = GHbR, Teil Estland, I: 418). Kuid viide “Eestimaa poeetilisele antoloogiale” viib meid veel ühtede Tiesenhausenite juurde, kes paistavad olevat olnud seotud nii Kaarepere kui ka Sauste Tiesenhausenitega.

Nimelt on “Eestimaa poeetilist antoloogiat” lähemalt uurinud saksa kirjan- dusteadlane Dirk Sangmeister avaldanud arvamust, et Albrechtid trükkisid

antoloogia 1779. aasta aastakäigu väljaandmiskohana ära Rakvere lugupidamisest Rakvere mõisniku, kohtunik Jakob Johann von Tiesenhauseni (1729–1784) ja tema perekonna vastu, kellega Sangmeister usub Albrechte olevat olnud heades suhetes, kuna Sophie Albrecht pühendas mitmeid luuletusi kellelegi Ottilie von Tiesenhausenile. (Sangmeister 2011: 422). Esimesed neist luuletustest ilmusid juba 1779. aastaks mõeldud “Blumenleses”. Siin oli adressaat tähistatud küll veel initsiaalidega. Kõigepealt oli nimekujuks O. v. T-n (*An meine liebe Freundin O. v. T-n.* / Minu armsale sõbratarile O. v. T-nile, lk 66–71) ja seejärel T. nagu luuletuses “An meine Freundin T.” / “Minu sõbratar T-le” (lk 88–90; vt Sangmeister 2011: 467; see luuletus võib siiski olla pühendatud ka ühele teisele T-tähega algava perekonnanimega sõbratarile nagu allpool näeme). Esimene luuletus ilmus nüüd juba täisnimega uuesti Sophie Albrechti 1781. aastal ilmunud esimese luule- ja näidendite kogu “Gedichte und Schauspiele” esimeses köites (“An meine Freundin Ottilie von Tiesenhausen. 1778” / “Minu sõbratarile Ottilie von Tiesenhausenile. 1778”, lk 66–68), kust leiab veel kaks Ottilie von Tiesenhausenile pühendatud luuletust, millest esimese valmimisajaks on märgitud 1780 (“An meine Theure, Ottilie von Tiesenhausen. 1780” / “Minu kallile, Ottilie von Tiesenhausenile. 1780”; lk 179–180) ja teise omaks 9. juuni 1781 [*sic!*] (“Am 9ten Junius 1781, als ich den Tod meiner theuren Ottilie von Tiesenhausen erfuhr” / “9. juunil 1781, kui sain teada oma kalli Ottilie von Tiesenhauseni surmast”; lk 29–33). Viimased kaks luuletust on valminud juba sõbratarist eemal, sest Albrechtid lahkusid Eestimaalt septembris 1779, pöördudes järgneva aasta juulis-augustis küll veel korraks neljaks-viieks nädalaks tagasi (Sangmeister 2011: 433–434). Tundub, et 1780. aasta luuletus on omamoodi luulevormis kutse sõbratarile kokkusaamiseks. Kas kohtumine ka aset leidis, ei ole paraku teada. Viimane, 1781. aasta luuletus sisaldab aga juba teadaannet sõbratari surmast. Lisaks avaldas keegi v. Tiesenhauseni nimeline mees Albrechtide antoloogia 1780. aasta jaoks mõeldud väljaandes luuletuse “Der Client an seinen Sachwalter” (“Klient oma kaitsjale”; *Estländische poetische Blumenlese für 1780* [1779]: 16).

See epigramm näib küll pärinevat pigem õiguskaitsese vajaja kui pakkuja (advokaat või kohtunik) sulest ja kõlab nii:

Ich hatte, wie bekannt, wie Sie und / Alle wissen, / Mehr wie ein Rittergut, dabey ein / gut Gewissen; / Seitdem Sie meine Sache führen, / So werde, merk' ich wohl, ich beydes / noch verlieren. [Mul oli, nagu teada, nii Teile kui ka kõigile, enam kui (üks) rüütlimõis, seejuures hea südametunnistus; sest ajast kui Teie minu asja ajate, siis, nii ma panen tähele, jään ilma veel ma mõlemast.]

Remargina: York Gotthart Mix, kes on uurinud saksa muusaalmanahhe, on pidanud selle luuletuse autoriks “endist majorit Johann Georg von Tiesenhäusenit” (Mix 1987: 15, tsit. Sangmeister 2011: 422 järgi), kellele teisel omistab eluaastad 1735–1815 (Mix & Köther & Kandler 2018: 2), kuid selle nime ja eluaastatega mees kuulus hoopis Tiesenhäusenite suguvõsa Liivimaa harru ja oli Dikļi mõisnik, nii et vaevalt Põhja-Eestis luuletusi avaldas (vrd Hagemeister 1836, I: 111; Hagemeister 1843: 42; Paškevica 2011: 291–292).

Kaarepere mõisnikuga oli Rakvere mõisa omanik Jakob Johann seotud oma naise Wilhelmina Margarethe von Tiesenhäuseni (snd von Baranoff, 1737–1808; GHbR, Teil Estland, I:402; Geni: <https://www.geni.com/people/Wilhelmine-Margarethe-von-Baranoff/6000000004104513753> [24.10.2021]) kaudu, kes oli Bernd Heinrich von Tiesenhäuseni 1774. aastal surnud abikaasa Johanna Elisabethi (snd von Baranoff; GHbR, Teil Estland, I: 418; <https://www.geni.com/people/Johanna-von-Baranoff/6000000017546052447> [24.10.2021]) vennatütar. Grahliga seoses kerkib Kaarepere Tiesenhäusenite puhul aga üles küsimus, miks neil oleks pidanud 1780. aasta paiku vaja minema koduõpetajat, kui 1770. aastate esimesel poolel 56aastaselt lahkunud naine ei jätnud maha alaealisi lapsi ja 1703. aastal sündinud, samuti juba eakas riigikrahv teadaolevalt uuesti ei abiellunud. Ka ei ole ei Bernd Heinrich von Tiesenhäuseni ega Jakob Johann von Tiesenhäuseni perekonnast teada Ottilie nimega tütar, ehkki päris välistada seda ei saa, sest Balti rüütelkondade genealoogilises leksikonis (*Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften* = GHbR) mainitakse üht Bernd Heinrich von Tiesenhäuseni noorelt surnud tütar, kelle nimi ja eluaastad ei ole teada. Küll oli Bernd Heinrichil Anna Dorothea nimeline tütar (Grahl on oma noodiraamatus *Tio* saksakeelse vastena andnud *Dora* ehk Dorothea, vt Roos 1939: 164), kuid too suri alles 1807. aastal (GHbR, Teil Estland, I: 418; <https://www.geni.com/people/Anna-Dorothea-von-Tiesenhäusen/6000000007399155265> [24.10.2021])

Arhiiviallikatest nähtub, et Rakvere Tiesenhäusenid olid seotud ka Sauste Tiesenhäusenitega. Veel enne kui Hans Wenzel von Tiesenhäusen omandas 1779. aastal Hans von Wrangellilt Sauste mõisa, rentis ta aastatel 1774 (8. aprill)–1780 (kevad) oma sugulaselt (*Vetter* – nii ühes Rakveres 26.04.1778 allkirjastatud kinnituskirjas (EAA.7.1.764; pagineerimata); vanaonupojalt) Jakob Johann von Tiesenhäusenilt Rakvere mõisa (*Gut Wesenberg*; EAA.3.1.661: 1–3), st et ajal, kui Albrechtid pühendasid oma Eestimaa poeetilise antoloogia esimese väljaande Rakverele, elas sealses mõisas tõenäoliselt hoopis Hans Wenzel von Tiesenhäusen oma perega. Umbes samal ajal Rakvere mõisa rentima asumisega omandas mees Tudu (*Tuddo*) rüütlimõisa (u 40 kilomeetrit Rakverest). Mõisa ostu kavatsust reedab 24. veebruaril 1774 Püssis väljastatud veksel Carl Adolph von Krusenstiernile (EAA.7.1.764). Paraku paistavad perekonna rahaasjad

olevat hakanud tõsiselt allamäge minema just 1779. aastal, kui H. W. von Tiesenhausen Sauste mõisa omandas. 1780. aasta 20. märtsil andis Jacob Johann von Tiesenhausen eelmise aasta eest saamata jäänud rendi tõttu oma sugulase kohtusse (EAA.3.1.661: 2), 1781. aastal kuulutati välja Hans Wenzel von Tiesenhauseni pankrott (EAA.858.2.4378). Kuna mõlemad omandusse ostetud mõisad olid omandatud laenuraha eest, mille saamiseks oli kapten von Tiesenhausen väljastanud palju vekseid, siis nende väljalunastamiseks tuli mõisad maha müüa: loobuda tuli nii Saustest kui Tudust. Viimase omandas Rahvusrhiivi kinnistute registri järgi Heinrich Johann von Wrangell kahe peale kellegi teisega (<http://www.ra.ee/apps/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=17031> [25.10.2021], register toetub toimikule EAA.4187.1.3796). H. J. von Wrangell on mõisa omanikuna märgitud ka 1782. aasta hingeloendis (EAA.1864.2.IV-5: 83v). Toimikust EAA.4187.1.3796 (vt mapp Tuddo No 19) ilmneb, et mees kellega kahasse mõis omandati, oli ülalmainitud Carl Adolph von Krusenstiern, kes mõisa kahe aasta jooksul H. J. von Wrangellilt välja ostis ja 1783. aastal selle omanikuks sai (Wrangellile jäi küll raieõigus Tudu metsas). Hans Wenzel von Tiesenhauseni pankrotiprotsess koos võlgade tasumisega paistab olevat kestnud 1789. aastani (EAA.858.2.4378).

See lugu sobiks hästi Andreas Traugott Grahli eluloo teadaolevate faktidega: juhul kui Grahli töötas koduõpetajana Hans Wenzel von Tiesenhauseni juures, siis oli tal 1783. aastal tõepoolest arukas otsida lisasissetulekuid raamatu väljaandmise abil, hiljemalt 1786. aastal suundus ta aga Venemaale Moskvasse, sest sellest aastast pärineb tema käsikirjaline noodiraamat motettidega vene keeles (Roos 1939: 164). Samuti sobiks see Gustav Suitsu oletusega, et Grahli tegutses Rakvere kandis.

See pankrottilugu viib ka mõttele, et vähemasti 1780. aastale pühendatud Albrechtide antoloogias luuletuse avaldanud v. Tiesenhausen oli just nimelt Hans Wenzel ja ehk oli hoopis tema pere see, kellest inspireerituna Albrechtid 1779. aastal Rakvere nime oma esimese Eestimaa luulealmanahhi tiitellehel jäädvustasid. Kus Sauste Tiesenhausenid pärast pankrotti elasid, ei ole selge. Enne Tudut ja Saustet kuulus neile küll ka veel Saarnakõrve (*Sarnakorb*) mõis Kose kihelkonnas Harjumaal, mille Hans Wenzel omandas 1770. aastal (vt Rahvusrhiivi kinnistute register <http://www.ra.ee/apps/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=16631> [25.10.2021] ja EAA.858.1.1478: 11–15, 16), mida pankrotiprotsessis ei mainita, kuid ka see mõis on hiljemalt 1782. aasta hingeloenduse ajaks kuulunud uuele omanikule (Gustav Reinhold von Payküll; EAA.1864.2.IV-1: 432). Ehk läks see müüki juba seoses Tudu omandamise või Rakvere mõisa rendi tasumisega. Võib-olla kuulus see aga nende väiksemate mõisate hulka, mille ostu-müüki mainib Hans Wenzel von Tiesenhausen nimesid nimetamata 26. juunil 1781 Eestimaa ülemmaakohtule esitatud aru-

andes “Demüthigste Anzeige und Unterlegung der wahren Umstände meines gegenwärtigen unglücklichen und betrübten Schicksaals” (“Minu praeguse õnnetu ja kurva saatuse tõeliste põhjuste kõige alandlikum teadaanne ja tõlgendus”), kus ta annab aru oma kurvast saatusest ja püüab tuua tõendeid, et ta ei tõmmanud võlausaldajaid oma õnnetusse kaasa sihilikult (viimane dokument toimikus EAA.858.1.2152). Siit ilmneb, et tema karjäär mõisaomanikuna sai alguse Lautna mõisa omandamisega oma isalt, mille ta peagi müüs, millele järgnesid mitmed ostu-müügi tehingud (EAA.858.1.2152, *Demüthigste Anzeige*, l. [1v]). Siit ilmneb ka, et veel enne Rakvere mõisa asus ta rentima Lagedi (Laack) ja Saha (Sage) “avalikke” mõisu (*publique Güter*) Harjumaal (*Demüthigste Anzeige*, l. [2]), kuid rendileping nende osas lõppes umbes samal ajal Rakvere mõisaga, 1780 (*Demüthigste Anzeige*, l. [4]). Lisaks olid Hans Wenzel von Tiesenhausenile kuulunud kolm korterit Rakveres (*Demüthigste Anzeige*, l. [4v]). Kas ka neist tuli loobuda, aruandest ei selgu.

On ka võimalik, et pere oli pärast mõisate kaotamist korteris Tallinnas: Hans Wenzeli õe Sophie mehele Sten Görän von Mandersternile (Manderstjernale) kuulus 1781. aastal korter Toompeal, mis oli u 1772–1774 kuulunud Hans Wenzel von Tiesenhausenile, kuid jõudis õemehe omandusse seoses Tudu ostuga (vt EAA.858.1.2152, *Demüthigste Anzeige*, l. [3v]). Tallinnaga paistab Hans Wenzel olevat lähedalt seotud. Tema isa oli Balti rüütelkondade genealoo-gilise leksikoni andmeil Tallinna ülemkomandant [1744–1769], kindralleitnant Fabian Georg von Tiesenhausen (1715–1769) (GHbR, Teil Estland, I: 416). Hans Wenzel ehk täisnimega Hans Wenzislaus Johannes Nepomuk Thaddeus Judas Benedictus Hugo von Tiesenhausen oli Läänemaalt Lautnast pärit Fabian Geor-gi ja tema Böömimaalt, Austria juurtega suguvõsast pärit abikaasa vabaproua Anna Josephine Hildprandt (või Hildebrandt) von und zu Ottenhauseni teine poeg (muide, Wenzel või Wenzislaus on Böömimaa kaitsepühak, keda tšehhid kutsuvad Václaviks). Kus ja millal Hans Wenzel täpselt sündis ei ole teada ei Balti rüütelkondade leksikonile ega ka nt Genile (vt <https://www.geni.com/people/Hans-Menzislaus-von-Tiesenhausen/6000000079602448005> [26.10.2021]; NB! Genis eesnimi vigasel kujul). Arvestades, et tema vanem vend sündis aastal 1745, võib arvata, et ta sündis aasta-paar hiljem ning oli 1780. aasta paiku umbes kolmekümnendate eluaastate algupooles või keskpai-gas. Vend Jakob Joseph Maria, samuti kapten ning Paatsalu, Illuste, Pivarootsi, Voore ja Vana-Virtsu mõisnik (GHbR, Teil Estland, I: 416–417), ristiti Tallinna Toomkoguduses (TLA.237.1.23: 207 ja TLA.237.1.26: 225, Nr. 3778). Selle koguduse liige oli ka õde Natalie Margarethe (TLA.237.1.26: 226, Nr. 3803), kes abiellus siin 1763. aastal Eestimaa asekuberneri ja Tallinna komandandi kindralleitnant Joachim von Siversiga (GHbR, Teil Estland, I: 416). Mis sai õest pärast tema abikaasa surma 29.12.1778 siit paraku ei selgu.

Ka Hans Wenzeli enda kohta siit märgat ei leia, samuti nagu Niguliste või Oleviste meetrikatest ega ka Kirbla või Lihula kihelkonna kirikuraamatutest, mille lähistele Lautna jäi (viimaseid ei ole sellest perioodist säilinud). Ei ole teada ka tema surma-aasta.

Paraku ei oska rüütelkondade leksikon öelda ka midagi tema naise kohta. Tema nimeks on märgitud teadmatust tähistav N.N., abiellumise kohta on märgitud, et see toimunud Poolas (GHbR, Teil Estland, I: 416). Juhul kui Hans Wenzeli abikaasa oli Sophie Albrechti luuletuste adressaat, siis pidi see naine surema ajavahemikus umbes september 1779 (mil Albrechtid Eestimaalt lahkusid) kuni 9. juuni 1781, millega on dateeritud Sophie Albrechti järelehüüe. Tõenäolisem tundub ta surm pärast 1780. aasta augustit, mil Albrechtid veel kord Eestimaad väisasid; sel ajal paistab naine veel elus olnud olevat, vähemasti mingeid kuuldusi tema surmast Sophie Albrechtini suvise Eestimaa-külastuse käigus ilmselt ei jõudnud. Võib arvata, et ta suri veidi enne 1781. aasta 9. juunit, esimesest leinast üle saanuna andis Hans Wenzel von Tiesenhausen ilmselt oma abikaasa surmast Sophie Albrechtile teada (või tegi seda keegi ühistest tuttavatest) ja algatas seejärel ka pankrotiprotsessi (või tegid seda võlausaldajad?); NB! Sophie Albrechti luuletuse 9. juuni on kalendrierinevuste tõttu (Saksamaal kehtis uus, nn Gregoriuse kalender) 11 päeva võrra varasem kui pankroti algatamise kuupäev (Eestimaal kehtis Juliuse kalender), nii et mai lõpuks 1781 oli naine ilmselt juba surnud.

Et naine juunis 1781 tõepoolest juba surnud oli, selgub Hans Wenzel von Tiesenhauseni 26. juunil 1781 esitatud "Alandliku aruande" lisast, kus ta mainib naist, kahjuks nimeta, kolmel korral. Kõigepealt seoses oma vanema venna Jacob Josephiga, kes tasus ta eest Lagedi ja Saha maksmata jäänud rendi, et säästa Hans Wenzeli naise tervist:

Nur ein zährlicher Bruder konnte mit mir zu gleich das empfinden, was ich armer Mann damals empfand, da ich eine kränckliche Frau, die nunmehr nicht mehr unter der Zahl der Lebendigen und Leidenden ist, die meine gantze Glückseeligkeit des Lebens aus machte, für Schrecken und jede Gemüthsbewegung in Acht zu nehmen hatte. Mein guter Bruder kannte die Zährlichkeit mit der ich meine Frau liebte; erkannte zugleich ihre schwache Gesundheit und empfindsahmes Gemüthe, und alles dieses verband ihn zu thun als ein jeder Bruder zu thun schuldig ist.

Vaid õrn vend suutis minuga võrdselt tunda, mida ma vaene mees tollal tundsin, sest pidin haiglast naist, kes nüüdseks enam elavate ja kannatajate hulgas ei viibi, kes oli mu elu kogu õnn, säästma igasuguse hirmu ja meeleliigutuse eest. Mu vend tundis õrnust, millega ma oma naist

armastasin: tundis samas ära tema nõrga tervise ja tundelise loomu, ja see kõik ajendas teda tegema, mida iga vend on kohustatud tegema. (EAA.858.1.2152, Demütigste Anzeige, l. [6v/7])

Teisel korral on naisest juttu seoses tõlla müügiga, millest tuli loobuda seoses protsessiga Jakob Johann von Tiesenhauseniga:

Eine zweisässige Kutsche mußte ich an den Herrn Jacob Krause für 80 Rb verkaufen, um die leztere Querel wieder meinen Gegner den Herrn Baron v. Tiesenhausen zu prosequiren. Ob ich gleich alles that um jede gerichtliche unangenehme Handlung und jede bedrohende Sequestration zu vor zu kommen, damit ich eine Frau beruhigte die meinem Hertenzen so theuer und meiner häußlichen Glückseligkeit so nothwendig war; so wurden doch alle meine Wünsche, Bemühungen und Hofnungen vereitelt.

Ühe kahekohalise tõlla pidin 80 rubla eest härra Jacob Krausele müüma, et viimases tülis härra parun von Tiesenhauseni vastu hageda. Kuigi tegin kõik, et ennetada igasugust kohtulikku ebameeldivat protsessi ja iga ähvardavat konfiskeerimist, et rahustada oma naist, kes oli mu südamele nii kallis ja mu kodusele õnnele nii vajalik; siis läksid kõik mu soovid, püüdlused ja lootused tühja. (EAA.858.1.2152, Demütigste Anzeige, l. [7])

Viimaks oli mees vallasvara sunnitud müüma juba seoses naise põetamise ja matusekuludega:

Die übrigen Meubeln, als Schildereyen, ein Dutzend Stühle, ein Canapé, etwas Bett und Leinen Zeug habe ich verkauft, mit dem Gelde meiner seel. Frau in Ihrer Kranckheit Bequemlichkeit und Hülfe zu schaffen gesucht, und mit dem Reste nach ihrem seel. Tode den Arzt und die Apotheke bezahlt, wie auch die Beerdigungskosten bestritten.

Ülejäänud mööbliesemed nagu pildid, tosin tooli, üks kanapee, veidi voodipesu ja linast kangast müüsin maha, püüdes oma õndsale naisele tolle haiguses mugavust luua ja abi hankida, ja ülejäänuga maksin pärast tema õnnist surma arstile ja apteegile ning tasusin matusekulud. (EAA.858.1.2152, Demütigste Anzeige, l. [7–7v])

Juhul, kui naine oli Toomkoguduse liige, ei ole tema surmast jälge maha jäänud, aastatest 1776–1792 sellest kogudusest meetrikaraamatud puuduvad, ka ei paista teda mainitavat 1913. aasta väljakirjutistes. Sama ebameeldiv

on uurija seisukohalt olukord Haljala kirikuraamatutega, mille alla Sauste mõis kuulus: need puuduvad aastatest 1772–1789. Ka Viru-Jaagupi kiriku meetrikatest (EAA.3114.2.3), mille alla kuulus Tudu mõis, Hans Wenzel von Tiesenhauseni pereliikmete nimesid ei paista, samuti Kose kiriku meetrikatest (EAA.1215.2.5), mille alla kuulus Saarnakõrve. Igatahes oleks huvitav teada, kas Saarnakõrve kuulus Hans Wenzeli perekonnale veel ajal, kui Albrechtid 1776. aastal Kose kihelkonda Palvere mõisniku von Manteuffeli teenistusse tulid (see mees oli muide tuntud Ravila krahvi ja eesti rahvast “ajaviite peergo valgel” oma juttudega lõbustanud Peter von Manteuffeli isa), ja kas Palvere mõisnik ja hilisemad Sauste Tiesenhausenid suhtlesid juba ajal, mil Tiesenhausenid veel Kose kihelkonnas elasid, või tutvusid Albrechtid ja Tiesenhausenid mingil muul moel, nt Palvere mõisniku Tallinna residentsis, kus Johann Friedrich Ernst Albrecht ka kindlasti töötas (Sangmeister 2011: 430–431).

Huvitav on see, et üks väheseid kordi, kui tõenäoliselt Hans Wenzeli naine on jäädvustunud meie kirikuraamatutes, kahjuks taas eesnimedeta, on seotud just Ottilie-laadi nimega. Nimelt on Rakvere koguduse meetrikas aastatest 1772–1795 leidnud kapteniproua Tiesenhausen äramärkimist kolmel korral: kõigepealt 12. juunil 1777 kirurg Gotze (või Götze) tütre **Ottiana** Amelie kõige esimese vaderina (EAA.3057.2.2: 34v), siis 8. septembril 1777 tisler [Thomas Michael] Nordeni poja Gabriel Ernsti ristivanemana (EAA.3057.2.2: 35) ja seejärel sama aasta 8. novembril parun Clodti ja tema abikaasa, neiupõlvenimega Schwengel[m?] tütre Amalia Elisabethi vaderina (EAA.3057.2.2: 35). Siin on ilmselt tegemist Kloodi (*Peuth*) mõisniku Adolph Friedrich Cloth von Jürgensburgi (1738–1806; GHbR, Teil Estland, I: 40) ja tema abikaasa Jakobine Henriette (snd von Schwengelm, 26.07.1752–21.02.1779; GHbR, Teil Estland, II: 256) tütrekese Amalia Elisabethi (1777–1778) ristimisega (<https://www.geni.com/people/Amalia-Elisabet-Clodt-von-J%C3%BCrgensburg/6000000081819854835> [29.10.2021]).

Tegemist võib olla juhusega, kuid mõnikord anti ristilapsele üks või mitu ristivanema eesnimedest; Sophie Albrechti adressaadi eesnimi võis seega Ottilie *resp.* Ottiana kõrval või asemel olla ka Amelie või Amalie, millest kõlasarnasusest tõukudes võidi sõbratari teatavaks anonümiseerimiseks tuletada Ottilie (ehk oli Hans Wenzeli naine kuidagi seotud ka mehe emapoolse Ottenhausenite suguvõsaga?); igatahes paistab Sophie Albrecht olevat muudetud eesnime kasutanud ühe oma teise aadlisoost adressaadi puhul, keda ta nimetab Ernestine von Hastferiks, kuid selle eesnimega naist balti rüütelkondade genealoogilisest leksikonist vaadeldavast perioodist ei leia; samas teist aadlikust adressaati, Helene von Bielskyt on ta nimetanud õige eesnimega (nende daamide kohta vt lähemalt allpool). Saksa nimi Ottilie on üheks püha Odilia nimekujuks, mille lühendvormide seast võib leida ka sellised nagu Tilla, Tilly, Tilia või Tillie, mida võidi kasutada pereliikme hellitusnimena, millest eestikeelse luuletuse

looja võis kõlasarnasuse põhjal tuletada kuju Tiiu, millele saksa helilooja võis anda selgituseks selle tavapärasema vaste Dora või Dorothea. Hans Wenzel von Tiesenhauseni abikaasa võimaliku eesnimena jääb ristilaste nimevaliku põhjal valimisse ka Elisabeth, mille vasteks oleks Liiso.

Meie uurimuse seisukohast on eriti huvitav, et Jakobine Henriette von Schwengelmi vend Georg Wilhelm von Schwengelm (1740–1794) oli Valkla ja Jäneda mõisnik (GHbR, Teil Estland, II: 256, 257), kelle juures ajakirjale *Der Teutsche Merkur* Roosi-luuletuse vahendanud C. H. J. Schlegel oli koduõpetajaks (vt eespool). Igatahes kinnitab Rakvere kirikuraamatu sissekanne, et Sauste Tiesenhausenid käisid Schwengelmitega läbi. Sedakaudu võis Roosi-laul ka Schlegelini jõuda. Kahte mõisnikku sidus sarnane elukogemus ja ühised lähedased inimesed – Georg Wilhelm von Schwengelm oli 1770. aastal kaotanud 22–23aastase abikaasa, kes suri pärast sünnitust ja 1779. aastal 26aastase õe, kes oli Hans Wenzel von Tiesenhauseni abikaasa sõbratar; Hans Wenzel oli 1781. aastal pidanud matma ilmselt samuti pigem noore abikaasa. Ühendlüliks kahe perekonna vahel oli ka Tudu mõis, mis kuulus 1772. aastani Georg Wilhelmi ja Jakobine Henriette isale, maanõunik Jakob Heinrich von Schwengelmile, kes müüs selle Carl August von Bergile (vt Rahvusarhiivi kinnistute register, mis toetub arhivaalile EAA.858.1.1423). Tollelt ostis mõisa ilmselt õemees Manderstern, kellelt Hans Wenzel mõisa omandas (EAA.858.1.2152, *Demüthigste Anzeige*, l. [3v]) Paraku ei ole ma seni suutnud leida midagi Hans Wenzel von Tiesenhauseni ja tema abikaasa endi laste kohta, kes võinuks vajada Grahli-sugust koduõpetajat.

Tiio või Roosi – kumb on kana, kumb on muna ja kes on autorid?

Kuidas võisid Tiio- ja Roosi-luuletuste tekkelood seotud olla? Kumb on kana, kumb on muna? Hans Wenzel von Tiesenhausen ilmselt luuletas, aga kas ka eesti keeles? Kuna Tiio-laul ilmus varem, tunduks tõenäolisem, et Tiio-laul oli varasem. Nii selged asjalood siiski ei ole. Recke ja Napiersky leksikoni väitel ilmusid kellegi Eestimaa daami luuletused juba Grahli 1779. aasta noodiraamatust, kuid mul ei ole siiani kuskilt õnnestunud leida allikat, mis täpselt kirjeldaks, millised eestikeelsed laulud selles kogumikus esindatud olid. Samas ei paista Recke ja Napiersky midagi teadvat Grahli 1784. aasta noodiraamatust; ei saa välistada, et info Eestimaa daami luuletuste kohta oli jõudnud nendeni kuulu teel ja nad seostasid selle neile teadaoleva noodiraamatuga (Recke ja Napiersky toetusid allikana Meuselile, viidatud lehekülge arvestades ilmselt tema saksa õpetlasleksikoni “*Das gelehrte Teutschland*” 1796. aasta 5. trüki

2. köitele, kuid siin ei ole tõesti 1784. aasta väljaannet nimetatud; samuti ei seisa siin midagi Eestimaa daamidest, vt Meusel 1796, II: 634). Täie kindlusega teame Tiio-laulu esinemist aga just alles 1784. aasta Grahli noodiraamatus. Eestikeelseid laule (*ein paar ehstnische Lieder*) mainib Grahl juba oma kuulutuses 1783. aasta augustist; võib arvata, et selleks ajaks olid nii Tiio- kui Liiso-laul ilmselt juba tema käsutuses ja viisistatud. Kuigi Roosi-laul ilmus eri versioonides 1787 ja 1788, pidi see valmima kindlasti varem, kuna Schlegel lahkus Eestimaalt 1783. aastal: arvestades Hans Wenzeli naise oletatava surmaaajaga 1781. aasta paiku tundub tõenäoline, et laulu algne variant võis valmida veel enne Schlegeli lahkumist, ehk isegi ajal, mil ta oli veel koduõpetaja, seega enne 1782. aasta novembri lõppu. Kuna Schlegel seostas härra von Tiesenhausenit veel Saustega, siis ehk koguni veel varem, juba 1781. aastal. Eelneva põhjal võiksime oletada, et laul oli olemas kõigepealt pikas Roosi-laulu versioonis, nagu see ilmus 1788. aasta Teutsche Merkuris. Samas pole selge, kas Schlegel sai laulu juba peagi pärast naise surma või vahetult enne lahkumist 1783. aasta detsembris. Kindlasti oli Roosi-laulu varasem, kuid hiljem trükki jõudnud versioon olemas juba 1783. aastal. See nähtub Schlegeli 1788. aasta artikli alapealkirjast. Nimelt on artikli pealkirjale “Etwas über Form, Geist, Charakter, Sprache, Musik und Tanz, der Ehstnischen Nation. Beyläufig etwas über die Schönheit der teutschen Damen in Ehstland” (“Üht-teist eesti rahvuse vormist, vaimust, iseloomust, keelest, muusikast ja tantsust. Muu hulgas mõnda Eestimaa saksa daamide ilust”) lisatud märkus “ühele sõbrale aastal 1783” (*An einen Freund im Jahr 1783*). Paraku me ei tea, kas see kirjutis valmis enne või pärast augustit 1783. Ehk kärpis Grahl luuletust viisistamise eesmärgil ja otsis ka avaldamiseks meloodiaga paremini sobituvat sõnastust; luuletuse hiljem Findeiseni ajakirjas trükkida lasknud isik pöördus aga hiljem osalt algsema sõnastuse juurde tagasi, säilitades küll kärbitud vormi. Nimi *Tio* viitab, et Tiio-laul võis olla pühendatud samale isikule kui Sophie Albrechti järelhüüde Ottilie von Tiesenhausen. Kuid nagu kirikuraamatutest näha, oli Tiiu (kujul *Thio* või *Tio*) tollal eesti naiste seas üsna levinud nimi, nii et Eestimaa daamile võis see olla lihtsalt üks üldistunud eesti/kohaliku naise nimi, millel konkreetne seos luuletuse adressaadi nimega puudus.

Usku, et Tiio-laul ilmus esmakordselt just 1784. aastal, lisab Findeiseni ajakirjas avaldatud esimene, ilmumisaastalt varasem Roosi-laulu versioon. Nimelt on luuletuse 1787. aastal avaldada lasknud anonüümne isik öelnud selle eel: “Eesti laulukese, millesse on lipsanud liiga palju vigu, lasen teist korda ära trükkida.” (*Das Ehstnische Liedchen, in welches zu viele Fehler eingeschlichen, lasse ich zum zweytenmal abdrucken*; Minno Rõmuks olli Rosi 1787: 472). Sellega on öeldud, et laul on trükis ilmunud varem vaid üks kord (seega, juhul kui tegemist on sama lauluga, siis 1784. aasta eel (nt 1779) see ilmselt trükis ilmunud ei olnud). Sarnaselt 1784. aasta Grahli kogumiku Tiio-

lauluga on sel Roosi-laulu versioonil kolm salmi ja sellelegi on lisatud noodid. Trükkiandja pole küll helilooja nime maininud ja ütleb vaid: “Vaske lõigatud meloodia on sõpruse kingitus.” (*Die in Kupfer gestochne Melodie ist Geschenk der Freundschaft*; Minno Rõmuks olli Rosi 1787: 472). Kahjuks puudub võimalus võrrelda, kas viis on identne Grahli kogumikus ilmunuga. Huvitav on ka, et laulu trükkiandja ei toonita, et on selle autor.

Tabel 1. Tiiu-laul (1784) ja Roosi-laulu versioonid (1787, 1788)

<p><i>Tio tassane ja helde Olli armas minnole Pea öitsis pea näertsis Näertsis jõudis surmale.</i></p>	<p><i>Minno Rõmuks olli Rosi Rõmuks oma Wennale, Eile öitsis, tänna närtsis Närtsis, jõudis Surmale.</i></p>	<p><i>Minno romo olli Rosi Rõmaks oma Wennale Pea oitsis pea närtsis, Närtsis judis surmale</i></p>
<p><i>Nenda ruttab rööm siin ilmas Ürrikese õnnega. Taenna paistab pääw meil selgest Homme pilwe kattega!</i></p>	<p><i>Nenda on need Ilma Rõmud Ürrike on nende Önn. Tänna paistab Pääw meil selgest, Homme Pilwed kattawad.</i></p>	<p><i>Menda on need ilmsed rõmud Irrikdenn' on nende ön Tänna paistal pän meil Selgest Homme pilwed kattawad</i></p>
<p><i>Agga Tio öitseb jälle Sure Issa rohho'as! Joua aeg ja wi mind senna Kus meid surm ei lahhuta.</i></p>	<p><i>Minno Rosi öitseb jälle Sure Issa Rohho A'as Joua aeg, ja wi mind senna Kus meid Surm ei lahhuta.</i></p>	<p><i>Minno rosi oitseb jälle Sure issa rohhoajas Ioua aeg wi mind sinna Kus ei surm meid lahhutab;</i></p>
<p>Grahl 1784 (tsit. Suits & Lepik 1932: 153 järgi)</p>	<p>Findeiseni Lesebuch für Ehst- und Livland 1787, V: 472</p>	<p><i>Ia se mötte rosi peäle Lühhendago meie aeg Löpwad otsa meie römud Oh siis löppeb kurbadus ka.</i></p> <p><i>Kerge muld se katko kinni Sedda kallest põrmokest Lilled öitske hua peale Oepik laulgo haledast.</i></p> <p>Schlegel 1788, Der Teutsche Merkur, II: 421</p>

Schlegel on kõigile viiele salmle Teutsche Merkuris lisanud proosavormis saksakeelse tõlke. See oli eesti keelt mitteoskavat saksa lugejat arvestades muidugi vajalik, kuid siit tõukudes võib tõstatada vähemasti teoreetiliselt küsimuse, ega eestikeelsele laulule mõnd saksakeelset versiooni ei eelnenud, olgu luules või proosas. Sel juhul oleks võimalik, et tekstil on tõepoolest autoreid enam kui üks. Kõigepealt see, kes saksakeelse versiooni luuletas/kirja pani, nt Sauste mõisnik või koduõpetaja (antud juhul siis ilmselt Grahl, kelle roll võis piirduda siiski ka vaid helilooja omaga), seejärel aga selle eestindanud isik (keegi Eestimaa daam). Just koduõpetajad kirjutasid sageli juhuluuletusi nagu kõnealune leinaluuletus. Euroopa raamatukogude ja arhiivide personaalse juhuluule käsiraamatu Tallinna ja Tartu köidete põhjal sellele sündmusele pühendatud saksakeelset juhuluuletust siiski säilinud olevat ei paista (vt Handbuch des personalen Gelegenheitsschriftums 2003a ja 2003b). Võimalik on ka, et tekst loodigi kohe eesti keeles, kuid seda redigeeris keegi teine kui selle looja: kas Eestimaa daam mõisniku teksti või mõisnik, kelle naine oli luuletuse adressaat, kirjutas üle Eestimaa daami teksti, muutes selle soolisustatumaks, rääkides meesvaatepunkti rõhutamiseks endast kui “vennast”, lähtudes võib-olla mingist kristlikust konventsioonist rääkida meestest ja naistest kui õdedest ja vendadest Jumalas (pietistliku või vennastekoguduse kirjanduse mõju?). Ühel Eestimaa daamil oleks selles võtmes alustada olnud küll pisut kummaline, temale sobiksid pigem Tiio-laulu sooneutraalsed algusread. Samas toob juba “Eesti kirjanduse ajalugu” (EKA 1965, I: 293) esile, et abikaasa asemel on Roosi-laulus juttu õest. Kas on olemas variant, et Schlegel eksis ja luuletus oli algselt pühendatud siiski just õele? Hans Wenzelil oli kolm õde, kuid üks neist, Katharina Alexandra, maeti juba 1751. aastal ja teine, Sophie, abielus v. Manderstjerna, suri alles 1803 (vrd GHbR, Teil Estland, I: 416). Teame üldalt, et üks õde oli Hans Wenzelil veel, Natalie Margarethe, kes Joachim von Sieversi surma järel leseks jäi. Tõenäoliselt abiellus ta uuesti, sest “Alandlikus aruandes” mainib Hans Wenzel oma teise õemehena “assessor v. Bruemmerit” (EAA.858.1.2152, *Demüthigste Anzeige*, l. [6]). Assessoriks on nimetatud Peter Engelbrecht von Brümmerit, kellele kuulus 1786. aastal Saarnakõrve mõis (vt Rahvusarhiivi kinnistute register <http://www.ra.ee/apps/kinnistud/index.php/et/kinnistud/view?id=16631> [01.11.2021]). Kaks perekonda tõesti suhtlesid tihedalt. Nagu selgub Toomkoguduse meetrikast, oli 1.04.1747 sündinud Peter Engelbrecht von Brümmeri üks ristiisadest Hans Wenzeli isa (*Obrist-Lieutenant v. Tiesenhausen*, vt TLA.237.1.23: 215). Balti rüütelkondade leksikon mainib Peter Engelbrechti abikaasana siiski vaid Martha von Rosenit, kelle eludaatumiteks antakse 18.03.1748–15.02.1785 (GHbR, Teil Livland I: 344), kuid Geni nimetab Martha kõrval eraldi veel teistki nime, Margaretha von Brümmer (vt <https://www.geni.com/people/Peter-Engelbrecht-von-Brummer>

Erbin-von-Rosenhof-a-Sompah/6000000010260339000 [01.11.2021]), peab aga kaht naist identseks ja omistab Margarethele Martha eluaastad. Kas võis olla, et Martha, kellega Peter Engelbrecht abiellus 1770. aastal (vt EAA.1226.2.4: 22p) ja kellega tal oli mh lapsi, kes kandsid Ottiliana ja Wenzeli nime, suri juba umbes 1780 ja Peter Engelbrecht abiellus 1781 uuesti, nüüd oma ristiisa tütreaga? Sellele hüpoteesile räägib siiski vastu see, Peter Engelbrechti noorima poja emana on 1782. aastal Jõhvi kirikuraamatus märgitud endiselt Martha von Rosen (EAA.1226.2.6: 16p). Seega puudub hetkel selgus, kes oli mainitud assessor von Brümmer. Samuti ei tea me, millal Nathalie Margarethe suri ja seetõttu ka mitte, kas ta tuleb kõne alla luuletuse adressaadina. Kas luuletus võis algselt olla pühendatud Georg Wilhelm von Schwengelmi õele? Sel juhul võis ka luuletus valmida juba 1779. aastal, kuid et Findeiseni ajakirjas on juttu teistkordsest avaldamisest, siis trükkis see ilmselt enne 1784. aastat ei ilmunud. Kui luuletus oli tõesti pühendatud õele, kaovad muidugi igasugused nimelised paralleelid ja algne adressaat erines Sophie Albrechti omast. Mäng nimedega võis sel juhul lähtuda lihtsalt näiteks katsest leida meloodiaga sobivamat nimevormi või mängiti alliteratsiooni ja algriimiga (**Tio-tassane; rōmuks/romo-Rosi**), et jäljendada eesti rahvalaulu vormikonventsioone; roos-Roosi arendas järjekindlamalt luuletuses kasutusel olnud lille kasvamise-närtsimise-taast-ärkamise kujundit, mis võib olla põhjuseks, miks selle juurde tagasi pöörduti. Muidugi võis aset leida ka samale luuletusele uue funktsiooni andmine teise samalaadse sündmuse jaoks (algselt õe või õdede surmale pühendatud teksti muudeti mõnevõrra naise surma järel). Näiteid sellise ümberadresseerimise kohta baltisaksa juhuluulest 18. sajandist leiab (vt Kaur 2013: 119). Mis ei muuda tõsiasja, et autoreid või teksti vormijaid võis Tiio- ja Roosi-laulul olla siiski mitu, sh keegi Eestimaa daam.

“Tomas ja Liso” ning “Liesole” – seotud tekstid?

Kui 1779. aastal Tiio-laul arvatavasti siiski trükki ei jõudnud, siis kust võisid Recke ja Napiersky tulla mõttele, et ühe Eestimaa daami luuletused sel aastal ilmusid? Kas Grahli 1779. aasta noodiraamatus võis olla ilmunud Eestimaa daami(de)lt teisigi eestikeelseid luuletusi? Kahjuks puudub meil võimalus seda väidet otseallikast kontrollida. Või tõi Läti alal tegutsenud baltisaksa leksikonikoostajad aasta 1779 juurde mõni muu mõtteid? Näiteks kuskilt nendeni jõudnud teadmine, et 1779. aastal eestikeelsed laulud tõepoolest ilmusid, mille nad siis seostasid mingil muul teel nendeni ulatunud teabega, et Eestimaa daamid avaldasid eestikeelseid tekste mingis Grahli noodiraamatus? Kolm maakeelset teksti ilmus anonüümselt 1779. aastal tõesti, juba mainitud “Eesti-

maa poeetilise antoloogia” 1779. aastale pühendatud aastakäigus. Liina Lukas on nende kohta öelnud järgmist:

Kaks neist (“Der Graf bot seine Schätze mir” / “Saks pakkus rikkust minule” ja “Mein! lobt mir doch nur nicht die Nacht!” / “Oh ärge kiitke mulle ööd”) olid Johann Adam Hilleri (1728–1804) koomilisest ooperist “Die Jagd” (esietendus 1770. aastal) pärit aariad. Kolmas almanahhi eestikeelne värsstekst oli anonüümne pastoraal pealkirjaga “Tomas ja Liso”. Võib oletada, et eestikeelseid laule loodi avaldatust rohkem, sest almanahhi eessõnas vihjatakse suurema kogu avaldamise võimalusele (Albrecht [1779]: 5). (Lukas 2019: 868)

Huvitav on seejuures, et Recke ja Napiersky ei maini maakeelseid luuletusi ei Johann Friedrich Ernst Albrechtiga seoses, kelle seost “E(h)stländische Blumenlesega” ei tooda isegi esile (Recke & Napiersky 1827, I: 31), ega ka tema naise Sophie Albrechti puudutavas leksikoniartiklis, kelle puhul luulealmanahhi on küll mainitud (Recke & Napiersky 1827, I: 31); viide eestikeelsetele luuletustele puudub ka Friedrich Gustav Arveliuse artikli juures, kelle seos Eestimaa Blumenlesega on esile toodud (Recke & Napiersky 1827, I: 50). Tekib kahtlus, kas Recke ja Napiersky neid eestikeelseid luuletusi üldse lähemalt tundsid, näinud olid; igatahes oma leksikonis nende mainimiseks sobivat paika ei paista nad leidnud olevat.

Toomase ja Liiso laul 1779. aastakäigu “Blumenleses” tuletab aga meelde teist Grahli 1784. aasta noodiraamatus ilmunud eestikeelset luuletust, mida Jaan Roos nimetas – kevadlaulu “Liesole”, mille autorina Grahl mainib teist Eestimaa daami kui Tiio-laulu oma (Roos 1939: 165). Mõlemal juhul on tegemist pastoraalsete tekstidega: esimeses püüab karjane Tomas veenda tüdruk Lisot, et see talle anduks; teises pöördub Lieso poole lüüriline mina, kel paistavad olevat sarnased kavatsused Toomaga (vt kolmandat salmi):

*Lasse meid ka rõmo maitsta
Kewadesse aia sees!
Vaat! ei au, ei rikkus seisa
Selle vasto ellades.
Mõtlet! ruttes lennab ta
Meie nore aega.
(Roos 1939: 165)*

Jaan Roos arvas, et selle laulu näol on tegu algupärandiga, kuid Liina Lukas on näidanud, et ka sellel laulul oli saksakeelne algversioon (Lukas 2019:

869). Ta lähtub siin Johann Christoph Petri raamatus “Estland und die Esten” (“Eestimaa ja eestlased”) 2. köites lk 70–71 ilmunud sama luuletuse eesti- ja saksakeelsest rööptekstist, millele eelneb Petri märkus: “Järgneva laulu loojaks on sakslane” (*Folgendes Lied ist von einem Deutschen Verfasser*) [minu esiletõst], Petri 1802, II: 70). Seega jääb mulje, et ka selle laulu on algselt kirjutanud sakslasest meesautor, kelle laul on eesti keelde tõlgitud. Kui uskuda Grahli, siis ühe Eestimaa daami poolt. Mis viib mõttele, et naistõlkija võis olla ka “Eestimaa poeetilises antoloogias” avaldatud teistel eestikeelsetel luuletustel-tõlgetel. Eestikeelsete tekstide naisautorlusele *resp.* -tõlkija(te)le võib viidata ka nende tekstide täielik anonüümsus. Anonüümseid tekste leidub selles luulealmanahhis teisigi, kuid enamasti on tekstid varustatud vähemasti initsiaalidega, mille tagant on Dirk Sangmeister suutnud tuvastada (kui jätta kõrvale rida Sophie Albrechti initsiaalide all avaldatud luuletusi) eranditult meesautoreid (paljud autorid on siiski tänini tuvastamata). 18. sajandi viimasel veerandil oli tavaline, et naised, juhul kui nad trükiavalikkuses üldse üles astusid, tegid seda anonüümselt, seda isegi väga kõrgest soost autorid nagu Kuramaa hertsoginna Benigna (1703–1782), kes avaldas 1777. aastal esimese baltisaksa naisena luulekogu. Anonüümsed olid ka Kuramaa ja Liivimaa aadlidaamide luulekogud, mis järgnesid 1780. aastate alguses. Alles 1790. aastal ilmus esimene balti naiste luulekogu, mille puhul oli kasutatud autorite täisnime. Üsna kindlad saame küll olla vaid Grahli 1784. aasta noodiraamatu laulude eestikeelsete laulude sünnis siinsete Eestimaa daamide vahendusel.

Tiio ja Liiso – kes olid Grahli noodiraamatule eestikeelseid tekste loonud daamid?

Kes need daamid olid? Kindlaid nimesid on siinkohal väga keeruline välja pakuda, praeguse seisuga me neid veel ei tea. Võib vaid aimata, et nad olid kuidagi seotud tõenäoliselt Hans Wenzel von Tiesenhauseni perekonnaga ja tundsid arvatavasti ka saksa heliloojat Grahli. Võib-olla olid nad tuttavad ka Sophie Albrechti ja tolle abikaasaga, igatahes paistab Albrechtide ja “Blumenlesesid” ümbritsenud seltskonnaga olevat olnud kontaktis Grahl ise, ehkki võib-olla kaudselt: tema 1784. aasta noodiraamatu levitajana Tallinnas on muu hulgas mainitud nii Albrechti raamatukauplust kui ka advokaat (Martin Heinrich) Arveliust, “Blumenlesedes” Sembardi nime all ülesastunud Friedrich Gustav Arveliuse venda (Revalische Wöchentliche Nachrichten, 21.08.1783). Sophie Albrecht on oma luuletusi Otilie von Tiesenhauseni kõrval pühendanud veel mitmele Eestimaa naisele, nt oma “Luuletuste ja näidendite” esimeses osas kellelegi Helene von Bielskyle (*An Fräulein Helene von Bielsky. Im November*

1778 / “Preili Helene von Bielskyle. Novembris 1778”, lk 47 = H. v. B. – Ehstländische poetische Blumenlese für 1779 [1779]: 32–33) ja Ernestine von Hastferile (*An Fräulein Ernestine von Hastfer bey Uebersendung einiger Früh-Blumen. Im März 1779* / “Preili Ernestine von Hastferile mõningate priimulate läkitamisel. Märtsis 1779”, lk 21). Viimase isikut ei ole suutnud tuvastada ei mina ega Sangmeister, sellise eesnimega naist vaadeldavast perioodist balti aadlileksikonist ei leia, ka ei aita selle nime osas edasi veeb. Helene von Bielsky nime ümber on aga teatavat segadust. York-Gothart Mix, Felix Köther ja Christina Kandler 2018: 106 on pakkunud tema eluaastateks 1764–1824. Dirk Sangmeister arvab, et luuletuse adressaat Helene von Bielsky oli üks (Kadrina kihelkonna) Vatku (*Wattküll*) mõisa omaniku Bernhard Georg von Bielsky tütardest, keda Albrechtide luulealmanahhile kaastööd teinud Friedrich Johann Assmuth aastatel 1776–1778 õpetas (Sangmeister 2011: 446). Kadrinaga seoses leiame Sophie Helene von Bielsky nimelise naise, kelle eluaastateks pakub Geni aga 1759–1821 (GHbR, Teil Estland, III: 360 on tema sünniaastaks pakkunud küll 1764 nagu Mix jt, kuid see on teatavat kõhklust kinnitavates nurksulgudes, surmaaeg on sama mis Genis (1821), mis pakub täpseks sünniajaks 6. märts 1759). Sünnikoha osas pole selgust, kuid teada on, et ta suri Keila kihelkonnas, tema Tallinnast pärit isa Berend Johann aga Kadrina pastoraadis ning et Helenel oli mitu Valtus sündinud õde ja noorem vend, kes kandis Berend Georgi nime (<https://www.geni.com/people/Sophie-Helene-von-Bielsky/6000000024338667861> [02.11.2021]). Pole aga teada, kas Helene von Bielsky kirjutas või tõlkis, temale pühendatud luuletus on ülistus õidepuhkevale noorele põhjamaa naisele.

Sophie Albrechti 1781. aasta luuletuste ja näidendite kogu esimese osa suurima kummarduse osaliseks sai aga Dorothea Tidebühl (snd Kelch) Tallinnast, kellele Albrecht oma luulekogu pühendas ja keda Sangmeister on pidanud Sophie Albrechti Eestimaa-perioodi üheks lähedasemaks sõbratariks (tema kohta vt Sangmeister 2011: 445–446). Tegemist on Tallinna Toomkooli õpetaja Johann Christian Tideböhli abikaasa Anna Dorothea Tideböhliga (snd Kelch, lehestunud Harpe, 1743–1807, vt <https://www.geni.com/people/Anna-Dorothea-Kelch/6000000012706548373> [2.11.2021]), keda Sophie Albrechti esikkogu tellijate nimekirjas on nimetatud ka *Madame* Tideböhliks. Lisaks on tellijate seas mainitud *Demoiselle* Tideböhli. See oli Johann Christiani ja tolle samuti Toomkooli õpetajast venna Georg Gottliebi õde Anna Dorothea (1747–1803, vt <https://www.geni.com/people/Anna-Dorothea-Sabler/6000000027155991627> [2.11.2021]). Viimane abiellus 1790. aastal Haljala pastori Thomas Sableriga, kes oli varem olnud abielus Anna Dorothea (snd Kelch) õe Johanna Julianaga, kes suri 6.03.1778 (Aarma 2007: 228). Muide, esimesest abielust sündis Thomas Sableril 1776. aastal poeg Georg Christian, kellest sai hiljem esimene Daniel

Defoe romaani “Robinson Crusoe” tõlkija eesti keelde. Kuigi tõlge ei ilmunud ja ka käsikiri on kadunud (Aarma 2007: 228), annab see märku estofiilsetest huvidest Sablerite perekonnas. Juba Thomas Sabler ise avaldas 1779. aastal eestikeelses jutluseraamatus seitse jutlust (Aarma 2007: 228). Lisaks Anna Dorotheale oli vendadel Tideböhliidel veel üks õde, Beata Christine, kes oli “Blumenlesede” ja Sophie Albrechti esikkogu ilmumisajaks juba abielus Juuru Mihkli koguduse pastori Friedrich Gustav Knüpfferiga, kelle pojast, 1777. aastal sündinud Arnoldist sai hiljem tuntud estofiil, kes lähemat tutvustust ei vaja. Asjaolule, et side Kelchide, Tideböhlide, Knüpfferite ja Sablerite vahel oli tihe, viitab seegi, et Georg Christian Sabler abiellus hiljem Arnold Knüpfferi õe Johanna Julianaga (Aarma 2007: 228), kes paistab eesnime olevat saanud suisa oma hilisema mehe varalahkunud emalt. Suhtlus Tideböhlide ja Haljala vahel jäi ilmselt aktiivseks ka pärast Johanna Juliana (snd Kelch) surma.

Õed Kelchid olid sündinud ja ilmselt vähemasti lapsepõlve veetnud Türil, kus nende isa Marcus Kelch (1712–1756) pidas pastoriametit. Nende ema, Kullamaalt pärit Anna Margaretha Bartsch (snd von Gersdorff) paistab olevat olnud isegi aadlipäritolu (Aarma 2007: 228). Enne Johann Christian Tideböhli oli Anna Dorothea (snd Kelch) olnud abielus veel Tallinna Toomkoguduse ülempastori Wilhelm Christian Harpega (Adelheim 1929: 85–86; <https://www.geni.com/people/Wilhelm-Christian-Harpe-I/6000000012705762923> [2.02.2021]), kelle isa, mõisainspektor Otto Wilhelm Harpe, oli Ohtu, Ulvi ja Tudu (*sic!*) mõisa omanik ja ema Euphrosyne Elisabeth tuntud krooniku, Järva-Jaani ja Viru-Nigula pastori Christian Kelchi tütar. Mees suri juba 1767. aastal ja jättis Anna Dorotheale poeg August Wilhelmi ja kolm kasulast. 1769. aastal sõlmitud abielust Johann Christian Tideböhliga sündis ilmselt juba pärast Albrechtide Eestimaal viibimist tütar Anna Julia (hiljem von Timroth).

Kas Anna Dorothea (snd Kelch) luuletas ja veel eesti keeles? 1780. aastale pühendatud “Blumenleses” leidub luuletus “Dorotheapäeval 1779” (*Am Dorotheentage 1779*; lk 94–96), mis algab pöördumisega sõbratari poole, kel palutakse sel päeval “oma lüüra muusadele kinkida” (*Schenke deine Leyer heut den Musen*: Estländische poetische Blumenlese für 1780 [1779]: 94), mis lubab oletada, et arvatavasti oli sõbratari näol tegemist “muusade teenijaga”, siinses kontekstis ilmselt luuletava naisega (näiteks leiame lüüraga naise kujutise Kuramaa luuletajate Elisa von der Recke ja Sophie Schwarzzi 1790. aasta ühise luulekogu tiitellehelt), kuid hiljemalt teisest salmist on selge, et oma vastse abikaasa poole pöördub mees. Allkirjastatud on luuletus kujul E** (*Ehemann?* ee ‘abikaasa’), nii et kirjutajaks võiski olla adressaadi mees, kuid välistatud ei ole ka Sophie Albrechti autorlus, sest ta kirjutas paljude initsiaalide all ja idealiseeris siin ehk ülitundelises laadis oma sõbratari abielu. Oma luulekogus on ta pühendanud igatahes luuletusi ka vendadele Tideböhliidele (vt Sangmeister

2011: 446). Me ei saa muidugi olla päris kindlad, et luuletuse adressaat on just Anna Dorothea (snd Kelch), liiga mitmeid võimalikke Dorotheasid tuleb siin kõne alla. On ka võimalik, et silmas ei peetudki otseselt sõbratari nime. Püha Dorothea, kelle päeva tähistati 6. veebruaril (eesti rahvakalendris tuntud toorapäeva nime all), oli muu hulgas ka lihtsalt vastabiellunute kaitsepühak (vt <https://www.heiligenlexikon.de/BiographienD/Dorothea.htm> [2.11.2021]). Sel juhul mainitud Tideböhli-naised luuletuse adressaadina pigem kõne alla ei tule, sest Anna Dorothea (snd Kelch) oli (teist korda) abiellunud juba kümnend tagasi ja Anna Dorothea (abielus Sabler) abiellus alles tosin aastat hiljem. “Muusade teenijale” pühendatud luuletuse adressaat oli tõenäoliselt pigem keegi, kes oli abiellunud alles 1779. aasta paiku.

Veidi kahtlust äratav ka see, kas Grahl oleks nimetanud Tideböhlide Anna Dorotheasid Eestimaa daamideks, kuivõrd nii tähistati tavaliselt aadlisoost naisi, abielus kodanlasenaisi kutsuti *madame*’iks ja vallalisi (*ma*)*demoiselle*’iks, nii nagu on näha ka Sophie Albrechti luule- ja näidenditekoogu tellijate nimekirjast. Samas Anna Dorothea (snd Kelch) ema oli nagu teame aadlisoost ja ta ise ülimalt mõjukate meeste naine, nii et ehk võis pidada teda daami nimetuks piisavalt auväärseks isikuks. Kuivõrd tegemist oli maa-pastori tütreaga, võib ka eeldada, et tal oli piisavalt võimalust puutuda kokku eesti keelega. Haljala pastoriproua öde pühendamas eestikeelset luuletust samas kihelkonnas elanud Sauste mõisaprouale, kellega tal võis olla ühiseid sõpru-tuttavaid (lisaks Sophie Albrechtile ka endise mehe pere ja lähiringi kaudu), see ei kõla täiesti ilmvõimatult?! Ka tuleb kõne alla, et Anna Dorothea (snd Kelch) tundis kõiki arutluse all olnud võimalikke Tiio- või Roosi-laulu adressaate, nii Sauste mõisniku öde ja naist kui ka Jacobine Henriette von Schwengelmil kasvõi lihtsalt Toomkoguduse kaudu, sest ka Tideböhliid olid selle koguduse liikmed (vrd TLA.237.1.26: 220; Anna Dorothea (snd Kelch) nr 3675; Anna Dorothea Tidebühl (abielus Sabler) nr 3674 ja 3676; Jacobine Henrietta von Schwengelm TLA.237.1.26: 200, nr 3233).

Kuni meil ei ole kindlamaid tõendeid, jääb võimalik seos Tideböhlidega siiski vaid spekulatsiooniks ja otsinguid tuleb jätkata. Seda ilmingimata ka aadlidaamide seas, kes võisid eesti keele oskuse omandada juba ammedelt. Täpsemate viidete puudumisel sarnaneb see hetkel küll nõela otsimisega heinakuhjast. Selleks, et midagigi leida, tuleks lähemalt kaardistada Sauste Tiesenhauseenite suhtlusvõrgustik, milleks pankrotimenetluse ja muud säilinud materjalid pakuvad ohtrasti võimalusi, ilmselt oleks abi sellestki, kui püüda uuesti luubi alla võtta ka “Blumenlesede” kaastööliste ring, et saada selgem pilt võimalikest kirjutajatest ja kirjanduslikest suhtevõrgustikest Eesti alal 18. sajandi viimasel veerandil. Sellest artiklist võtkem aga kaasa teadmine, et Roosi-laulu taga seisis tõenäoliselt Lääne-Virumaa Haljala kihelkonna Sauste

mõisnik Hans Wenzel von Tiesenhausen, kes oli arvatavasti ka “Eestimaa poeetilise antoloogia” 1780. aastakäigus ilmunud v. Tiesenhauseni allkirja kandva luuletuse autor.

Tänusõnad

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga PRG1106 “Lüürilise luule tegur väikeste kirjanduste kujunemisel” ja Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu kultuuriloolise koguga.

Arhiiviallikad

Rahvusarhiivis

EAA.3.1.630 Akte in Klagesachen des Adjunkts Reinhold Johann Zoege von Mannteuffel wider den Kapitän Hans Wenzel von Tiesenhausen wegen Schuldforderung, 28.09.1776.

EAA.3.1.661 Akte in Klagesachen des Kapitäns Hans Wentzel von Tiesenhausen wider den Hakenrichter Jacob Johann von Tiesenhausen wegen Arrendeschuld, 20.03.1780–9.09.1780.

EAA.7.1.764 Originalia der respectiven Herr Creditorum des Hans Wenzel von Tiesenhausen, 23.01.1784–1786.

EAA.858.1.1423 Kommunikate der Administrativbehörden und Gerichtsbehörden betreffend Verbotlegungen auf Vermögen und Aufhebung derselben, 02.1800.F

EAA.858.1.1478 Proklamationsgesuche von Privatpersonen und Proklamen betreffend Kauf und Verkauf der Güter, Konvokation der Kreditoren, 1770 [Saarnakörve mõis].

EAA.858.1.2152 Akte in Subhastationssachen des Kapitäns H. W. von Tiesenhausen betreffend die Güter Saup [Sauß] und Tiddo [Tuddo], 23.11.1780-1781.

EAA.858.2.4378 Estländisches Oberlandgericht. Akte in Konkursachen des Kapitäns Hans Wentzel von Tiesenhausen, [alustatud 9.06.]1781–1789.

EAA.1864.2.IV-1 1782. aasta hingeloend: Jõelähtme, Harju-Jaani, Kuusalu, Jüri, Kose, Rapla kihelkond [Saarnakörve mõis].

EAA.1864.2.IV-4 1782. aasta hingeloend: Haljala, Kadrina, Rakvere [Sauste mõis].

EAA.1864.2.IV-5 1782. aasta hingeloend: Iisaku, Simuna, Viru-Jaagupi, Väike-Maarja [Tudu mõis].

EAA.1215.2.5 EELK Kose kogudus: Sünni-, abielu ja surmameetrika; EAA.1215.2.5; 1760–1778.

EAA.1226.2.4 EELK Jõhvi kogudus: Sünni-, abielu-, surmameetrika ja andmed koguduse tegevuse kohta (saksa pihtkond), 1751–1803.

EAA.1226.2.6 EELK Jõhvi kogudus: Sünni-, abielu-, surmameetrika, 1782–1805.

EAA.3114.2.3 EELK Viru-Jaagupi kogudus: Sünni-, abielu-, surmameetrika, 1743–1787.

EAA.3057.2.2 EELK Rakvere kogudus: Sünni-, abielu-, surmameetrika ja andmed koguduse tegevuse kohta; 1772–1795.

EAA.4187.1.3796 Virumaal asuva Tudu mõisa kinnistu nr. 144 toimik, 1811–1937.

TLA.237.1.23 Tallinna Toomkogudus: Kirchenbuch: Verzeichnis der Copulierten. Verzeichnis der Getauften. Verzeichnis der Verstorbenen, 1724-1758.

TLA.237.1.26 Auszüge aus den Kirchenbüchern des Estländischen Consistorialbezirks. Bis zum Jahre 1913. II.Theil. Die Ritter u. Dom Kirche in Reval. Zusammengestellt von Wold. B. Hoyningen Huene. (mit einer kurzen Einleitung über die Domkirche), 1913.

Internetiallikad

(kontrollitud 25.11.2021)

EEVA = Eesti vanema kirjanduse digitaalne tekstikogu (https://utlib.ut.ee/eeva/index.php?lang=et&do=autor_search)

Geni = A My Heritage Company (<https://www.geni.com/worldfamilytree>)

Heiligenlexikon (pühakute leksikon) = Ökumenisches Heiligenlexicon (https://www.heiligenlexikon.de/BiographienD/Dorothea.htm#google_vignette)

TLÜAR = Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, rahvusbibliograafia isikud (<http://isik2.tlulib.ee/index.php?m=browse&tag=65>)

Kirjandus

Aarma, Liivi 2007. *Põhja-Eesti vaimulike lühielulood 1525–1885*. Tallinn: [G. ja T. Aarma Maja OÜ].

Adelheim, Georg 1929. *Revaler Ahnentafel. Eine Fortsetzung der Laurenty'schen "Genealogie der alten Familien Revals"*. Erste Lieferung. Reval: Wassermann.

[Anon.] 1787. Minno Rõmuks olli Rosi. Findeisen, Friedrich Gotthilf (toim) 1787. *Lesebuch für Ehst- und Livland*. Kd. 5. Oberpahlen: [Grenzius und Kupzau], lk 472.

Albrecht, Sophie 1781. *Gedichte und Schauspiele*. 1. kd. Erfurt: Albrecht und Co.

Ehstländische poetische Blumenlese für das Jahr 1779. [1779] Wesenberg: Albrecht und Co.

EKA 1965 = Vinkel, Aarne (toim) & Sõgel, Endel (peatoim) 1965. *Eesti kirjanduse ajalugu viies köites*. 1. kd. Esimestest algetest XIX sajandi 40-ndate aastateni. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat.

Estländische poetische Blumenlese für 1780. [1779] Reval, Leipzig: Albrecht und Co.

Garber, Klaus (toim) 2003a. *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven.* 7. kd. Reval – Tallinn: Estnische Akademische Bibliothek – Eesti Akadeemiline Raamatukogu, Estnisches Historisches Museum – Eesti Ajaloomuuseum, Estnische Nationalbibliothek – Eesti Rahvusraamatukogu, Revaler Stadtarchiv – Tallinna Linnaarhiiv. Mit einer bibliotheksgeschichtlichen Einleitung und einer kommentierten Bibliographie von Martin Klöker. Garber, Klaus; Klöker, Martin; Beckmann, Sabine; Anders, Stefan (toim). Hildesheim & Zürich & New York: Olms-Weidmann.

Garber, Klaus (toim) 2003b. *Handbuch des personalen Gelegenheitsschrifttums in europäischen Bibliotheken und Archiven* 8. kd. Dorpat – Tartu: Universitätsbibliothek – Ülikooli Raamatukogu, Estnisches Literaturmuseum – Eesti Kirjandusmuuseum, Estnisches Historisches Archiv – Eesti Ajalooarhiiv. Mit einer bibliotheksgeschichtlichen Einleitung und einer kommentierten Bibliographie von Martin Klöker. Garber, Klaus; Klöker, Martin; Beckmann, Sabine; Anders, Stefan (toim). Hildesheim & Zürich & New York: Olms-Weidmann.

Gottzmann, Carola & Hörner, Petra (toim) 2007. Schlegel, Christian Hieronymus Justus. *Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburgs.* Band 3 N–Z. Berlin & New York: de Gruyter, lk 1143–1144.

Grahl, A. T. 1783. Bekanntmachung. *Revalische Wöchentliche Nachrichten*, 21.08.1783.

GHbR = *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften: Teil Estland.* [kd. 1-3], im Auftrage des Verbandes des estländischen Stammadels bearbeitet von O. M. von Stackelberg. Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde C. A. Starke, 1929–1931.

Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften. Teil Livland. 1. kd., herausgegeben vom Verband des livländischen Stammadels; bearbeitet von Astaf v. Transehe-Roseneck. Görlitz: Verlag für Sippenforschung und Wappenkunde C. A. Starke [1929].

Hagemester, Heinrich von 1836. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands.* 1. osa. Riga: Franzen.

Hagemester, Heinrich von 1843. *Erste Fortsetzung von des Herrn Hofraths von Hagemester Materialien zur Gütergeschichte Livlands.* Riga: Kymmell.

Heinmaa, Heidi 2017. *Muusikaelu Tallinnas 18. sajandil.* Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia.

Jakobson, T. 1937. Veel vanemaist noodiraamatuid. *Postimees*, nr 224, lk 6.

Jürjo, Indrek 2004. *Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel, 1737–1819.* Tallinn: Riigiarhiiv.

Kampmann, Mihkel 1912. *Eesti kirjanduselo peajooned.* 1. jagu. Tallinn: Busch.

Kaur, Kairit 2013. *Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden.* Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae universitatis Tartuensis 11. Tartu: University of Tartu Press.

Lukas, Liina 2019. Eesti ja läti luule sünda saksa laulu vaimust II. *Keel ja Kirjandus* 11, lk 868–878 (<https://keeljakirjandus.ee/ee/uncategorized/eesti-ja-lati-luule-sund-saksa-laulu-vaimust-ii/> – 3. november 2021).

Meusel, Johann Georg 1796. *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*. Anfangen von Georg Christoph Hamberger, ... Fortgesetzt von Johann Georg Meusel, ... 5., durchaus vermehrte und verbesserte Auflage. Lemgo: Meyer. Bd. 2.

Mix, York-Gothart 1987. *Die deutschen Musenalmanache des 18. Jahrhunderts*. München: Beck.

Mix, York-Gothart & Köther, Felix & Kandler, Kristina 2018. *Die Kalender-, Almanachs-, und Taschenbuchliteratur Estlands, Livlands und Kurlands (1700–1830)*. Analytische Bibliographie. Teil I. Archiv der Geschichte des Buchwesens, Bd. 73, lk 1–143.

Recke, Johann Friedrich von & Napiersky, Karl Eduard (toim) 1827–1832. *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland*. 4 kd. Mitau: Steffenhagen und Sohn.

Paškevica, Beata 2011. Schillers Drama *Die Räuber* in der Übersetzung eines lettischen Leibeigenen. Eine eigenartige Rezeptions- und Inspirationsgeschichte. Bosse, Heinrich & Elias, Otto-Heinrich & Taterka, Thomas (toim). *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. Würzburg: Königshausen & Neumann, lk 291–302.

Petri, Johann Christoph 1802. *Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten*. Kd. 2. Gotha: Ettinger.

Ridala, Villem 1924 [1925]. *Eesti kirjanduse ajalugu koolidele*. I jagu. 2., parandatud ja täiendatud tr. Tartu: Noor-Eesti.

Roos, J. 1939. Ühest vanast noodiraamatust. *Eesti Kirjandus* 4, lk 161–166.

Sangmeister, Dirk 2011. Von Blumenlesen und Geheimbünden. Die Jahre von Johann Ernst Albrecht als Verleger in Reval und Erfurt. Bosse, Heinrich & Elias, Otto-Heinrich & Taterka, Thomas (toim). *Baltische Literaturen in der Goethezeit*. Würzburg: Königshausen & Neumann, lk 411–487.

Schlegel 1788. Etwas über Form, Geist, Charakter, Sprache, Musik und Tanz, der Ehstnischen Nation. Beyläufig etwas über die Schönheit der deutschen Damen in Ehstland. An einen Freund im Jahr 1783. Wieland, Christoph Martin (toim). *Der Teutsche Merkur*, Bd 2. Weimar: [s. n.], lk 331–347, 404–433.

Suits, Gustav & Lepik, Märt (toim) 1932. *Eesti kirjandusajalugu tekstides*. Tartu: Akadeemiline Kirjandusühing.

Summary

Tio, Rosi, Li(e)so and Tomas: In search of authors publishing poems in Estonian around 1780

Kairit Kaur

Research Fellow

University of Tartu

Tallinn University Academic Library

Keywords: Ehstländische poetische Blumenlese, Andreas Traugott Grahl, local tongue, poetry, Hans Wenzel von Tiesenhausen, Ottilie von Tiesenhausen, women

According to Recke and Napiersky, the first poems in Estonian from the pen of a woman were allegedly published in 1779, in the sheet music book *Oden und Lieder in Musik gesetzt* by Andreas Traugott Grahl, a private tutor in the Governorate of Estonia, but unfortunately it is not preserved. More luckily another sheet music book by him, *Lieder und Handsachen für das Klavier und den Gesang*, published in Leipzig in 1784, was available to the researchers before World War II. Two poems by Estonian ladies were published there: *Tio, tassane ja helde* and *Liesole*. A variant of the Tio-poem (the so-called Rosi-poem) was published in 1787 in the 5th volume of the reader *Lesebuch für Ehst- und Livland* by Friedrich Gotthilf Findeisen in Oberpahlen (Põltsamaa) in Livonia, and a year later, in 1788, in a longer version in the German literary magazine *Der Teutsche Merkur*. To the latter, the poem was mediated by Christian Hieronymus Justus Schlegel, a private tutor in Estonia from 1780 to 1782, and then pastor, who left Estonia in 1783. However, he did not ascribe the Rosi-poem to an Estonian lady, but to a gentleman, von Tiesenhausen of Saus, who wrote the poem on the occasion of the passing of his wife.

There are several manors called Saus or Sauß in Estonia. Traditionally the Rosi-poem has been ascribed to Ber(e)nd Heinrich von Tiesenhausen of Groß-Sauß (Sausti or Kaarepere). But there was another manor called Sauß (Sauste) near Wesenberg (Rakvere), which belonged to captain Hans Wen(t)zel(l) von Tiesenhausen from 1779 to 1781.

Based on several sources, this paper brings forth arguments to support the thesis that the gentleman, von Tiesenhausen, mentioned by Schlegel was actually Hans Wenzel von Tiesenhausen. This man was probably also identical with the captain von Tiesenhausen, whom Grahl has named as his employer in the subscription call of the *Lieder und Handsachen*. According to Professor Gustav Suits, Grahl acted as a private tutor somewhere near Wesenberg.

The paper also suggests that H. W. von Tiesenhausen was the author of the poem *Der Client an seinen Sachwalter*, published in the muses almanac *Estländische poetische Blumenlese* for 1780. Earlier this poem has been ascribed to Johann Georg von Tiesenhausen from Northern Latvia.

Dirk Sangmeister has guessed that the Albrechts who published the almanac mentioned the name Wesenberg on the cover of the first issue of their periodical (for 1779) in honour of the owner of the Wesenberg manor, judge Jakob Johann von Tiesenhausen and his family, with whom Sangmeister believes the Albrechts stood in a cordial relationship as Sophie Albrecht dedicated several poems to a certain Otilie von Tiesenhausen. The last one lets us know that on the 9th of June 1781, the news of the death of her beloved friend had reached Sophie Albrecht.

The date 9th of June 1781 (due to calendar differences actually 11 days later) can also be found in the archival materials concerning H. W. von Tiesenhausen – on this day his bankruptcy proceedings were started. Already in January 1781 he had sold Sauß; in March 1781 his other manor – Tuddo (Tudu) – was sold too; these are likely the two manors mentioned in his German poem. The bankruptcy proceedings were evoked by a lawsuit, initiated in March 1780 by J. J. von Tiesenhausen, who from 1774 to 1780 rented his Wesenberg manor to his second cousin Hans Wenzel. From 1779 the latter had difficulties in paying the rent. As at the time of the publication of *Estländische poetische Blumenlese* it was H. W. von Tiesenhausen who was living in the manor of Wesenberg, the recipient of the poems by Sophie Albrecht was very likely his wife.

Neither the given nor the maiden name of this woman or her birth date and the exact death date are preserved. H. W. von Tiesenhausen mentions his wife without her name

in his report to the court, *Demüthigste Anzeige und Unterlegung der wahren Umstände meines gegenwärtigen unglücklichen und betübten Schicksaals* (*The humblest report and interpretation of the true circumstances of my current unhappy and sad fate*), signed 26 June 1781. It appears that his wife really died shortly before the composing of the report. *Frau Capitainin* Tiesenhausen has also been mentioned three times in the birth register of the Wesenberg church in 1777 as a godparent, one of the cases being as godmother of a girl, whose mother was the sister of G. W. von Schwengelm, the employer of mister Schlegel, who mediated the Rosi-poem to the *Teutsche Merkur!*

The paper also presumes that the ladies mentioned by Grahl could have been translators and guesses who these women were, but as we lack confirmed proof, the investigation must continue.

Kairit Kaur on Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli Akadeemilise raamatukogu teadur. Ta on õppinud saksa keelt ja kirjandust ning kaitsnud doktorikraadi võrdlevas kirjandusteaduses. Tema huvikeskmes on baltisaksa kirjandus ja kultuur, selle suhted Lääne-Euroopaga, maailmakirjanduse tulek Eestisse ja siinse regiooni varane naiskirjandus.

Kairit Kaur is research fellow at the University of Tartu and Tallinn University Academic Library. She has studied German language and literature and defended her thesis in comparative literature. Her main focus of interest is on Baltic German literature and culture, their relations to Western Europe, the arrival of world literature to Estonia and the early women's writing in this region.

kairit.kaur@ut.ee, kairit.kaur@tlulib.ee

Narratiiv ja topos Heino Elleri “Sümfoonilises legendis”

Karl Joosep Pihel

Tartu Ülikooli semiootika ja kultuuriteooria doktorant
kjoosepp@gmail.com

Teesid: Käesolev artikkel keskendub klassikalise instrumentaalmuusika tähenduslike elementide analüüsile ja tõlgendamisele. Vaatluse alla tuleb Eesti helilooja Heino Elleri varajane sümfooniline teos “Sümfooniline legend” (1923). Artikli eesmärgiks on tutvustada kahte teoreetilist paradigmat, mis on kujunenud välja viimastel aastakümnetel muusikateaduses ja muusikasemiootikas, kuid ei ole seni saanud suurt tähelepanu eesti keelses muusikateaduses: narratiivne muusikaanalüüs ja toposeteooria. Esimene kujutab endast muusika seesmiste suhete, vastanduste ja transformatsioonide tulemusel tekkivaid tähenduslike eristuste kaardistamist, teine kirjeldab muusikalisi märke, mis on omandanud spetsiifilised tähenduslikud assotsiatsioonid kindlas kultuurikontekstis. Artikkel tutvastab “Sümfoonilises legendis” narratiivsete ja stilistiliste võtete konstitueeriva rolli heliteose ülesehituses, pakkudes teosest kaks konkureerivat narratiivset tõlgendust: raamjutustusena romanss või hoopis õnnestav ironiline narratiiv.

Märksõnad: Byron Almén, Heino Eller, muusikasemiootika, narratiiv, topos

Sissejuhatus

Roland Barthes (1975: 237) on märkinud, et narratiiv on kultuuris ja ühiskonnas kõikjal olev nähtus, hargnedes laiali kõikvõimalikesse meediumitesse, žanritesse ja vormidesse. On iseloomulik, et põhjalikus nimekirjas narratiivi esinemiskujudest jätab ta siiski mainimata muusika. Kontseptsioon muusikast – ning eriti instrumentaalmuusikast – kui narratiivi kandjast võib näida teoreetiliselt problemaatiline, eriti kui võrd see seostub küsimusega muusika tähendusest, võimest edasi anda sisu, st olla referentsiaalne, mida muusika puhul sageli eitatakse (Nattiez 1990a: 244; Abbate 1989: 222). Muusikaline narratoloogia on sellest hoolimata olnud rahvusvahelises muusikateaduses aktiivne uurimissuund juba 1980. aastate lõpust, ristates omavahel muusikafilosofia, ajaloo ja semiootika (Maus 2001) selliste autorite käsitluses nagu Anthony Newcomb (1984, 1987), Carolyn Abbate (1989, 1991), Lawrence Kramer (1991), Fred Everet Maus (1988), Robert S. Hatten (1991, 1994), Eero Tarasti (1994) ja Gregory Karl (1997) ning leides arendust uuel sajandil nt Michael L. Kleini (2004, 2015; Klein & Reyland 2013), Kofi Agawu (2009) ja Byron

Alméni (2008) käsitlustes. Käesolevalt puudub aga eesti muusikateaduses analüüse või lähenemisi, mis lähtuks eelmainitud käsitlustest. Seejuures on suuresti jäänud vaatlemata eesti klassikalise muusika varamu selle rikkaliku narratiivse potentsiaali seisukohast.¹

Artikli üks eesmärk ongi tutvustada eesti muusikateaduses klassikalise instrumentaalmuusika narratiivset analüüsi, lähtudes Byron Alménist (2008), kes sünteesis mitmed talle eelnenud muusikalise narratoloogia aspektid ning pakkus oma analüüsimeetodi. Muusikalist narratiivi mõistan sarnaselt talle *introvertiivse* semioosi juhtumina, mis tekib süsteemisiseselt, puht-muusikaliste elementide suhetest läbi kontrastide, paralleelismide, korduste ja teiseduste. Muusikalise narratiivi olemasoluks on seega vajalikud vaid erinevad “ekspressiivsed olukorrad”, mille järjestus järgib mingit narratiivset loogikat (Klein 2004: 25) Alméni kontseptsioonis piisab narratiiviks kontrastist, mis sätestab mingi hierarhia ning mida omakorda ajaliselt järjestatud sündmuste abil ümber hinnatakse. Analüüs lähtub tema järgi kolme narratiivse tasandi fikseerimisest: 1) **aktorite** tasand (narratiivis osalevate hierarhiat sätestavate märkide või märgikomplekside fikseerimine), 2) **aktantide** tasand (aktorite jõuvahekordade või väärtusastmete muutus teose jooksul), ning 3) **narratiivne süvatasand**, mis sätestab üldise paradigmaatilise loo-plaani, mis johtub eelnenud arengu tulemusest kui **romansi, tragöödia, ironia** või **komöödia**, vastavalt vastandpaarile “kord/transgressioon” ja “võit/kaotus”.

Lähtun ühtlasi mitmetest autoritest (Hatten 1994, 2004; Almén 2008; Agawu 1991, 2009; Micznik 1999, 2001), kes on sidunud muusika semiootilisel tõlgendamisel toposte analüüsi ja narratiivse analüüsi. Toposeteooria käsitleb konventsionaalseid muusikalisi märke, mis on kujunenud klassikalises muusikas seoses spetsiifiliste kultuuriliste assotsiatsioonidega. Artikli esimeses alapeatükis tutvustan nende kahe teoreetilise lähenemise põhiprintsiipe. Et demonstreerida nende võimet kirjeldada tähenduslikke fenomene klassikalises instrumentaalmuusikas, vaatlen teises alapeatükis Heino Elleri teost “Sümfooniline legend” (1923), mis on üks vähemuuritud Elleri sümfoonilistest teostest. Demonstreerin toposte ning narratiivse loogika rolli teose omapärase süitliku struktuuri puhul, mis vastab hilisromantilise muusika tendentsile, kus muutuvad muusikalise arengu seisukohast oluliseks ka “pindmised” väljenduslikud elemendid: teemaatilised ja meloodilised transformatsioonid, toposed, tämber, dünaamika (võrreldes varasema fookusega teose harmoonilisele ning tonaalsele plaanile), mis kõik suurendavad muusika narratiivsuse astet (Micznik 2001: 2001). Eesmärgiks on näidata, et ka Elleri muusikas võib tajuda samasugust tendentsi narratiivsusele ning toposte või stilistiliste viidete rohkust tema muusika väljenduslikkus ülesehituses. Neile nähtustele tähelepanu pöörates asetub helilooja mitmete tendentside konteksti 19. sajandi lõpu klassikalises muusikas (*ibid.*).

Narratiiv ja muusika

Tänapäevaks on tekkinud arusaam narratiivist kui nähtusest, mis esineb iga-sugustes meediumites (Elleström 2018: 46–47). Narratiivi on mõistetud lausa kui inimesele "etteantud" kognitiivset nähtust – kui raamistikku või strateegiat interpreteerida tekste ning nähtusi, mida võib pidada inimtõlemisele üldoma-seks (Fludernik 1996: 8). Narratiivi mõiste on omandanud suure rolli enamikus humanitaarvaldkondades: filosoofias, antropoloogias, hermeneutikas, teoloogia, õigusteaduses ja isegi meditsiinis. Selles kontekstis pole ilmselt üllatav, et narratiiviuuringud ilmusid 1980. ja 1990. aastatel ka muusikateadusesse. Seda võib seostada laiemal narratiivse pöördega humanitaarias, mille kontekstis sai narratiivist rändmõiste, mis hakkas mängima rolli paljudes distsipliinides (Väljataga 2008: 684) ning selle kasutusala laienes võrreldes varasemaga, mil see käsitles eelkõige keelepõhiseid vorme nagu kirjandust, draamat, müüte jms (Elleström 2018: 120).

Muusika näib aga olevat teiste narratiivsete meediumite problemaatiline kasuõde: ühelt poolt moodustab muusika ühe elemendi kõiksugustes narratiivsetes žanrites: lauludes, teatris, muusikateatris, filmides ja arvutimängudes; teiselt poolt väidavad mitmed autorid, et narratiivi mõiste jääb muusikas eneses pelgalt metafooriks, kuivõrd puhas instrumentaalmuusika saab lugu vaid *illustreerida*, nagu seda teevad ka pildid juturaamatus, olles iseseisvalt võimetu seda esitama (Kivy 1984: 148). Probleem seisneb juba narratiivi määratlemises – võib öelda, et narratiiv sõltub eelkõige 1) ajalisusest ja 2) kujutamist (Elleström 2018: 121) Minimaalselt piisab narratiivi definitsiooniks tähenduslikult ühendatud sündmuste esitamisest tekstina (Annus 2002: 19). Võib fikseerida siiski veel kohustuslikke elemente: 1) tegemist on esituse või representatsiooniga, 2) see sisaldab üht või mitut sündmust ning nende protsessuaalsus eristab seda lihtsalt faktide kogumikust; 3) narratiivil on topele-kronoloogia, mis kätkeb endas esitatavaid sündmusi ja nende esitamise aega,² 4) eksisteerib intentsionaalsus või antropomorfsus, st agentsus – narratiivis leidub tavaliselt inimitaolisi olendeid; ja et 5) narratiivil on jutustaja – st see on vahendatud kas fiktiivse või reaalse isiku poolt. (Väljataga 2008: 685–687.)

Selliste kohustuslike elementide postuleerimine tekitab muusika puhul küsitavusi.³ Vähem problemaatiline on temporaalsuse nõue: on ilmselge, et muusika on tõepoolest ajaline fenomen. Keerukam on aga nõue, et narratiiv peab olema esitus või representatsioon, millega siseneme kohe muusikalise tähenduse keerukasse problemaatikasse. Arusaam, et instrumentaalmuusika peaks narratiivi sätestamiseks olema võimeline eneseväliseks referentsiks, välistab mitmete autorite silmis eos muusika võime kanda narratiivi. Näiteks Jean Jacques Nattiez (1990a, 1990b) väidab, et muusika võib meile anda

narratiivse impulsi, kuid pole tema semiootilises võimekuses täpselt jutustada, *mis* juhtus ja *kellega* (Nattiez 1990a: 244), mistõttu peab tema arvamusel narratiivseks tõlgenduslaadiks eksisteerima kontekstuaalne viide metateksti või parateksti näol, s.t narratiiv saab muusikale alati justnimelt *omistatud*. Küsimuse alla on siin seatud muusika võime kujutada sündmusi, tegelasi, intentsionaalsust, kausaalsust ja antropomorfisust, mida nähakse narratiivile olemuslikuna. Carolyn Abbate (1989: 228–230) seab küsimuse alla ka minevikuvormi võimalikkuse muusikas, välistades seeläbi ka topeltkronoloogia ning sisu ja narratsiooni tasandi eristuse: kõik seosed muusikas näivad eksisteerivat pindmisel diskursuse tasandil: süntaksis korduste, viidete ja teisenduste näol. Muusika ei suuda sätestada tõsikindlalt mingit narratiivset *sisu*, mida oleks võimalik ümber jutustada.

Narratiiviuuringud ilmusid muusikateadusesse sellest hoolimata lausa kahe paradigma raames. Ühel pool olid autorid (Kramer 1991; Abbate 1989), kelle meelest narratiiviuuringute impulss lähtus dekonstruktivistlikust paradigmast ning oli viis rääkida muusika tähenduslikust sisust ja hermeneutikast, vastandudes muusika pelgalt struktuursele analüüsile. Teine leer muusikateadlasi (Newcomb 1987; Maus 1991; Hatten 1991; Tarasti 1994, Karl 1997) pöördus aga selle probleemiga silmitsi seistes pigem 1960. aastatel välja kujunenud strukturalistlike ja formalistlike narratiivimudelite poole, mis vaatlevad narratiivi eelkõige kui süntaktilist nähtust. Strukturalistlik narratoloogia kujunes välja Vladimir Proppi ning Claude Levi-Straussi töedes ning leidis arendamist Roland Barthesi, Tzvetan Todorovi ja Gerard Genette'i käsitlustes, sellele on omane tekstide võrdlemine, nendes leiduvate sündmuste ja tegelaste taandamine üldistatud printsiipideks, mille põhjal ehitada mudeleid, paradigmaatilisi looplaane, mis ilmuvad lõputult varieeritud kujul. Narratiivi mõistetakse nendes käsitlustes eelkõige struktuurina, eesmärgiks on lugude üldistatud narratiivne grammatika (Annus 2002: 24). Vaadelda narratiivi eelkõige süntaktilise nähtusena tundub muusikateadlastele metodoloogiliselt ahvatlev just seetõttu, et selle abil saab kõrvale astuda naiivsest referentsiaalsuse nõudest: narratiivi esinemiseks piisab tõsiasiast, et muusikas esinevad vastanduvad ja eristuvad "ekspressiivsed seisundid", mis mingil moel järjestatuna saavad esineda mingi paradigmaatilise loo-mudelina (Newcomb 1987: 165; Klein 2004: 23–25).

Byron Alméni on ehk strukturalistliku lähenemise üks hilisemaid sünteesijaid ja kaitsjaid. Tema jaoks on narratiivi olemuslikuks tingimuseks hierarhia ja konflikt (Almén 2008: 39). Lähtudes James Jakób Liszkast defineerib ta narratiivi kui "teatud kultuuriliselt tähenduslike erisuste ümberhindamist (*transvaluation*) teatud ajalisel järjestatud tegevuste kaudu". Narratiiv selles kontseptsioonis sätestab antud semiootilises meediumis märkide hierarhia või opositsiooni, mis teataval viisil organiseeritud sündmuste järjestuse kaudu ajas

muutub.⁴ Mingil viisil kultuuris ära tuntud muusikalised struktuurid on sel juhul nende vastanduste kandjateks. Narratiivi tähendus seisneb semiootilises teoorias potentsiaalses võimes tõlkida need vastandused isomorfseteks märkideks mingis teises (näiteks sõnalises) tekstis, millel siiski puudub üks-ühene vastavus muusikaga (*ibid.*: 43–44). Sätestatud hierarhiat võib tema arvates kirjeldada samuti märgisüsteemi siseselt läbi *markeerituse* teooria. Markeeritus on Roman Jakobsoni mõiste, mis kirjeldab Hatteni järgi asümmeetrilise väärtusega opositsiooni märkide vahel, mis omakorda korreleerub markeeritud vastandustega kultuurilistes ühikutes (Hatten 1994: 291). Mitte-markeeritud elementi võib pidada süsteemi seisukohast peamiseks ja esialgseks: see ilmneb sagedamini ning tal on laiem tähendusväli, ta on nii süntaksi kui semantika poolest tavaline ja normatiivne. Markeeritud märk esineb eelneva kontekstis, vastandudes sellele, ilmudes harvem ning sellel on spetsiifilisem semantiline sisu, representeerides normist kõrvalekalduvat, erakordset. Seda vastandust võib kirjeldada mitmete dihhotoomiate kaudu: lihtne *vs.* keeruline, kohalolu *vs.* puudus, normaalne *vs.* anormaalne, paradigmaatiline *vs.* tuletatud. Asümmeetria kehtib nii tähistaja (süntaksi) kui ka tähistatava (semantilisel) tasandil. Tüüpnäide muusikast oleks mažoorse ja minoorse stiili vastandus klassitsismiperioodi muusikas, esimene neist mitte-markeeritud ning tüüpiline, vastandudes vähem esineva minooriga, mis semantikas on korreleeritud "mitte-traagiline/tavapärase" *vs.* "traagiline" opositsiooniga. (Almén 2008: 47–48.)

Alménist lähtudes kulgeb narratiivne analüüs 1) **agentide** 2) **aktantide** ning 3) **süvatasandi** fikseerimise kaudu. Agentide tasand avaldub pindmiselt ilmuvate vastanduvate elementide fikseerimisel muusikas. Neid võib tinglikult võrrelda kirjanduslikus narratiivis ilmuvate sündmust kujundavate tegelaste või sotsiaalsete/poliitiliste struktuuridega. Agentide tasandil satub kriisi esialgne **korra** seisund (mittemarkeeritud elemendid) teatud mitte-normatiivsete (markeeritud) ja kontrastsete elementide ilmnemisel **transgressioonina** (*ibid.*: 52). Markeeritud ja mittemarkeeritud elemendid fikseeritakse morfoloogiliste tunnuste alusel (tonaalne plaan, harmoonia, laadid, meloodia, motiivid, rütmid, tämber, jne) ning on alati stiilispetsiifilised, nõudes uurijalt taustateadmisi uuritava teose intertekstuaalse konteksti kohta.

Aktantide⁵ tasand väljendub fikseeritud muusikaliste nähtuste arengut-rajektoori jälgimises kompositsiooni vältel, kus erinevate muusikalis-strateegiliste võtetega kujundatakse mingi standardi alusel ümber nende relatiivset "väärtusastet" (*rank-value*). Väärtusaste paigutab seega vastandpaari teatud tunnuste alusel hierarhiasse. Muusikalise sündmuse väärtusastme tuvastamine tähendab selle relatiivse väärtuse hindamist teiste sündmuste kontekstis. Enamasti mõjutab relatiivset väärtusastet muusikaliste väljendusvahenditega manipuleerimine – see kui jõulise retoorikaga üht või teist muusikalist märkide-

kompleksi esitatakse, kaasates registri, dünaamika, dissonantsi ja konsonantsi suhteid ning rütmi (Almén 2008: 58). Aktantide tasandi arengust sõltub omakorda narratiivne süvatasand, mille Almén jaotab Northrop Frye järgi neljaks loogiliseks kategooriaks vastavalt sellele, kas kinnitatakse esialgset hierarhiat või selle vastu suunatud transgressiooni ning kas kõnealust kinnitust võib mõista positiivselt või negatiivselt (*võiduna* või *kaotusena*). Nõnda võib kirjeldada **romanssi** kui korra võitu transgressiooni üle. Sellised narratiivid taastavad esialgse ihaldatava seisundi, mis vahepeal satub kriisi, kuid narratiivi edenedes ületab transgressiivsed elemendid. Teiseks, **tragöödiat** ehk transgressiooni kaotust kordalooval elemendile võib mõista kui läbikukkumist: ebaõnnestus katse kehtestada uus kord, vastu seista ebaõiglasele korrale. Kolmandaks, **ironilised** narratiivid ehk kordaloova hierarhia kaotus transgresseerivale elemendile. Ironiat võib mõista kui romansi antiteesi, kus ihaldatud kord laguneb mingite seesmistest vastuolude või antagonismide mõjul. Viimaks, **komöödia** ehk transgressiooni võit kordaloova elemendi üle, mispuhul sätestatakse narratiivi lõpuks uus ja parem seisund. Selliseid arhetüübid modelleerivad Alméni arvates üldiseid tulemusi, mis tekivad kontrastsete võimustruktuuride interaktsioonil, olgu selleks intrapsühhilised, interpersonaalsed või sotsiaalsed interaktsioonid (Almén 2008: 162). Antud mudel kirjeldab seega narratiivi põhistruktuuri igasugustes meediumites, asetades muusika teiste sekka ühe unikaalse “perekonnaliikmena”, millel on oma spetsiifilised printsiibid narratiivi kandmise võimes (nt eristub viitamise spetsiifika poolest) (*ibid.*: 12–13).

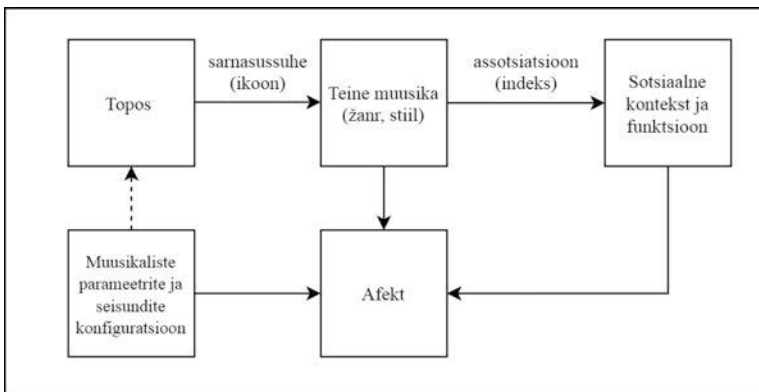
Muusikaline topos

Strukturalistlikku lähenemist muusikalisele narratiivile võib õigustatult kirjeldada formalistlikuna.⁶ Muusikaline “täendus” sellises kontseptsioonis on eelkõige intramuusikaline fenomen. Seda võib täiendada aga nn toposeteooriaga (ingl *topic theory*). Antud lähenemine on kujunenud üheks peamiseks suunaks muusikasemiootilistes uurimustes (vt Agawu 1991, 2009; Hatten 1994, 2004; Monelle 2000, 2006; Panos & Lympouridis *et al.* 2013, Mirka 2014) ning see tegeleb *ekstroversiivse* semioosiga ehk muusika intertekstuaalse funktsioneerimisega ning enesevälise viitamisega. Mõiste *topic* tõi tänapäevasesse muusikateadusesse Leonard Ratner (1980) kuigi ajalooliselt pärineb sellega analoogne mõiste *topos* Aristotelese retoorikaõpetusest, kus see tähendas auditoriumile ühist “kohta”, millele kõneleja võib viidata, et üles ehitada argumenti.⁷ Topos funktsioneeris selles kontekstis kui ühtselt mõistetav valem, võte või viide ning teatud toposteleksikoni järgi õpiti retoorikat antiigist ja keskajast kuni 18. sajandini (Monelle 2006: 11). Edasi kandus mõiste kirjandusteadusesse, kus

see sai tähendama motiivi, võtet või valemit, mis kordub tekstides sageli. Nagu ütleb Todorov (Ducrot & Todorov 1972: 284): "Kui mitu motiivi moodustavad stabiilse ja rekursiivse konfiguratsiooni, siis ütleme selle kohta topos." Siit johtub, et toposed viitavad intertekstuaalselt varasemale tekstitraditsioonile ning oma tähenduses on seotud kirjanduslik-kultuuriliste kontseptidega, mille see traditsioon on sätestanud. Ühtlasi sätestavad toposed sageli ka teksti stilistilise või žanrilise kuuluvuse (Monelle: 12).

Muusikateostes võib topost näha seega analoogse nähtusena: see ilmub eelkõige kui iseloomulik muusikaline motiiv või struktuur, mis viitab varasematele muusikateostele. Need teosed omakorda korreleeruvad teatud jagatud kultuuriliste objektide, kategooriate või tähendusväljadega. Muusikas on topost on defineeritud näiteks kui "oma esialgselt kontekstist eemaldatud muusikalist stiili, mida kasutatakse teises kontekstis" (Mirka 2014: 2), kui "konventsionaalset muusikalist kujundit, mis tähistab laia kultuurilist mõistet" (Echard 2017: 1) või kui viidet muusikale teisest kontekstist, "muusika mis on tehtud muusikast" (Allanbrook 2014: 114). Toposeid võib kirjeldada kui teatud võteteid, mis korduvad klassikalise muusika traditsioonis ning millel on suhteliselt stabiilne assotsiatiivne tähenduslik sisu. Toposte tähendusväljad tekivad tänu muusika tihedale seotusele sotsiaalsete kontekstidega (muusikastiilide seosed eristuvate sotsiaalsete gruppide ning klassidega), teiste kultuuritekstidega (tants, lavakunst, kirjandus) ning praktikatega (nt jahipidamisega, pidustustega, sõjaväega, religioossete jt rituaalidega). Pöördudes semiootilisse teooriasse võime toposeid kirjeldada kui märke, mille puhul esineb topeltviitamine: esiteks viide varasemale tekstitraditsioonile teatud morfoloogiliste tunnuste alusel ning teiseks viide üldisemale kultuurikontekstile, mis omakorda korreleerub selle tekstitraditsiooniga. Seda võib illustreerida alljärgneva joonise abil.

Joonis 1. Muusikalise topose kommunikatsiooniskeem, kohandatud Mirka (2014: 31) kaudu.

Vastavalt Charles Sanders Peirce'i märgitüpoloogiale kirjeldab ikoon sellist märki, mis viitab sarnasuse alusel (pildid, diagrammid), indeks aga sellist, mis viitab aegruumilise kogemusliku seose, kausaalsuse või külgnevuse kaudu (suits viitamas tulele või tuulelipp viitamas tuule suunale kausaalse printsiibi kaudu, näpuga näitamine aegruumilise seose kaudu). Topose puhul ilmuvad topeltviidet võib seega kirjeldada esmalt kui ikoonilist (viidet varasemale tekstile sarnasuse kaudu) ning teisalt kui indeksiaalset (harjumuspärastele kogemuslikele seostele, mis kaasnevad selle muusikaga). Seega saab tantsumuusikast, jahimuusikast, religioosest muusikast ning erinevatest ajaloolistest ja klassikalisele muusikale "võõrastest" stiilidest (nt rahvamuusika, muusikaline eksootika) materjal, mida heliloojad saavad oma teostes rakendada. Sellised muusikalised elemendid (ja nende kontekst) on eeldatavalt heliloojale ja kuulajatele tuttavad, moodustades seeläbi teatud ekspressiivse muusikalise "leksikoni", mida rakendades loovad heliloojad assotsiatsioone ja seeläbi kujundavad muusika sisu (Allanbrook 1984: 2). Lõppeks saab topose sisuks spetsiifilise viite asemel aga pigem mingi kultuuriliselt defineeritud assotsiatsioonide võrgustik, mõiste või mõisted, mis on laiemad ja konventsionaalsemad kui mingi üksikjuhus, ehk sümbol. Sümboli tähendus – selle objekt Peirce'i järgi – on samuti üldistatud iseloomuga (CP 2: 249⁸), mistõttu räägitakse topose tähendusest kui kultuuriliselt defineeritud üksusest (Monelle 2006: 20, 26).

Toposeteooria sai alguse klassitsismiperioodi muusika uurimisest, kus sellise muusikalis-stilistilise leksikoni tuvastamine oli edukas. Seda tehes tuginesisid autorid ka 18. sajandi teoreetikutele, kellele oli muusikaline väljendus läbivaks probleemiks (vt Ratner 1980: 1; Agawu 1991: 27).⁹ Siiski ei piirdu topose semiootiline funktsioneerimine loomulikult nimetatud perioodiga: uusi toposeid kujuneb juurde ning olemasolevate toposte tähendused muutuvad pidevalt. Nüüdseks on uuritud toposeid ka romantistlikus perioodis (Agawu 2009; Dickensheets 2012), 20. sajandi ja nüüdismuusikas, filmimuusikas (Panos & Lympouridis *et al.* 2013) ning uute toposte ilmumist ka populaarmuusikas (Echard 2017). Mõiste kasutusala laienemisest tulenevalt puudub konsensus toposte täpse määratluse või tüpoloogia kohta. Raske tundub olevat määratleda toposte morfoloogilisi parameetreid: mõningatel juhtudel näib piisavat üksikust iseloomulikust meloodiast (nt ohkemotiiv või fanfaarne-militaarne meloodia) või rütmist (mis võivad viidata tantsužanritele nagu menuett, sarabande, valss, jne), et sätestada topos; teistel juhtudel aga hõlmab topos kõiki muusikalisi parameetreid, töötades kui terviklik stiil või žanr (nt pastoraalne, *Sturm und Drung, ombra* või ooperlik stiil). Et semiootiliselt funktsioneerida ja olla äratuntav, piisab aga sellest, et topos reprodutseeriks (ikooniliselt) mingi muusikalise stiili kõige iseloomulikumaid ja pertinentsemaid tunnuseid (Mirka 2014: 32).

Liikudes narratiivi käsitlemise poole võib märkida, et mitmed autorid on ühendanud toposte ning narratiivse muusikaanalüüsi (vt Agawu 1991, 2006; Hatten 1994, 2004; Klein 2004; Almén 2008). Kui komplekses teoses interakteeruvad mitmed muusikalised toposed, võib selles juba näha narratiivsuse alget, sest see tähendaks, et muusikas on ajaliselt järjestatud erinevad ekspressiivsed olukorrad. Robert Hatten (1994: 67) pakub välja mõiste "ekspressiivne žanr", kirjeldamaks viisi, kuidas klassikaline muusika järjestab toposeid, loomaks teatud muusikalisi tüüpe nagu "traagiliselt transtsendentsele", täheldades ühtlasi, et toposed näivat selliste tüüpide loomiseks jaotuvat vastanduvatesse paardesse (madal stiil *vs.* kõrge stiil, pastoraalne *vs.* heroiline, sakraalne *vs.* demonlik jne) (*ibid.*: 70).

Käesoleva töö raames toetun aga Alméni narratiivimudelile ning seega ka tema pakutud põhjalikule ülevaatele toposte ning muusikalise narratiivi seoste kohta (vt tabel 1), mis seostab toposed tema pakutud narratiivi jaotusega aktorite, agentide ning süvatasandiks. Antud käsitluses võivad aga ei pruugi toposed ise kujundada teose narratiivset struktuuri: selgub, et narratiiv võib aset leida ka üheainsa topose kontekstis (tüüp II) või toposed ei pruugi mängida suurt rolli teose peamistes ekspressiivsetes vastandustes (tüüp VII). Keerukas heliteoses, arvab Almén, on kõige tõenäolisem tüüp VI, mispuhul toposed suhtestuvad muusikalise narratiiviga keerukal moel.

Tabel 1. Narratiivi ja topose suhete tüpoloogia Alméni (2008: 79) järgi.

Tüüp I	Mittenarratiivne teos topos(t)ega.
Tüüp II	Narratiivne teos üheainsa kõikehõlmava toposega.
Tüüp III	Narratiiv kahe toposeväljaga, mis vastavad narratiivse konflikti elementidele (topos, mis suhestub narratiivse süvatasandiga).
Tüüp IV	Narratiiv topostega, mis ei ole identsed narratiivse süvakonflikti tasandiga, vaid eristavad olulisi momente narratiivis (topos suhestub aktantide tasandiga).
Tüüp V	Narratiiv topostega, mis peamiselt vastavad muusikalistele aktoritele (topos suhestub agentide tasandiga).
Tüüp VI	Narratiiv topos(t)ega, mis ei mängi selget narratiivset rolli või millel on muutuv roll (II–V tüübi vahel).
Tüüp VII	Narratiiv topos(t)ega, mis ei panusta erilisel moel narratiivi arengusse.
Tüüp VIII	Narratiiv ilma toposteta.
Tüüp IX	Mittenarratiivne ja ilma toposteta teos.

Olles varustatud kahe metodoloogilise lähenemisega, liigun edasi Heino Elleri “Sümfoonilise legendi” juurde, mille stilistiline kirevus ning keerukas vorm peaks andma rohkelt ainet narratiivseks analüüsiks ning toposte identifitseerimiseks.

“Sümfoonilise legendi” taust ja vorm

“Sümfoonilise legendi” (1922–1923) esmaettekanne toimus 21. juulil 1923 Tartus Vanemuise aias Elleri esimesel autoriõhtul. Koos talle järgneva sümfoonilise poeemiga “Viirastused” (1924) kuulub “Sümfooniline legend” Elleri esimese loomeperioodi (1909–1925, Humal 1984: 38) kõige mahukamate sümfooniliste teoste hulka, milles ilmneb Elleri orkestrimuusikas kõige enam uuenduslikke elemente nii vormi kui ka helikeele seisukohast, peegeldades eriti selgelt tema esimese loomeperioodi eksperimentaalseid tendentse ning stilistilist sünteesi, kus impressionismi ning ekspressionismi elemendid segunevad talle tüüpilise lüürilise romantismiga (Humal 1984: 42–43).

Teine “Legendile” iseloomulik tõsiasi on selle ebatavaline vorm, mida võiks kirjeldada süitliku miniatuuride tsüklina (Tuisk, HESM: 86), mis koosneb ühe-teistkümnest selgelt eristuva meeoleu, temaatika, muusikalise žanri ja ka toposte poolest eristuvast osast. Ofelia Tuisk on seda nimetanud süidilikuks vaba-variatsioonivormiks (*ibid.*: 153) või liitseks miniatuuride tsükliks (*ibid.*: 86). Mitmed vormiosad on nõnda järsult kontrastsed, et nendevaheline seos ja teose loogiline areng ei pruugi ka mitmel kuulamisel selgeks saada. Alméni ning ka teiste teoreetikute töödest täheldame, et *narratiivsuse*¹⁰ astet muusikalises kogemuses suurendab olulisel määral selliste suurte kontrastide olemasolu; lisaks mõjuvad narratiivsena tõenäoliselt ootamatud või seletamatud struktuuri- ja vormielemendid (Abbate 1989: 229; Hatten 1991: 76; Tarasti 1994: 31). Selliseid “kõrvalekaldeid” ootuspärasest vormist ja teksti keskpaiga laiendamist (stabiilsete algus ja lõpp-punktide vahel) võib moodsa teooria kohaselt pidada narratiivi loomise eeltingimuseks (Brooks 1984: 139), need kutsuvad kuulajal esile tõlgenduslikke hüppeid nende kontrastide selgitamiseks muusikas kui tüüpilised formaalsed vormimudelid näivad olevat ebaadekvaatsed (Hatten 1991: 76). Selliselt on tähelepanuväärne teose laiendatud keskmine osa ning ootuspärase muusikalise materjali repriisi surutus teose lõppu (vt tabel 2). Narratiivsuse astet suurendab ka loomulikult paratekstuaalne viide – “legend”, mis viitab teatud folkloorsele narratiivsele žanrile, mille sisuks on sageli fantastiline või imetabane juhtum kauges minevikus. (Roberts & Michael 1995.) Lisaks teose kuulumine sümfoonilise poemi žanri, mis paigutab ta intertekstuaalsele väljale, kus leiame peamiselt 19. sajandist vabas vormis

kirjutatud sümfoonilised teosed, mille vormi iseärasused (episoodilisus, teemade teisendused) tulenevad nende narratiivsest organisatsioonist ja seotusest muusikavälise programmiga (Macdonald 2001).

Kõik need seosed tingivad ilmselt selle, miks baltisaksa muusikakriitik Hermann von Andreae kirjeldas teost programmiliselt: "Teos algab, nähtavasti tähisöoga merel (Rimski-Korsakovi "Tsaar Saltaan"). Lõbus *intermezzo* ei kesta kaua, sest järgneb sõda, mille õudustest ja möllust kõlab kohati läbi midagi väga tõsist ja pühalikku" (Andreae 1923). Hiljem kirjutab sama autor, et Eller ise nõustus tema kirjeldusega, täpsustades siiski, et avalõigus kangastus helilooja kujutluses hoopis "salapärase järvi" (Andreae 1925). Ka Tuisk arvab, et "Legendi" kujundid ja nende arenguloogika on tõepoolest nii tähendusrikkalt piltlikud, nii süžeeliselt seostatavad, et programmi olemasolu paistab igati loogilisena", ning et see "sarnaneb tundmatu legendaar-muinasjutulise süžee kirjandusteose illustatsioonide albumile" (HESM: 78, 86). Helilooja ise on märkinud, et teos on kirjutatud "mütoloogilistele, fantastilistele ainetele" (Humal 1987: 198), mis samuti Tuisu arvates viitab "šifreeritud programmile" (HESM: 78, 140). Käesoleva töö seisukohast piisab viitamisest nendele tõlgendustele kui teose narratiivsust toetavatele teguritele. Peab märkima, et ka Elleri kommentaarid ("salapärase järvi", "müütika" ja "fantastika") ei pruugi viidata spetsiifilisele sisule, vaid pigem püüdlusele kirjeldada puht-muusikaliste elementidega seostuvaid kultuurilisi assotsiatsioone – toposeid.

"Legendi" võib jaotada Humala (1987: 35) eeskujul üheteistkümneks vormiosaks, mis on suuresti temaatiliselt iseseisvad. Neid eristavad üksteisest ka toposed ja tonaalne plaan. Struktuur on esitatud alljärgnevas tabelis (tabel 2).

Tabel 2. "Sümfoonilise legendi" vorm.

Vormiosa	Taktid	Ajakood ¹¹	Helistik	Valitsev topos	Märkmeid
I <i>Moderato</i> . <i>Mistico</i> .	1–73	0.00–4.55 peateema: 2.32	D-duur	Pastoraal- impressionism	A-temaatiline sissejuhatus ja peateema
II <i>Allegro</i> <i>giocoso</i> .	74–130	4.56–6.28	Des- duur	"Rahvastseen", fantastika	"kõrvalteema"
III <i>Lento</i> <i>doloroso</i> .	131–169	6.30–8.47	h-moll	<i>Pianto</i> , "kõrge" stiil, traagika	"episood"
IV <i>Tranquilo</i> .	170–215	8.47–11.57	a-moll	Pastoraal, <i>apassionato</i>	"episood"
V <i>Sostenuto</i> .	216–255	11.57–13.58.	es-moll – h-moll	Pastoraal, <i>ombra</i>	"episood"

VI <i>Allegro giocoso.</i>	266–277	13.58–14.41.	H-duur	“Rahvastseen”, pastoraal	II. vormiosa osaline repriis
VII <i>Presto.</i>	278–417	14.42–16.29		<i>Ombra</i> , fantastika	“töötlus” materjal I osast, muudetud kujul
VIII <i>Gojoso.</i>	418–479	16.30–17.20	D-duur	Fantastika, heroiline	“töötlus” materjal I osast, muudetud kujul
IX <i>Marciale.</i>	480–563	17.20–19.29	D-duur	Heroiline	kulminatsioon
X <i>Molto adagio espressivo.</i>	564–600	19.29–22.07	F-duur	<i>Appassionata</i> , lüüriline	Peateema repriis
XI <i>Moderato Mistico.</i>	601–621	22.08–24.03	D-duur	Pastoraal- impressionism	Kooda: atemaatilise sissejuhatuse osaline kordus

Lisaks võib rääkida sellise keerulise vormi puhul tekkivast narratiivsest kihilisusest. See tekib ühelt poolt äärmuslikest kontrastidest meeleolus, topostes, muusikalises kujunduses ja isegi žanris, kontrastid tekivad mitmel puhul ka ettevalmistuseta. Lähtudes Robert Hattenist võivad sellised järsud üleminekud ja kontrastid tekitada muusikas mulje muutusest diskursusetasandis (Hatten 1991: 86), mille all kirjanduslikes tekstides peetakse silmas muutust vahetust narratsioonis. Näiteks minavormis jutustusest kõiketeadva jutustaja perspektiivi, mis sageli pakub kriitilise perspektiivi eelnenud muusika suhtes. Kui arvestada “Legendis” ka selliseid üleminekomomente vormiosade vahel ning materjali kordumist, võib teose narratiivset skeemi kirjeldada ka kihilise “lugu loos” narratiivina järgnevalt (joonis 2), millest tuleb lähemalt juttu edaspidi.

1:	I (<i>Moderato, mistico</i>)				XI
2:		I (<i>Piu mosso</i>)			VII-X
3:		II			VI
4:		III	IV	V(b)	
5:				V(a)	

Joonis 2. “Sümfoonilise poemi” narratiivne kihistus.

"Sümfoonilise legendi" narratiiv ja toposed

Aktorite tasandil võime fikseerida „Legendis“ kolm korduvat muusikalist elementi, mis figureerivad kogu teose vältel ning sätestatakse I vormiosas ning eristuvad üksteisest ka toposte poolest. **Kordaloovaks** hierarhiaks võib pidada teose sissejuhatuses kõlavat pastoraal-impresionistlikku idüllilist topost, mis on Elleri loomingus suhteliselt ainulaadne atemaatiline koloristlik materjal (taktid 1–10, Ondine: 0.00–0.41). Seda ilmestab impresionistlik harmooniline staatika (kõlab D-mažoor pentatoonika), õhuline orkestratsioon ning barkaroollik õõtsumine keelpillides (näide 1). Selline harmooniline staatika, pentatoonika, mažoorne helilaad ning muusikaline „lihtsus“ seovad seda löiku pastoraalse toposega, idealiseeritud looduspildiga (antud juhul siis „salapärase järvega“). Lisaks on antud lõigul mitmeid seoseid mütologiseeritud loomis- ja looduspiltide kujutamiseks 19. sajandi muusikas, mis mitmel puhul samuti kujutavad puutumata loodust, millesse pole veel ilmunud muusikalist „tegelast“ teema näol.¹² Hällilaululik, staatiline ja rõhutatult idülliline miljöo loovad kujutluse häirimatust ja lahutamatust ühtsusest loodusega (Klein 2015: 45), mida omakorda hakkavad häirima teatud muusikalised ilmingud, millest esimene on ilmselt *f*-noodi kõlamine (vt näide 1, Ondine 0.25), mis madaldub kromaatilisel helist *fis* ning muudab laadi minoorseks. Sellele järgneb kromaatiline laskumine bassis ning kasv dünaamikas, kulmineerudes uue ekspressiivse olukorraga.

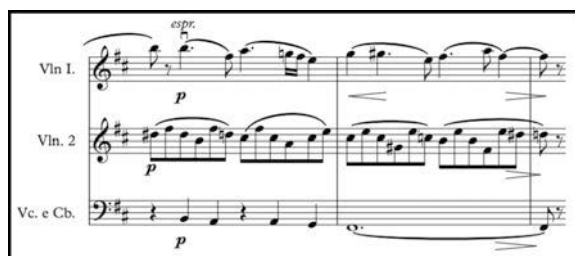
Näide 1. "Sümfoonilise legendi" taktid 1–7 ja narratiivi "esialgne kord" (0.00 – 0.29).

Korduvad elemendid, mis sätestatakse taktides 11–24, kõlavad sissejuhatuses kahel korral. Need on markeeritud ning transgressiivsed elemendid, mis vastanduvad pastoraalsele idüllile kõigi muusikaliste parameetrite poolest. Harmonia on tertsiline ja mitte kvindipõhine, bass kõlab dominandil ja mitte toonikal, laad kromaatiline (kordusel ka täistooniline) muusikaline kujundus on nüüd katkendlik, mitte sujuv – kõlavad *staccato* akordid koos kromaatiliste trillerifiguuridega puu- ja keelpillides ning ilmuvad ka uued tämbrid – tremolod (*sul ponticello*) bassis ühes timpaniga koos fanfaarse trompetimotiiviga (näide 2). Assotsiatiivne ruum, mille need loovad, on siin väga erinev: trompeti materjal meenutab eelkõige sõjaväelise leinamuusikale iseloomulikke signaale,¹³ tertsides, kromaatiliselt liikuv ning kiirete passaažidega puupillimaterjal seostub eelkõige “fantastika” kujutamise muusikas.¹⁴ Kromaatika tekitab samuti kaebemuusika assotsiatsioone: laskuv kromaatiline bass või nn *passus duriusculus* topos, mis juhatab selle materjali sisse ja välja, on eelkõige seotud kaebelauludega vokaalmuusikas (Monelle 2000: 73–74). Täenduslik on ka täistoonharmoonia ilmumine taktis 29, mis kõlab teoses sageli ka edaspidi. See laad on nimelt markeeritud ning seda seostatakse “maagiliste” või võõraste elementide kujutamise romantilises muusikas (Tarasti 1978: 98–99). “Ebatavalisi” heliridasid nagu täistoonhelirida ning oktatoonika on 19. sajandi vokaal ja programmilises muusikas sageli seostatud normaalsusest väljapoole jääva temaatikaga, sealhulgas fantastika ja üleloomulikkusega, need on võtted, mida Richard Taruskin (2010: 428) nimetab “uuteks madrigalismideks” ning mis viitavad “võõristavatele” teemadele ka Elleri õpilase Eduard Oja sümfoonilistes poemides (Toot 2016: 96). Iseloomulik on ka täistoonhelirea ning kromaatika sage ühendamine. Lihtsuse mõttes võib seda muusikalist materjali nimetada **antagonistlikuks**, kuivõrd need elemendid ilmuvad teoses alati transgressiivse ning düsfoorse korra markeritena. See vastanduv materjal on sissejuhatuses “ümbrissetud” valitseva pastoraalse idülliga, mõjudes kui represseeritud pahaendeline jõud.

Näide 2. “Antagonistlikud” aktorid, taktid 11–14 (0.45–0.55).

Kolmas korduv muusikaline aktor on peateema, mida edaspidi nimetan **teema-aktoriks**. See lühike meloodialõik meenutab Rimski-Korsakovi esimese osa peateemat süidist "Šeherezade" (iseloomulikud kvardikäik alla ja väike tertis üles), see kõlab esmalt taktides 40–41 ning kordusel 54–58. Teema põhimotiiv muutub kogu teose kontekstis üheks peamiseks varieeritavaks ja korratud materjaliks ning ilmub ka X vormiosas repriisina. Sellele iseloomulik meloodika näib olevat omaette topos, mida leidub sageli kadentsifiguurina 19. sajandi muusikas nii Tšaikovskil, Schumannil, Mendelssohnil, Chopinil, Liszt'il kui ka Verdil ja Wagneril, ilmudes peaaegu alati lüürilises kontekstis, vene armastuslauludes näib see sageli kehastavat igatsust või kaeblemist (Monelle 1992: 280). Kuigi teemaaktori ilmumine võib esmalt mõjuda euforse läbimurdena uude helistikku (H-duuri), leebub võidukas afekt kiiresti ning teema jätkudes laskuvad saatehääled kromaatilisel, teema üldine profiil on laskuv nii helikõrguses kui ka dünaamikas, selle afekt vastandub idüllilis-pastoraalsele hierarhiale lüürilis-igatseva afekti ja topose ning harmooniliselt progresseeruva plaaniga, vastandudes ka nõnda esialgsele staatikale.

Näide 3. "Sümfoonilise legendi" peateema (taktid 40–42), teemaaktor (2.33–2.41).

Need kolm muusikalist "tegelast" – eriti antagonistlik materjal ja teema-aktor – kõlavad teose peaaegu igas vormiosas erinevate toposte kontekstides. Iseloomulik näide ongi järsk üleminek esimesest vormiosast teise. Kontrastselt materjalist hoolimata leidub teises vormiosas mitmeid paralleele esimesega: ka siin domineerib staatiline, kvindipõhine ja pentatooniline ja pandiatooniline harmoonia nagu sissejuhatuses, mille kohal kõlab uus lihtne teema (millel on motiivilisi sugulusi teose peateemaga). Ka teises osas sätestatakse idülliline muusikaline kord, millele vastandub ABA vormis kõlava vormiosa keskmine osa, kus taas kõlavad antagonistlikud elemendid ning teemaaktor.¹⁵ Vormiosa materjal kõlab aga hoopis uues toposes kui skertsolik ja värviküllane materjal, millel on vähe ühist pastoraalse järvepildiga (vt näide 2). Seda võiks pigem

kirjeldada kui rahvastseeni, mida süvendavad muljed kirjust ja aktiivsest stseenist, mille tekitavad ristuvad viulitremolod (näide 4). Sellise muusikalise kujunduse seost rahvastseenidega on käsitlenud Philip Tagg (2000: 158).¹⁶ Teine domineeriv topos on fantastika, millega seostuvad eelkõige kasutatud tämbrid: kõrge flööt, kellaängu tämber, rohked keelpillitremolod.¹⁷ Muusikas näib olevat toimunud stseenivahetus (eriti tänu järsule üleminekule vormiosade vahel), mulje võib tekkida kollaažist või montaažist, mis lubab uutel muusikalistel aktoritel panustada narratiivi arengusse (Almén 2008: 86), muusikalise materjali tuletatuse tõttu võib aga ka öelda, et samad aktorid on paigutatud uude keskkonda. Näib, et on jutustatud sama lugu uues kuues või miljões.

The image shows a musical score for the second movement of 'Legendi', titled 'Allegro giocoso'. The score is written for four parts: Campanelli, Celesta, Arpa, and Violini I. The tempo is marked as 'Allegro giocoso' with a quarter note equal to 160. The key signature is one flat, and the time signature is common time. The score shows a transition from a more melodic section to a dense tremolo section for the violins.

Näide 4. “Legendi” II vormiosa Allegro giocoso algus, taktid 74–76 (4.56).

II vormiosa narratiivne areng on analoogne I vormiosaga ning näiliselt ka kogu teosega, kuivõrd XI vormiosas kõlab taas sissejuhatuse idüllilis-pastoraalne “järvestseen” (vt tabelit 2). Nõnda võib muusikalist arengut kirjeldada “romansina” või korra võiduna transgressiooni üle. Teos näib tõesti vastavalt romansile sätestavat idealiseeritud, müütilise või fantastilise ihaldatava seisundi, mida muusikas sageli esitatakse läbi pastoraalse, müütiliste ja transtsendentsete toposte (Almén 2008: 97), mis funktsioneerivad kui esialgne seisund ja ihaldatav eesmärk. Teose areng toimuks seejärel episoodiliselt, järjestike transgressioonide ületamisena (*ibid.*: 115). See tõlgendus võib aga jääda retooriliselt ebaeenvaks, sest I ja XI vormiosa erinevad muusikalise materjali poolest ülejäänud teosest nõnda suurel määral ning ühtlasi ei jõua muusika nendeni ja neist välja arenduse käigus, vaid järskude üleminekutena helistikus ja meeleolus. Nõnda võib tõlgendada neid vormilõike eraldiseisva diskursusetasandina, mis eristub teose keskel aset leidvast narratiivist, “Legendil” on seega raamjutustuse iseloom. Tõepoolest kõlab selle raami sees justkui mitu

"lugu loos", mis esindavad ka erinevaid paradigmaatilisi loo-plaane (vt joonist 2). II ja VI vormiosa näivad etendavat veel ühte romansi narratiivi, raamides III–V vormiosa tragöödiat, samas kui VII–X vormiosas toimub eelnevate elementide süntees, kulminatsioon ning seejärel – X vormiosas – repriis ühes ootamatu positiivse lõpplahenduse õhnestamisega.

Aktantide tasandil jälgitakse Alméni järgi muusikaliste agentide diskursiivset funktsiooni teose arenedes: milliseid narratiivseid rolle ja tähendusi nad omandavad, kordudes erinevates kontekstides. Hea näide on III–V vormiosa, kus domineerib moll-helilaad ja aeglane tempo. Seal kohtame teemaaktorit madalas seisus: ta kõlab muudetud kujul ja kromaatilisel altereerituna III vormiosa (*Lento doloroso*) alguses moll-helilaadis (samanimeline-moll võrreldes tema esimese ilmumisega H-duuris) ning hilisromantilises kromaatilises polüfoonses stiilis, olles ühendatud ka antagonistlike elementidega: täistoonharmooniatega, kromaatikaga ja leinamarsi rütmiga (näide 3). Siin kõlavad ka mitmed traagikaga seotud toposed: ristimotiiv barokk-muusikast ning ohkemotiiv või *pianto*.¹⁸ Võib öelda, et see teema kehtestab uue kohaliku tingliku korra-seisundi, mis nüüd traagiline: varasemalt repressseeritud transgressiivsed elemendid pääsevad nüüd mõjule.

Näide 5. III vormiosa *Lento doloroso* algus, taktid 131–139 (6.30–6.58). Märgitud on teemaatilised motiivid (a ja b), mis korduvad III–V vormiosas, ristimotiiv (b-a-c-h), ristidega on märgitud täistoonharmooniad.

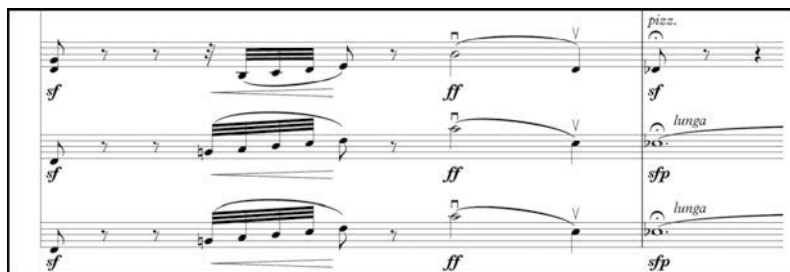
Sellest teemast tuletatud motiivid korduvad kogu episoodi (III–V vormiosa) vältel, kehtestades uue ajutise traagilise hierarhia. Muusika arenduslikum pool III–V vormiosas mõjub nüüd katsena läbi murda kehtestatud traagilisest korrast, narratiivne loogika töötab ümberpööratud kujul. Sellised katsed kõlavad ka uutes topostes, nt *apassionata*¹⁹ toposes III vormiosa teises pooles,²⁰ aga ka IV vormiosas, mille alguses taastub ajutiselt pastoraalne topos,²¹ hiljem taas ahastavas *apassionata* toposes.²² V vormiosas kuuleme teema-aktorit ühendatult pastoraalse korruga.²³ See jääb aga üürikeseks helgeks ilminguks (ja väga võõras helistikus, es-mollis), enne kui episoodi lõpetavad taas *doloroso* vormiosa motiivid ning *ombra* toposes, mis tähistab eelkõige deemonlikku.²⁴ Traagiline ruum saab ületatud alles VI vormiosas, mis justkui tühistab samanimelise molli traagika.

VII vormiosas leiame seekord mitte teemaaktori, vaid hoopis teose primaarse hierarhia, pastoraalse järvesteeni ühendatult antagonistlike muusikaliste elementidega: taastub õõtsuv bass, mis kõlas teose alguses, kuid nüüd kostab kiires tempos ning kromaatilisel moondatud kujul. Selle kohal kõlavad kromaatilised paralleeltersid puupillides – materjal, mida kuulsime juba I vormiosa alguses transgressiivsete elementide seas.²⁵ Nagu on sõnastanud Mart Humal (1987: 36), on “järvel puhkenud torm”. Järgneb intensiivne muusikaline arendus kiirelt vahelduvate meeleolude ning muusikalise kujundusega, kus vahelduvad fantastilised ja mänglevad puupillid²⁶, antagonistlik materjal²⁷ ning ka heroiline topos, mida esindavad siin eelkõige mažoorises helilaadis fanfaarsed kujundid vaskpillidel rikkaliku saatena orkestris. Just selles toposes naaseb ka teemaaktor,²⁸ Olles ületanud madala hierarhilise seisundi III–VI vormiosades omandab teemaaktor siin heroilise positsiooni, funktsioneerides kui potentsiaalne kõrge väärtusega hierarhia sätestaja. Tõepoolest keerukas muusikaline arendus ja intensiivistumine juhivad meid lõpuks kulmineerivasse IX vormiosasse, kus kõlab peaaegu pidevalt heroiline topos teose põhihelistikus, D-duuris (näide 6). Vormiosas kõlav teema näib olevat süntees teemaaktori motiivist ning helidest *ais-gis-dis-cis*, mis ühtivad enharmooniliselt II vormiosa struktuursete helidega. Narratiivses aspektis võimaldab ehk just see süntees jõuda muusikalise läbimurdeni ja resoluutsesse eufoorsesse muusikalisse ruumi. Selline kulmineeriv lõik vastaks üsna hästi tüüpilisele 19. sajandi sümfoonilise poemi narratiivsele käigule, kus heroiline topos alutab lõpuks transgressiivsed elemendid, jõuab läbimurde ja võiduni. Näiteks Ferenc Liszti mitmed sümfoonilised poemid (“Prometheus” ja “Tasso”) järgivad seda narratiiv-toposelist plaani: tormi ja tungi topostele järgneb lüüriline stiil ning lõpuks heroiline ja triumfeeriv apoteoos, mida toetab tonaalses plaanis liikumine minoorist duuri (Liu 2016: 157).

Näide 6. IX vormiosa põhiteema, taktid 480–484 (17.20–17.26).

VII–IX vormiosades sätestatud ootust mudeli 'düsfoorne–eufoorne' järel õõnestab aga X vormiosa, mis kujutab endast teemaaktori repriisi, mis kõlab F-duuris, omandades väärrepriisi tunnused. Teema ise kõlab resigneerunult ja igatsevalt nagu ka oma esimesel ilmumisel, taustal taas kromaatiliselts laskuvad saatehääled. Ilmuvad isegi *doloroso* teema motiivivariandid, andmaks märku teemaaktori madalast väärtusastmest.²⁹ Dramaatiline löik lõppeb lausa kujundusega, mida võiks nimetada teemaaktori "surmaks": ta kõlab veel viimast korda laskuvas variandis ning madalas registris, enne kui muusika jääb toppama F-mažoorisel suurel septakordil, mis kordub aina uuesti timpanipõrinal ilma lahenduseta (näide 7a). See akord ei ole aga tonaalselt kuidagi võimeline liikuma tagasi D-duuri ning vormiosa lõpetab dramaatilise bassfiguuriga (näide 7b). Teemaaktor teoses enam uuesti ei kõla, olles võimetu nii eufooriliseks apoteosiks (mis toimuks ilmselt talle omases H-duuris) kui ka ühinemiseks pastoraalse D-duuriga – teose esialgse korruga (olles seda ehk illusoorset teinud vaid korraks V vormiosas). See esialgne kord kõlab taas XI vormiosas pärast pikka üleminekulist harfiglissandot, moodustades teesele raami. Seal ei kõla enam uuesti antagonistlik materjal ning problemaatiline heli *F* lahendatakse vastassuunalise kromaatilise käiguga helisse *Fis*.

Näide 7a. Teema-aktori viimane kõlamine, keelpillid, taktid 592–594 (21.36–21.46).

Näide 7b. X vormiosa lõpp, violad, tšellod ja kontrabassid, taktid 596–597 (21.51).

Kas ei mõju üleminek pastoraalsesse impressionistlikku miljösse siinpuhul ebaseenvalt või lausa irooniliselt? Täenduslik on ka heliklassimotiiv *F*, mis oli esimene noot, mis teose alguses idüllil häiris ning mille nimelises helistikus nüüd repriis kõlab. Teemaaktor jääb nõnda siiski eraldatuks esialgsest hierarhiast, tema loogiline areng näib olevat uue heroilise korra sätestamine (tõenäoliselt H-duuris), kuid see topos ei ühildu teose esialgse korruga ning on lõpuks seostatud hoopis seda häiriva heliklassiga. Pastoraalsesse idüllil viivad meid hoopis harfiglissandod,³⁰ mis lausa klišeena kujutavad und, unne vajumist või illusoorset, mida kinnitab ka I ja XI vormiosa impressionistlik ja ülejäänud muusikalisest diskursusest kaugel ja ebatavaline stiil Elleri loomingu kontekstis. Teemaaktor ise pastoraalses kontekstis enam ei kõla. Selmet tõlgendada “Legendi” narratiivi kui raamjutustust, kus keskmistes vormiosades toimunu saab ületatud kui “halb uni”³¹ võib “Legendile” anda ka alternatiivse tõlgenduse: tegemist on hoopis iroonilise narratiiviga, kus esialgne kordaloo hierarhia on – vähemalt teemaaktori seisukohast – kaotatud, narratiivi lõpp oleks sel juhul X vormiosa dramaatiline ja jõuline lõpp, mille suhtes XI vormiosa mõjub kui ebaseenev meenus.

Kokkuvõte

Käesolevas artiklis demonstreerisin narratiivse loogika ja toposte suurt rolli Heino Elleri varajases orkestrimuusikas, vaadeldes lähemalt tema “Sümfoonilist legendi” (1923). Süitlikku, järskude kontrastide ning stilistiliselt kireva teose arengus võib siiski näha taasilmumas spetsiifilisi omavahel vastanduvaid muusikalisi elemente erinevates muusikalistes kontekstides. Lähtusin Byron Alméni (2008) narratiivse analüüsi mudelist, mille kohaselt identifitseerisin need korduvad elemendid muusikaliste aktoritena, mis jaotuvad esialgset hie-

rarhiat sätestavaks pastoraalseks idülliks ning selle suhtes transgresseerivaks antagonistlikeks muusikalisteks elementideks ning teemaaktoriks, teose põhi-teemaks. Edasi jälgisin vastavalt Alméni pakutud aktantide analüüsisitasandile teose vältel nende muusikaliste aktorite arengut, mille tulemusest sõltub narratiivne süvatasand, jaotudes romantsiks, tragöödiaks, ironiaks ning komöödiaks vastavalt kahele vastandusele "kord/transgressioon" ning "võit/kaotus". Lisaks tuvastasin "Legendis" raamjutustuse tunnused, lähtudes Robert S. Hattenist (1991: 86–88), kelle järgi järsud ja ootamatud kontrastid ning stiilide kõrvutused võivad muusikas tähistada nihet diskursusetasandis.

Suurt rolli mängis nii aktorite eristamisel kui ka nende vaheliste jõuvahekordade ümberhindamisel muusikaline topos. Teemaaktori kujundus traagilistes topostes (III–V vormiosa) on sellest hea näide. Ühtlasi kujundab Eller teose narratiivset kulgu materjali kombineerides või kõrvutades ning seeläbi võimusuhteid ümber kujundades, näiteks juhul kui ta ühendab antagonistlikud muusikalised elemendid (täistoonlaad, paralleelsed kromaatilised tertsid ja fantastiline topos) esialgse hierarhiaga (teose alguses kõlanud barkaroolliku õõtsuva bassiga) VII vormiosas. Tõlgenduslikku raskust tekitab raamjutustuse struktuur, millest lähtuvalt pakkusin kaks konkureerivat tõlgendust. Esimesel juhul on tegemist romansi narratiiviga, kus XI vormiosas naasev pastoraalne idüll tähistab võitu transgressiivsete elementide üle. Sellisel juhul võime tõlgendada II–X vormiosas toimuvat kui raamjutustuse madalama kihi narratiivi ("halb uni" tõlgendus). Teisel juhul asetame narratiivse trajektoori põhirõhu keskmistesse vormiosadesse ning teemaaktori katsesse kehtestada heroiline läbimurre antagonistlike elementide üle, mis aga ootamatult katkeb X vormiosas kui nihkume kaugesse helistikku F ning teemaaktori areng lõpeb traagilise muusikalise kujundusega ning võimetusega naasta teose esialgsesse D-duur pastoraalsesse hierarhiasse.³² Sel juhul võib "Legendi" narratiivi mõista omalaadse ironiana, kus narratiivseks sisuks jääb vastandlike hierarhiate ühildamatus.

Nagu igasugune tõlgendus muusikast, on ka selles artiklis pakutud lähene-mine pigem "soovitus võtta omaks teatud kuulamisstrateegia" (Meelberg 2006: 6). Mitmed edasised hermeneutilised järeldused tunduvad siiski end mulle ise esitavat: teos näib nimelt dramatiseerivat lüürilise muusikalise teemaaktori võimetust jõuda idüllilisse "sonoorsesse hälli" ja ühtsusesse loodusega, mida kujutab I ja XI vormiosa hällilaululik staatiline ja atemaatiline impressionism. Eller näib lausa tegevat metanarratiivse kommentaari 19. sajandi sümfooniliste poemide suhtes, problematiseerides heroilist apoteoosi, mis on nõnda tavapärane näiteks Liszti sümfoonilistes poemides. Ta teeb seda, leides seemise vastuolu heroilise subjekti ja idealiseeritud pastoraalse ühtsuse vahel. Seda tähendustasandit tajudes võib tõesti väita, et Elleri muusikas ilmuvad

esimese loomeperioodi lõpul modernistlikud ilmingud ka ekspressiivsel ning narratiivsel tasandil kuivõrd justnimelt romansi-narratiivid näivad modernse maailmataju kontekstis paigutatud kõige probleemsemale positsioonile (Almén 2008: 97). Pole ehk üllatav, et kordaloov ja idealiseeritud hierarhia “Legendis” kõlab Elleri kontekstis uudse ning modernse muusikalise stiilina – impressio-nismina – mis on ka puht-muusikalise võttestiku poolest raskesti ühildatav romantistliku-teleoloogilise muusikalise arenguga, mis tingib ka järsud üle-minekud “Legendis” nende stiilide vahel. Ühtsus loodusega jääb vaid impres-sionistlikuks unelmaks, asetatud ühtaegu kaugesse mütoloogilisse minevikku ning võõrasse unenäolisesse ruumi.³³

Eelnevale tõlgendusele võib ette heita liigset subjektivismi. Pakkuda selliseid ja edasisi spetsiifilisemaid järeldusi muusikalise teksti tähenduse kohta võib pii-rata Lawrence Krameri järgi “ekfrastiline hirm”. Võib näida, et verbaalne para-fraas muusikast ähvardab asendada ja piiritleda kirjeldatava teose tähenduse ja kogemuse liiga tugevalt, et sõnad asendavad puht-muusikalise tähenduse ning sunnivad selle vaikima või leiutavad hoopis asju, mida muusikas tegelikult ei ole (Kramer 2002: 18–19). Lahendus ei tohiks aga olla wittgensteinlik vaikimine vaid vastupidine tendents – piiritletud ekfrastiline lootus, tähendusest tuleb kõneleda rohkem, täpsemalt ning paremini, sest muusikateadlastena ei ole meil muud valikut kui rääkida (Klein 2015: 11). Käesoleva artikliga soovisin sellega teha algust, tutvustada eesti muusikateaduses ning eesti klassikalise muusika uuringutes meetodeid, tõlgendamaks ja analüüsimaaks teoste tähenduslikke elemente ning nendevahelisi suhteid, et tulevikus julgemalt arutleda Elleri ja teiste eesti heliloojate muusika narratiivse jt ekspressiivsete muusikaliste nähtuste ja nende mõju üle.

Kommentaariid

¹ Peab märkima, et lühidalt on kirjutanud Kerri Kotta populaarteaduslikes artiklites eesti nüüdissümfooniade narratiivsusest ja Erkki-Sven Tüüri muusikast kui draamast või narratiivist (Kotta 2014, 2018).

² Nende kahe tasandi eristuseks kasutatakse mitmeid mõisteid, millest kõige tüü-pilisemad on **faabula** ja **süžee** (vastavalt jutustatud loo sündmused nii nagu nad eksisteerivad kronoloogilises ja põhjuslikus järjekorras ning lugu selliselt nagu ta on esitatud, mispuhul võib sündmuste järjekord olla segipaisatud, esitatud kordustega, väljajätmistega või tempomuutustega). Vahel tarvitatakse samatähenduslikult ka mõisteid “lugu” (*story*) ja “diskursus” (*discourse*). Neid tasandeid võib võrrelda se-miootikas märgi tähistatava ning tähistaja tasanditega (või vormi ja sisuga) (Prince & Noble 1991: 543–544).

³ Nende ja teiste narratiivi elementide kohustuslikkuse ja nende leidumise üle muusikas vt ka Almén 2008: 28–38.

- ⁴ Siin võib täheldada sarnasust Tzvetan Todorovi pakutud minimaalse narratiivi käsitlusega, mis kätkeb endas esialgset tasakaaluseisundit, mis mingi jõu tulemusel muutub ebastabiilseks ning lõpuks mingite tegevuste järel kas taastatakse või asendatakse uue tasakaaluseisundiga (Todorov 1969: 51). Siit järeldub ka, et mitte igasugune muusikaline tekst pole tingimata narratiivne: see sõltub kontrastide kohalolust ning kuulajate kultuurikontekstist johtuvast võimest neid ära tunda ja tähenduslikuna tajuda. Vajalik on siiski ka kuulaja võime tajuda muusikat *narratiivsena*. See näib aga olevat levinud loomise- ja kuulamisstrateegia eriti 19. sajandist (Newcomb 1984: 234).
- ⁵ Aktant on Algirdas Julien Greimasilt (1973: 106–120) laenatud termin, mis üldistab tekstis leiduvad agendid nende üldiste funktsioonide põhjal, nagu protagonist, antagonist, ihaldatav objekt, abistaja. Aktant täidab narratiivset rolli, kandes funktsiooni, mitte sisu. Agentide ja aktantide tasand ei vasta tingimata üks-ühele, üks agent võib täita mitut aktandirolli või vastupidi.
- ⁶ Lähtun siinpuhul Nattiez' jaotusest muusikaliste tähendusteooriate vahel kus formalistlik on vastandatud ekspressivismile, imitatsiooniteooriatele ja sümbolismile. Formalistlike käsitluste järgi on muusikaline tähendus rangelt muusikasisene, muusika ei viita süsteemiväliselt (Nattiez 1990b: 107).
- ⁷ Ülevaateks mõiste kohta eesti keeles vt Undusk 2001.
- ⁸ Tavakohaselt viitan Peirce'i kogutud teostele (Peirce 1953) lühendiga "CP" (*Collected Papers*), millele järgneb kõite ja paragrahvi number.
- ⁹ Kuivõrd autorid lähtuvad 18. sajandi teoreetikute kirjutistest, võib toposeteoorial näha seost ajalooliste õpetustega muusikalistest žanritest ja stiilidest või afektidest (vt Mirka 2014: 3, 21), erinevad aga seletused, mida anti muusikalise tähenduse tekkele.
- ¹⁰ Narratiivsuse all mõistetakse omadust, mil määral narratiiv mingis tekstis või meediumis esineb või kui tugevalt seda vastuvõtja poolt tajutakse. Narratiivsuse all võime mõista loo "jutustamisväärust", mis omakorda võib seisneda selle terviklikkuses, struktuuris, pingelisuses, üllatuslikkuses, motiveerituses, intriigistatuses, puänteerituses, tegevuse aktiivsuses, jne (Väljataga 2008: 686).
- ¹¹ Siin ja edaspidi viitan ajakoodidega järgnevas väljaandes kõlavale esitusele. Baiba Skride, Estonian National Symphonic Orchestra, Olari Elts. 2018. *Heino Eller. Violin Concerto. Fantasy. Symphonic Legend. Symphony No. 2*. Ondine (<https://open.spotify.com/track/3KpoHdXTFpbKXPgliLCL2F?si=8f14efc7bcfa4b84> – 24.11.2021).
- ¹² Mütologiseeritud atemaatiliste loodusmuljetele teoste alguses vt Tarasti 1978: 86–91, 123–124.
Mõned näited: Jean Sibeliuse "Luonnotar", Richard Wagneri "Nibelungi sõrmuse" 1. osa "Reini kulla" sissejuhatus, päikesetõus Maurice Raveli "Daphnis et Chloe's", lisaks on käesoleval lõigul mitmeid sarnasusi muusikaliste "merepiltidega" nagu Raveli "Une Barque sur L'Océan", mille harmooniline struktuur ning "õõtsuv" rütm on analoogsed. Sarnasusi leidub ka Rimski-Korsakovi "Šeherezade" esimese osa alguse merepildiga, kus samuti 6/4 taktimõõdus õõtsuv bassikäik või Čiurlionise sümfoonilise poeemiga "Meri" (1907) ning eriti Anatoli Ljadovi "Võlujärvega" (1909) – see kuulus vene sümfooniline poeem võis olla Elleri "järvepildile" otseseks eeskujuks. Pastoraalse topose kohta vt lähemalt Monelle 2006: 182; Hatten 1994: 91; pentatoonika ja pastoraalsuse seoste kohta vt Day-O'Connell 2007: 60.
- ¹³ Selline rütmikujund aeglasemas tempos esineb tuntuimates leinaga seotud palades: USA sõjaväelise leinamuusikas "Taps" ja Chopini 2. klaverisonaadi III osas – "Marce Funérebé". Lisaks alustab Eller "Viirastusi" ja sealset programmilist laskumist Pariisi katakombidesse peaaegu identse kujundiga trompetitel ja timpanitel.

- ¹⁴ Sellist huvitavat kombinatsiooni leinalikest trompetitest ning mänglevatest puupillidest leidub ka mujal: Glinka “Ruslanis ja Ludmillas” kõlab sarnane idee “Tšernomori marsis”, samalaadseid puupillifiguratsioone on kuulda ka Antonín Dvořáki sümfoonilises poemis “Vetevaim” (1986), mis põhineb samuti fantastilistel ja mütoloogilistel ainetel, kujutades vees elavat kratti. Mänglevus ja kerge õdvastavus esineb “fantastika” puhul sageli kõrvuti just selliste puupillifiguratsioonidega.
- ¹⁵ Täistoonilised harmooniad, puupillipassaažid ja fanfaarid ajahetkel 5.28, teema-aktor trompetites 5.43 (Ondine).
- ¹⁶ Kõige rohkem sarnaneb Elleri teose antud lõiguga on ehk Ottorino Respighi sümfoonilise poemi “Rooma piiniad” (1924) esimese osa algus, mis kujutab lapsi mängimas Roomas Borghese villa piiniate all, väga sarnane on see lõik ka Igor Stravinski balleti “Petruška” (1911) esimese pildiga, mis kujutab rahvarohket ja kirevat laata. See muusikaline võttestik on lausa nii sarnane, et võis olla Ellerile otseseks eeskujuks.
- ¹⁷ Paradigmat sätestavad teosed on siin Mozarti “Võluffööt”, lisaks Mendelssohni lavamuusika Shakespeare’i “Suveöö unenäole”, mille skertsos loob fantastilise mulje sarnane õhuline orkestratsioon kiirete keelpillidega ning hüplevate puupillifiguuridega (Tarasti 1978: 101–102). Vene muusikas leidub sarnaseid võtteid Glinkal Tšernomori marsis ooperist “Ruslan ja Ludmilla” ning Tšaikovski “Pähklipurejas” (*Ibid.*).
- ¹⁸ *Pianto*, e ohkemotiiv – laskuv väike sekund (enamasti dissoneerivalt helilt) on üks vanemaid muusikalisi kujundeid, millega on seondunud klassikalises muusikas peaaegu alati lein, traagika (Vt Monelle 2000: 66–72).
- ¹⁹ *Apassionata* topost võib Janice Dickensheetsi (2012: 109–111) kohaselt kirjeldada 19. sajandi stiilina, mida ilmestavad oktavites esitatud ooperlikud meloodiad, mida tihti saadavad akordid korratud trioolides või hemioolides. See stiil näib olevat seostatud kõrgete tunnetega nagu armastus, iha, igatsus või teised suured kired.
- ²⁰ 7.50–8.46.
- ²¹ 8.50 alates.
- ²² 10.55–11.56.
- ²³ 12.48.
- ²⁴ Alates ajahetkest 13.30. Dickensheetsi (2012: 118) järgi iseloomustavad seda topost madalad kromaatilisel või astmelisel liikuvad passaažid, sügav bass, kromaatiline või ebatavaline helilaad, madalad vaskpillid koos kiirete viirastuslike passaažidega puupillides. Kõik need elemendid järgnevas lõigus ka kõlavad. Semantiliselt seostub selle topose tähendusväli üleloomuliku deemonliku fantastikaga. Tõepoolest kasutab Eller samu muusikalisi väljendusvahendeid mitmel korral oma järgmises sümfoonilises poemis “Viirastused”, mis kujutab Pariisi katakombe. See topos, paiknedes V vormiosa lõpus, kinnitab episoodi kohalikku traagilist narratiivi.
- ²⁵ 14.42.
- ²⁶ 15.20 ja uuesti alates 16.54.
- ²⁷ Alates 15.05 ja ka täistooniline akord alates 16.29.
- ²⁸ Ajahetkel 15.47 tromboonides. Heroilises stiilis kõlab eelkõige vali mažoorne muusika, sageli koos trompetite ja timpanitega, fanfaarsete figuuridega terve orkestri esituses. See tähistab eelkõige võitu, kangelaslikkust ja aristokraatlikku. Selle esinduslikuks näiteks on Beethoveni 5. sümfoonia viimane osa. (Dickensheets 2012: 118).
- ²⁹ 20.18–20.46.
- ³⁰ 21.53.

- ³¹ Struktuur, mis näib tõesti aset leidvat Elleri järgmises sümfoonilises poemis "Viirastused", mis kujutab programmiliselt leinamarsi toposes laskumist ja väljatulekut Pariisi katakombidest (Humal 1987: 36) ning mille keskmine osa on kollaažilik ja toposte poolest kirev muusikaline materjal, mis käsitleb ebamaist viirastuslikku ja kujuteldavat ruumi katakombides.
- ³² On kõnekas et teemaaktor kõlab pastoraalses ja idüllilises toposes kogu teose jooksul vaid korra, V vormiosa alguses. Kuid ka see löik on markeeritud kauge helistiku, es-molliga, ning on ümbritsetud ja allutatud III–V vormiosade kohaliku düsfoorse h-moll hierarhiaga.
- ³³ Tõepoolest kas selline kauge idealiseeritud pastoralism mitte ei kirjelda Elleri suhet loodusega. Heliloojal, kes igapäevaselt elas ja töötas linnas, oli kombeks sõita Narva-Jõesuusse puhkama, et ammutada inspiratsiooni loodusest. Loodus on siinkohal teine ruum võrreldes igapäevaeluga. Loodus seostub Elleri kirjutistes ka lapsepõlve, kaotatud rõõmu, enesesse süüvimise ja uue virgumisega (vt kirjad Emil Ruberile, Humal & Remmel 2008: 90).

Allikad

Baiba Skride & Estonian National Symphonic Orchestra & Olari Elts 2018. *Heino Eller. Violin Concerto. Fantasy. Symphonic Legend. Symphony No. 2*. Online (<https://open.spotify.com/track/3KpoHdXTFpbKXPgliLCL2F?si=8f14efc7bcfa4b84> – 24.11.2021).
Tuisk, Ofelia. *Heino Elleri sümfoonilised miniatuurid 1917–1928*. Käsikiri Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis.

Kirjandus

- Abbate, Carolyn 1989. What the Sorcerer Said. *19th-Century Music* 12 (3), lk 221–230 (DOI: 10.2307/746503).
- Abbate, Carolyn 1991. *Unsung Voices: Opera and Musical Narrative in the Nineteenth Century*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Agawu, Kofi 1991. *Playing with Signs: A Semiotic Interpretation of Classical Music*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Agawu, Kofi 2009. *Music as Discourse. Semiotic Adventures in Romantic Music*. Oxford University Press.
- Allanbrook, Wye Jamison 1984. *Rhythmic Gesture in Mozart: Le Nozze di Figaro and Don Giovanni*. University of Chicago Press.
- Allanbrook, Wye Jamison 2014. *The Secular Commedia: Comic Mimesis in Late Eighteenth-Century Music*. Oakland, California: University of California Press.
- Almén, Byron 2008. *A Theory of Musical Narrative*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Andreae, Hermann von 1923. Wanemuine-Garten. *Dorpatser Nachrichten* 23. juuni.
- Andreae, Hermann von 1925. Heino Elleri helitööde õhtu. *Dorpatser Zeitung* 8. juuli.

- Annus, Epp 2002. *Kuidas kirjutada aega*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Barthes, Roland 1975. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History* 6 (2), lk 237–272 (DOI: 10.2307/468419).
- Brooks, Peter 1984. *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*. Cambridge: Harvard University Press.
- Day-O'Connell, Jeremy 2007. *Pentatonicism from the Eighteenth Century to Debussy*. University Rochester Press.
- Dickensheets, Janice 2012. The Topical Vocabulary of the Nineteenth Century. *Journal of Musicological Research* 31, lk 97–137 (DOI: 10.1080/01411896.2012.682887).
- Ducrot, Oswald & Todorov, Tzvetan 1972. *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Éditions du Seuil.
- Echard, William 2017. *Psychedelic Popular Music. A History Through Musical Topic Theory*. Bloomington: Indiana University Press.
- Elleström, Lars 2018. *Transmedial Narration. Narratives and Stories in Different Media*. Springer (DOI: 10.1007/987-3-030-01294-6).
- Fludernik, Monika 1996. *Toward a 'Natural' Narratology*. London: Routledge.
- Greimas, Algirdas Julien 1973. Actants, Actors and Figures. Rmt: *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*. University of Minnesota Press.
- Hatten, Robert S. 1991. On Narrativity in Music: Expressive Genres and Levels of Discourse in Beethoven. *Indiana Theory Review* 12, lk 75–98.
- Hatten, Robert S. 1994. *Musical Meaning in Beethoven. Markedness, Correlation and Interpretation*. Indiana University Press.
- Hatten, Robert S. 2004. *Interpreting Musical Gestures, Topics and Tropes. Mozart, Beethoven, Schubert*. Indiana University Press.
- Humal, Mart 1984. *Heino Elleri harmooniast*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Humal, Mart 1987. *Heino Eller oma aja peeglis*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Humal, Mart & Rimmel, Reet 2008. *Heino Eller in modo mixolydio*. Tallinn: SE & JS.
- Karl, Gregory 1997. Structuralism and Musical Plot. *Music Theory Spectrum* 53 (1), lk 95–136 (DOI: 10.2307/745997).
- Kivy, Peter 1984. *Sound and Semblance: Reflections on Musical Representation*. Princeton University Press.
- Klein, Michael L. 2004. Chopin's Fourth Ballade as Musical Narrative. *Music Theory Spectrum* 26 (1), lk 23–56 (DOI: 10.1525/mts.2004.26.1.23).
- Klein, Michael L. 2015. *Music and the Crises of the Modern Subject*. Bloomington: Indiana University Press.
- Klein, Michael L. & Reyland, Nicholas (toim) 2013. *Music and Narrative Since 1900*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kotta, Kerri 2014. Elujõuline anakronism. Eesti uuemast sümfooniast Pärdi, Sumera ja Tulevi teoste ettekannete taustal. *Sirp* (<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c5-muusika/elujouline-anakronism/> – 26.11.2021).

- Kotta, Kerri 2018. Väike muusikafilosofia ja Tüüri viimastest teostest selle valgel. *ERR.ee* (<https://kultuur.err.ee/749981/arvustus-vaike-muusikafilosofia-ja-tuuri-viimastest-teostest-selle-valgel> – 26.11.2021).
- Kramer, Lawrence 1991. Musical Narratology: A Theoretical Outline. *Indiana Theory Review* 12, lk 141–162.
- Kramer, Lawrence 2002. *Musical Meaning: Toward a Critical History*. University of California Press.
- Liu, Annie Yen-Ling 2015. Text, Topics, and Formal Language: Musical Narrativity in Franz Liszt's *Prometheus* and *Tasso*. *Language and Semiotic Studies* 1 (3), lk 139–160 (http://lass.suda.edu.cn/_upload/article/files/64/38/db981c4145b9b77a326ce05c71105/59519888-ec15-4cbb-9b65-3412e1e6722b.pdf – 26.11.2021).
- Macdonald, Hugh 2001. Symphonic poem. *Grove Music Online* (DOI: 10.1093/gmo/9781561592630.article.27250).
- Maus, Fred Everett 1988. Music as Drama. *Music Theory Spectrum* 10, lk 56–73 (DOI: 10.1525/mts.1988.10.1.02a00050).
- Maus, Fred Everett 2001. Narratology, narrativity. *Grove Music Online* (DOI: 10.1093/gmo/9781561592630.article.40607).
- Micznik, Vera 1999. The Absolute Limitations of Programme Music: The Case of Liszt's 'Die Ideale'. *Music Letters* 80 (2), lk 207–240 (DOI: 10.1093/ml/80.2.207).
- Micznik, Vera 2001. Music and Narrative Revisited: Degrees of Narrativity in Beethoven and Mahler. *Journal of the Royal Musical Association* 126 (2), lk 193–249 (DOI: 10.1093/jrma/126.2.193).
- Meelberg, Vincent 2006. *New Sounds, New Stories*. Narrativity in Contemporary Music. Amsterdam. Leiden University Press.
- Mirka, Danuta (toim) 2014. *The Oxford Handbook of Topic Theory*. Oxford University Press (DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199841578.001.0001).
- Monelle, Raymond 1992. *Linguistics and Semiotics in Music*. Harwood Academic.
- Monelle, Raymond 2000. *The Sense of Music: Semiotic Essays*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Monelle, Raymond 2006. *The Musical Topic: Hunt, Military and Pastoral*. Indiana University Press.
- Nattiez, Jean-Jacques 1990a. Can One Speak of Narrativity in Music? *Journal of the Royal Musical Association* 115 (2), lk 240–257 (DOI: 10.1093/jrma/115.2.240).
- Nattiez, Jean-Jacques 1990b. *Music and Discourse. Toward a Semiology of Music*. Princeton: Princeton University Press.
- Newcomb, Anthony 1984. Once More "Between Absolute and Program Music": Schumann's Second Symphony. *19th-Century Music* 7 (3), lk 233–250 (DOI: 10.1525/ncm.1984.7.3.02a00060).
- Newcomb, Anthony 1987. Schumann and Late Eighteenth-Century Narrative Strategies. *19th-Century Music* 11 (2), lk 164–174 (DOI: 10.1525/ncm.1987.11.2.02a00040).

Panos, Nearchos & Lympouridis, Vangelis & Athanasopoulos, George & Nelson, Peter (toim) 2013. *Proceedings of the International Conference on Music Semiotics. In Memory of Raymond Monelle. University of Edinburgh*. International Project on Music and Dance Semiotics.

Peirce, Charles Sanders 1931–1936. *The Collected Papers*. Vol 1–8. Cambridge M.A.: Harvard University Press.

Prince, Gerald & Noble, Arlene 1991. Narratology, Narrative and Meaning. *Poetics Today* 12 (3), lk 543–552 (DOI: 10.2307/1772650).

Ratner, Leonard 1980. *Classic Music: Expression, Form, and Style*. Schirmer Books.

Georges, Robert A. & Jones, Michael Owen 1995. *Folkloristics. An Introduction*. Indiana University Press.

Tagg, Philip 2000. *Kojak – Fifty Seconds of Television Music: Toward the Analysis of Affect in Popular Music*. Mass Media Music Scholar's Press.

Tarasti, Eero 1978. *Myth and Music. A Semiotic Approach to the Aesthetics of Myth in Music, especially that of Wagner, Sibelius and Stravinsky*. Acta Musicologica Fennica 11. Helsinki: Suomen Musiikkitieteellinen Seura.

Tarasti, Eero 1994. *A Theory of Musical Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.

Taruskin, Richard 2010. *Music in the Nineteenth Century*. The Oxford History of Western Music. Oxford University Press.

Todorov, Tzvetan. 1969. *Grammaire du Décaméron*. Hague: Mouton.

Tool, Aare 2016. *Piiratud transponeeritavusega heliread ja vorm Eduard Oja muusikas*. Doktoritöö. Väitekirjad 7. Tallinn: Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia.

Undusk, Rein 2001. *Topos: kohakujutelm müüdist mõisteni*. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Väljataga, Märt 2008. Narratiiv. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 684–697.

Summary

Narrative and topic in Heino Eller's "Symphonic Legend"

Karl Joosep Pihel

PhD student

Institute of Philosophy and Semiotics

University of Tartu

kjoosepp@gmail.com

Keywords: Byron Almén, Heino Eller, music semiotics, narrative, topos

This article focuses on the narrative analysis of late-romantic instrumental music. Having adopted the structuralist-semiotic conception of musical narrative as proposed

by Byron Almén (2008) as the transvaluation of an opposing hierarchy, and the concept of the musical topic as musical elements with specific stylistic-cultural associations, I analyse the expressive form of Heino Eller's early symphonic poem "Symphonic Legend" (1923). Narrative logic was found to permeate the musical work despite its collage or suite-like form, as the composer introduces characteristic musical actors that re-appear in different musical contexts. These actors are largely distinguished by musical topics, the conventional stylistic associations related with their musical characteristics as Eller's piece presents a wide synthesis of styles – from musical impressionism and expressionism to lyrical or chromatic late-romantic; and various topics, such as fantastic, *ombra*, *apassionata*, *pianto*, heroic, and pastoral. Further, I propose a layered narrative structure for the "Symphonic Legend", as the jarring and abrupt changes in musical material, affect and topic between different movements of the piece suggest shifts in the level of musical discourse and a framed narrative, as proposed by Hatten (1994).

The primary order-imposing hierarchy is identified as the pastoral-impressionist topic that acts as the introduction and coda to the entire piece while the transgressive hierarchy is carried by antagonistic musical material associated with fantastical and dysphoric topics (whole-tone scale, chromaticism, fanfare-like brass and *ombra*) and with the main theme-actor of the piece (a theme strongly resembling the main theme of the first part of Rimsky-Korsakov's "Scheherazade"). While the pastoral beginning and end of the piece (1st and 11th sections) suggest a narrative trajectory of a romance or "the victory of the order-imposing hierarchy over the transgression", the abrupt shifts that occur between those sections and the middle-sections of the piece suggest that these take place at a different level of discourse, placing the narrative weight in sections 2–10, where the primary conflict seems to be between the antagonistic material and the theme-actor. In the middle sections Eller seems to problematize the typical narrative trajectory of dysphoric to euphoric in 19th-century symphonic poems, as the theme-actor's heroic apotheosis in the 9th section is undermined by its reprise in section 10 and ultimate inability to be united with the order-imposing hierarchy in the coda, suggesting an ironic narrative. This reading is hopefully the first of many narrative analyses of Eller's and other Estonian composers' unique late-romantic and early modern symphonic poems.

Karl Joosep Pihel on Tartu Ülikooli semiootika ja kultuuriteooria doktorant. Tema uurimisvaldkonnaks on läbivalt olnud muusikalise tähenduse ja representatsiooni probleemid: ta on kirjutanud ruumist ja ruumi kujutamises muusikas ning hetkel kirjutab diagrammilistest märkidest või analoogiapõhisest tähendusest muusikas C. S. Peirce'i märgiteooriast lähtudes. Ühtlasi on ta õppinud kompositsiooni Tartu Heino Elleri muusikakoolis Alo Põldmäe käe all ning muusikateadust Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias, kus ta kirjutab narratiivist ja toposest Heino Elleri "Sümfoonilises legendis".

Karl Joosep Pihel completed his master's studies in the field of semiotics and cultural theory at the University of Tartu and is currently a PhD student in the same field. His focus of research has been on the problems of musical signi-

Karl Joosep Pihel

fiction and representation; he has written about space and representation of space in music and is currently studying diagrammatic signs or analogy-based meaning in music, based on C.S. Peirce's sign theory. He has studied composition with Alo Põldmäe at Tartu Heino Eller Music School, and music science at the Estonian Academy of Music and Theatre, where his thesis studied narrative and topos in Heino Eller's "Symphonic Legend".

kjoosepp@gmail.com

Õpimustritest muusikateose omandamisel klaveri algõppes

Veeda Kala

Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia magister
veeda8@gmail.com

Jaan Ross

Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia emeriitprofessor
Eesti Teaduste Akadeemia liige
jaan.ross@gmail.com

Teesid: Käesoleva artikli aluseks on esimese autori tähelepanekud õpetajatöös, mis viitavad erinevatele õpimustritele muusikateose õppimisel. Olen täheldanud, et kuigi õpetan kõiki õpilasi võrdlemisi sama meetodiga, jäävad osadel õpilastel lood üsna kiiresti pähe ning nad mängivad ja harjutavad teoseid meelsamini peast. Teised õpilased eelistavad mängida noodist, toetudes noodile kogu õppeprotsessi vältel. Artikli eesmärk on selgitada tõendus põhisel meetodil välja kirjeldatud õpimustrite esinemine ning kirjeldada neile iseloomulikke erisusi. Kui ilmneb eripärasid, mida on võimalik projitseerida erinevate õpimustrite tüpoloogiale, saab hakata uurima seoseid varasemalt eristatud õpistiilide ning sellealaste õpi- ja infotöötlusteooriatega. Samuti annab see võimaluse pakkuda välja rakendusisikukesksmaks lähenemiseks klaveripedagoogikas nii õppeprotsessi kui ka õpilase-õpetaja koostöösuhete ning õpilase arengu tõhusamaks ja tulemuslikumaks, aga ka mõlemale osapoolle subjektiivselt meeldivamaks kujundamisel. Õpimustrite uurimiseks klaveri algõppes viisin läbi ja salvestasin videosse tunnid, mille raames on võimalikult sarnase taustaga õpilastele antud muuhulgas ka ülesandeid, mis testivad nende mälu ja noodilugemisoskust. Kogutud informatsiooni analüüsist tegin järeldused hüpoteetiliste intuiitüüpsete õpimustrite olemasolu ja olemuse kohta. Seejuures lisavad formaalsel ja mitteformaalsel vaatlusel tehtud tähelepanekud materjali tulevasteks täpsemateks uuringuteks, viidates eelkõige, et kirjeldatud nähtust peaks käsitlema pigem kontiinumina, mis võimaldab hinnata õpilaste soodumust suuremal või väiksemal määral ühele või teisele poole ning sellest tulenevalt ka paremini kohandatud õpetamisstrateegiate rakendumist.

Märksõnad: algõpe, klaver, muusika, õpimustrid, õppimine

1. Sissejuhatus

Artikkel põhineb esimese autori tähelepanekutel ja uurimisel. Olen täheldanud nii oma praktikas klaveriõpetajana kui ka kuulnud oma õpetajatelt ja sama ala kolleegidelt nähtuse kohta, mille põhjal võib pianiste, aga eriti just noori klaveriõpilasi jaotada kaheks. Ühed on need, kellel on lihtsam, kiirem ja meeldivam

lugeda teoseid noodist ning teoste esitamise kvaliteet on nende puhul noodist mängides kõrgem kui peast mängides. Teistel on lihtsam, kiirem ja meeldivam õppida teosed pähe ning nad saavutavad teose esitamisel kõrgema kvaliteedi peast mängides. Tean nii oma õpilaste kui ka tuntud pianistide seas näiteid, kuidas ühed eelistavad isegi kontserdil esitada teoseid noodist, samas jääb teistel kohe teost õppima hakates see juba pähe. Loomulikult saavad elukutselised pianistid üldiselt hakkama nii peast kui ka noodist mängimisega, sest see on paljuski treenitav, ent ometi on interpretidel omad eelistused.

Kirjeldatud nähtus tundub olevat mitte juhuslik mitmekesisus vaid pigem korduv muster, mis mõjutab nii õppetööd, muusikute enesetunnet kui ka muusika esituse kvaliteeti. Seni on õpimustrite kujunemist pilliõppes uuritud vähe. Antud artiklis jälgitakse erinevate õpimustrite avaldumist klaveri algõpetuse praktikas.

Kui jälgimise tulemusel ilmneb eripärasid, mida on võimalik projitseerida erinevate õpimustrite tüpoloogiale, saab edaspidi uurida, millest need mustrid täpsemalt tulenevad: kas on see seotud varasemalt tõstatatud õpistiilide teooriatega, nt jaotus visuaalseks, auditiivseks ja kinesteetiliseks õpistiiliksi (Fleming & Mills 1992), erinevate mälusüsteemide kasutusega, erinevate kognitiivsete stiilidega või hoopis muuga; kas selliseid stiile võib eristada ka teiste pillide õppes, kuidas see mõjutab õpilaste erialavalikuid tulevikus ning kuidas saab õpetaja õpilaste eriilmelise õppimislaadiga paremini suhestuda ja töötada.

Võib arvata, et selgem teadmine ja lähtumine õpilaste õpistiilidest muusikaõppes teeks nii õpilase kui ka õpetaja töö lihtsamaks, tulemuslikumaks ja meeldivamaks, kuna katsed teistes õppevaldkondades on näidanud, et kui õpilasi õpetati nende õpistiilile vastavalt, tõusid õpilaste tulemused statistiliselt märkimisväärselt (Garcia 2002). Veel enam – tõhusaks õpetamiseks pole oluline mitte ainult õpilase õpistiil, vaid ka õpetaja oma. Seda eriti pilliõppe üks-ühele tunni tingimustes. Kui õpistiilide olemasolu klaveriõppes leiab kinnitust, võib õpilase ja õpetaja vaheliste konfliktide põhjus vähemalt osaliselt peituda nende õpistiilide erinevuses. Seega on võimalik, et õpistiilide uurimine instrumendiõppes aitab kergendada mitmete probleemide lahendamist.

Minu eesmärk on keskenduda noodilugeja-peastmängija mustri väljakujunemise jälgimisele ning vaadelda, milline täpsemalt ja kui selge see muster on. Selleks lähenen nähtusele induktiivse meetodiga, kogudes esmalt materjali, analüüsides seda, püüdes teha selle pinnalt järeldusi. Nii viisin kuue seitsmeaastase algaja õpilasega läbi 13–14 tundi, püüdes kõigil juhtudel säilitada võimalikult samalaadset õppeprotsessi.

Artikkel jaguneb nelja ossa: esimeses osas vaadeldakse algõpetust, noodist mängimist ja peast mängimist ning võetakse kokku teadmised õpistiilide kohta, teises osas kirjeldatakse praktilise töö meetodit, kolmandas osas kirjeldatakse ja analüüsitakse praktilise töö tulemusi ning neljandas võetakse töö kokku

ning esitatakse lisa, kust leiab kirjaliku kokkuleppe blanketi töösse kaasatud laste eestkostjatega mõlemapoolse nõusoleku kinnitamiseks.

1.1. Uurimistöö sihtgrupp ja klaveri algõpetus

Kui laps saab seitsmeaastaseks, on ta Eesti kultuuriruumi mõistes jõudnud kooliikka ning riiklik haridussüsteem hakkab teda korrapäraselt ja mitmekülgsest arendama. Kuna haridussüsteem oma mitmekesisuses võib anda õpilastele küllalt erineva koolituse ja suuna, on vanemate kui seitsmeaastaste laste puhul järjest raskem näha õppuri enda loomupäraseid kalduvusi ja eeldusi, sest loogilist mõtlemist ning teadmisi saab õppida (ja õpetatakse) ja oskusi saab arendada (ja arendatakse).

Sealt edasi umbes kümnenda eluaastani muutub lapse mõtlemine Piaget¹ järgi operatsioonalseks ning areneb ka struktuuride ja printsiipide mõistmine. Selline areng iseloomustab nii üldist intellektuaalset muutust kui ka peegeldab muutusi muusikalises võimekuses: kasvab võime seostada muusikat “otseselt reeglite ja stiilitunnetusega, mäletada muusikalisi katkendeid ning nendega tajus opereerida, mis neile reeglitele ja stiilitunnustele vastavad” (Sloboda 1985: 194). “Seega märksa enam lootust on üldistuste tegemiseks algõpetuse kohta, kus võib loota, et õpilased kasutavad bioloogiliste kalduvuste ja enkultuuratsiooni niga määratud suurel määral ühiseid protseduure ja motivatsioonitegureid” (Sloboda 1985: 207). Nendel kaalutlustel valisin oma uurimistöö sihtrühmaks just seitsmeaastased varasema muusikalise süvaõppe kogemusega lapsed suhteliselt samast piirkonnast, Tallinnast ja selle vahetust lähedusest – nii on nende enkultuuratsioon võimalikult sarnane ning oskused veel välja treenimata. See annab lootust, et sihtrühma õpistiilide kohta tehtud üldistused tulenevad tõesti õpilaste endi loomusest.

Muusika on kõige vanem tööriist kõne-eelseks suhtlemiseks. Muusikaõpetus on juba ammustest aegadest olnud väga oluline osa inimese arengust. Muusikalise koolituse tulemusel areneb inimese ruumiline tajus, abstraktne mõtlemine, loogiliste teisendustehete mõistmine, esteetiline tunnetus, suhtlemisoskus ja veel palju muud (Kirnarskaya 2009: 351–370). Muusikaõpetus on spetsiifiliste oskuste selgekssaamise meetod, mis rajaneb enkultuuratsioonil. Enkultuuratsiooni põhielementideks on (a) sünnipärase või selle järel omandatud algeliste võimete kogum, (b) sellele järgnev hulk kogemusi, millega varustab kasvavat last ümbritsev kultuur, (c) ning viimaks kognitiivne üldsüsteem, mis sõltub paljude teiste kultuurile toetuvate võimete evitamisest (Sloboda 1985: 178) Klaveriõpe on üks võimalusest saada osa üldisemast muusikaharidusest, kus lisaks üldteadmistele õpetatakse klaverimängule eriomaseid teadmisi ja oskuseid.

“Muusika esitamine on keerukas tahtlik somatosensoorne (ehk oma keha aistingutega seotud) käitumine, mis saab automaatseks laialdase harjutamisega koos auditiivse tagasisidega. See hõlmab kõiki motoorseid, meelelisi ning kuuldelisi piirkondi ajus” (Altenmüller & Gruhn 2002: 63). Nii mitmekülge keerukuse tõttu püütakse algõpetuses alustada väga tasapisi elementaarsetest teemadest, nagu istumisasend, sõrmenumbriid, klaviatuuritunnetus jne, ning järk-järgult liikuda keerulisema materjalini, mh lugude esitamine otsast lõpuni peast ja noodist. “Üldiselt arvatakse, et oskus(t)e õppes on kolm faasi” (Fitts & Posner 1967, tsit Hallam & Bautista 2012). Esimene neist on kognitiivne sõnalis-motoorne etapp, mida iseloomustab teadlik kontroll oma tegevuse üle, õpitavast arusaamine ja teadlik enesejuhtimine. Järgneb seostav etapp, kus tingitud refleksid liidetakse järgnevusteks, avastatakse ja parandatakse vead ning saavutatakse sujuvus. Viimases, iseseisvas etapis toimub teadliku pingutusega automatiseerumine ja arengu jätk iga sooritusega, suureneb kiirus ja sujuvus. Kuna õpitavaid oskuseid on palju ja eri raskusastmes, on reaalsuses aktuaalsed sageli kõik kolm järku korraga, näiteks keerulise oskuse õppimise puhul on konkreetne komplitseeritud oskus alles kognitiivses faasis, samal ajal, kui selle oskuse õppimiseks vajalikud baasoskused on arenemas juba iseseisvas etapis, ehk teisisõnu – keerukat oskust õppides arenevad alateadlikult ka lihtsamad oskused, muutudes nii kiiremaks ja sujuvamaks. Seega on nimetatud arengujärgud oskuste õppimisel lahutamatu põimunud (Hallam & Bautista 2012: 661).

Kuigi õpitava selgekssaamine toimub vähehaaval edasi liikudes, ei ole see sellegipoolest lihtne. Seetõttu on loomulik ja loogiline, et õpilane valib õpitava evitamiseks enda jaoks kõige loomuomasema ja mugavama tee ehk läheneb õpitavale teatud kindlat moodi, teatud stiilis. Seejuures on õppeprotsessi varastes staadiumites ülioluline, et õpetaja oleks toetav ja küllaltki mittekriitiline, tekitades entusiasmi ja muusikaarmastust. Väljakutseid ja konstruktiivset kriitikat ootavad arenguvõimelisuse säilitamiseks õpilased siis, kui nad on teinud õppijatena juba edusamme ja jõudnud kaugemale (Hallam & Bautista 2012: 666).

Seega, kui laps alustab klaveriõpinguid, on tal olemas algelised teadmised ja kogemused teda ümbritsevast kultuurist. Kuna klaverimäng on peaaegu kõiki ajupiirkondi hõivav keerukas protsess, õpetatakse seda järk-järgult, hästi mänguliselt ja palju korrates, et närvivõrkudes saaks sisse töötatud õiged rajad. Oma uurimistöö sihtrühmaks olen valinud just seitsmeaastased kooliminevad klaverimängus algajad lapsed, sest nende arengutase on piisav ja küllalt tavaline klaverimängu õppimisega alustamiseks ning on tõenäoline, et nende õppimiseelised ei ole saanud haridussüsteemis veel liialt mõjutusi. Ühtlasi püüan oma sihtrühma õpetamisel säilitada kõigi jaoks võimalikult sarnased

tingimused: püüan õppetöös järgida siinsesse uurimusse kaasatud õpilastega samasugust plaani ning olen ise nende kõigi õpetajaks, et eri õpetajate õpetamisstiilidest tulenevad erinevused ei segaks tulemusi ja nende analüüsi ning ilmsiks saaks tulla õpilaste endi eelistused. Järgnevates alapeatükkides kirjeldan lühidalt noodist ja peast mängimise protsesse nii pedagoogilisest kui ka psühholoogilisest aspektist.

1.2. Teose mängimine noodist – psühholoogilised protsessid ja õpetamine

Loo noodist mängimise all pean siin silmas protsessi, kus õpilane esitab teost, jälgides samal ajal silmadega nooti ning mängides selle järgi. Ehk õpilane reageerib pidevalt visuaalsele informatsioonile noodis, reaktsiooni tulemusel teeb liigutuse, mille tagajärjel tekib heli, mida ta seejärel analüüsib – kas tulem oli oodatud või mitte –, ning vastavalt järeldusele kas proovib uuesti samale visuaalsele infolülile reageerida või liigub järgmise infolemendi juurde. Sellesse protsessi on kaasatud mitmed tajusüsteemid ja ajupiirkonnad. “Psühholoogilisest vaatepunktist sisaldab noodist lugemine taju (noodimustrite lahtikodeerimine), liikumist (motoorse kava teostamine) ja mälu (mustrite äratundmine)” (Lehmann & McArthur 2002: 135).

Vaadates nooti, otsib õpilane visuaalset teavet, mis annaks talle juhiseid käsiloleva teose mängimiseks. Need juhised on varasemalt õpitud, korratud ja talletatud pikaajalisse mälu. Märgates esimest juhiste kombinatsiooni (heli-kõrgus, -vältus, sõrmenumber) läheb see info läbi nägemisorgani ajju, täpsemalt talamusse, mis kannab sensoorsetest süsteemidest tuleva teabe edasi ajukoore nägemispiirkonda, kus dešifreeritakse infot ja seostatakse see vastavate teadmistega. Need omakorda käivitavad motoorsed protsessid väikeajus ja motoorsetes piirkondades, kus juhatakse, milline liigutus, millal ja millega tehakse. Kui antud info, sellele järgnev liigutus ning selle tulemusel tekkiv info on juba varasemast tuttavad, kujuneb välja sisemine kuulmine tänu kuuldelisele mälule, sest “kuuldeline mälu võimaldab kujutleda teose helisid, sh noodis eesseisvate sündmuste ootuseid ja samaaegseid hinnanguid esituse käigule” (Aiello & Williamon 2002: 167). Kui liigutus on tehtud ning kuuldavale on tulnud heli, jõuab see läbi kuulmissüsteemi aju kuulmispiirkonda, kus heli analüüsitakse ning võrreldakse ootustega. Kui see vastab ootustele, minnakse edasi järgmise teabelulga juurde. Kui aga tekkinud heli ei vasta ootustele, juhib otsmikusagar protsessi kontrollimist, kuni jõutakse õige tulemini. Juhul, kui kuuldelises mälus ei ole tekkinud veel vastavaid mälujälgi, ei pruugi õpilane ainult auditoorsete andmete põhjal aru saada, kas noot oli õige või

mitte. Sellisel juhul aitab tal protsessi kontrollida visuaalne info (oma käte jälgimine ning teadmised noodipildi ja klaviatuuri ehituse vastavustest). Kui nooti loetakse korduvalt, muutub oluliseks mälu. Hea meenutamisoskus aitab kaasa järgnevate läbimängude või korduvate väga sarnaste lõikude esituse paranemist (Lehmann & McArthur 2002: 141).

Esimeste aastate instrumendiõppe õpilased (8–14aastased) kujutlevad nooditeksti kui sümbolite kollektsiooni ning peavad kõige olulisemaks mängida noote õigesti, jaotades mängimist õigeks või valeks (Bautista & Pérez-Echeverria *et al.* 2009; Lopez *et al.* 2009, mõlemad Hallam & Bautista 2012: 663 järgi). Kõige paremad noodilugejad Gary E. McPhersoni uurimuse kohaselt (2005) olid lapsed, kes võtsid kõige strateegilisema lähenemise ning uurisid enne alustamist loo detaile (milline on esimese takti tunnetus, mis on võtmemärgid, mis on taktimõõt ning millised on potentsiaalsed takistused ülejäänud loos), hoidsid oma tähelepanu probleemide ennetamisel ja muusikaliste märkuste lugemisel ning jälgisid ja hindasid ennast pidevalt, et parandada vigu (McPherson & Davidson 2006: 338).

Selleks, et noodilugemine oleks algajale õpilasele jõukohane, tuleb enne tööd noodiga teha õpilasele tuttavaks kõik need osad mängust, mis ei puuduta visuaalse teabe haaramist: klahvide leidmine, klahvivajutused ja tekkivate helide kuulamine ja analüüsimine. Neid oskusi saab edendada improvisatsioonimängudega (mängutehnika, klahvide leidmine, kuulamine), õpilase poolt ise teoste väljamõtlemise (ilma kirja panemata) ja nende kordamisega (klahvide leidmine, kuulamine, analüüs) ning ka teoste õpetamise teel õigeid noote ette näidates. Seejärel saab liikuda edasi noodikirja juurde ning õpetada järk-järgult selgeks sellega seonduvad mõisted: noodijoonestik, takt, noot jne. Peale seda saab raskusastet reguleerida teoses sisalduvate erinevate elementide arvu arvestades. Mina oma praktikas püüan õpetada neid erinevaid aspekte (improviseerimine, loovad ülesanded, ettenäidatud ülesanded ja töö noodiga) õppetöös paralleelselt ehk igas tunnis natuke. Muutub vaid üksikute komponentide osakaal – esialgu tegeleb õpilane rohkem noodiväliste aspektidega, hiljem rohkem noodiga.

Kuigi noodilugemise edendamiseks on olemas erilaadseid võtteid, tehnikaid ja harjutusi, siis nii alguses, nagu on esimesed kolmteist tundi, puudutan ma neid vähesel määral ja ainult siis, kui see on otseselt oluline teose selgeks saamisel. Näiteks kui näen, et õpilasel tekivad teose noodist esitamisel soovimatud pausid iga noodi vahele ning see kipub kujunema harjumuseks, teen temaga harjutust, kus katan selle noodi ära, mille õpilane alla on vajutanud, et suunata teda vaatama kohe järgmist nooti. Üldiselt jätan erinevate noodilugemistehnikate (kaugemale vaatamine, nooditeksti känkimine mustrite, harmoonia ja võtete järgi jne) tutvustamise ajaks, mil elementaarne noodilugemine on juba

piisavalt kinnistunud. Ühtlasi oli käesoleva uurimuse huvides mitte mõjutada lapse sooritust noodilugemistehnikate õpetamisega.

1.3. Teose mängimine peast – psühholoogilised protsessid ja õpetamine

Loo peast mängimise all pean silmas protsessi, kus teos on salvestunud õppija mällu ning ta mängib mälu järgi, vaatamata nooti. Selline olukord võib tekkida juba siis, kui teos ei ole lapsel veel päriselt selge. “Enamik lapsi õpib sellist uutset muusikaesituse kogemust, nagu seda on pillimäng, noodilugemisega samal ajal. See topeltkohustus võib osutada tülikaks koormaks, mida paljud püüavad kergendada esimesel võimalusel iga uut teost pähe õppides nii, et nende esitus ei oleneks enam noodilugemise võimest” (Sloboda 1985: 73). Selle protsessi ahel sarnaneb suures osas noodist mängimisega, kuid erinevus seisneb info päritolus – ühel juhul tuleb see noodist, antud situatsioonis aga hoopis mälust.

Muusikalisse mälusse on kaasatud kuulmis-, nägemis- ja motoorne mälu. “Kuulmismälu (ehk auditiivne mälu) võimaldab inimesel kujutleda teose helisid, sh ootuseid tulemas olevatele sündmustele noodis, ja samaaegselt hinnata esituse käiku. Visuaalne mälu koosneb noodipiltidest ja teistest mängu kontekstuaalsetest aspektidest. Pianistid ja teised klahvpillimängijad võivad näiteks mäletada käe ja sõrme positsioone, akordikujude võtteid ja mustreid, mis tekiavad klaviatuurile, kui neid mängida. Kinesteetiline mälu (ehk sõrme-, lihas- ja puutemälu) võimaldab esinejatel sooritada keerukaid motoorseid järgnevusi automaatselt” (Aiello & Williamon: 167). Gary E. McPhersoni uurimuses (2005) olid parimad mälu ja kõrva järgi mängijad just need lapsed, kes sidusid muusika kõla otseselt sõrmestusega instrumendil (McPherson & Davidson 2006: 338).

“Kajamälu ja varane töötlus annavad vahetu kogemuse hetke tabamisest muusikas teadliku (teadvustatud) tähelepanu fookuses ja aitavad segmenteerida seda kontrollitavateks üksusteks” (Snyder 2000: 15). Muusikat kuuldes moodustavad sündmused (helid), mille toimumine jääb lühimälu kestvuse piiridesse, meloodilise ja rütmilise taseme kogemuse. Nende tasemete peamine tunnusjoon on see, et need sündmused on ajalises plaanis grupeeritud olevikku. Sellel ajalisel plaanil on kaks dimensiooni, mida tajutakse kui kaht eri aspekti muusikalisest kogemusest: meloodiline ja rütmiline grupeerimine (Snyder 2000: 13–14). Selleks, et need rühmad talletuks pikaajalisse mällu, on oluline anda grupeeriingutele tähendus, seostada see varasema kogemusega ning korrata neid ajaliste intervallide tagant. Pikaajaline mälu pakub konteksti, mis annab tähenduse, suhestades hetke käimasoleva kogemuse ja eelneva teadmise laiemasse raamistikku. Muusikakogemuse vormilise taseme

moodustavad sündmuste rühmad, mis toimuvad lühimälu piiridest pikema aja jooksul, ning selle liigendus on seotud pikaajalise mälu struktuuri ja piirangutega. Erinevalt meloodilise ja rütmilise taseme muustritest on vormilise taseme muustrid nii suurel ajalisel skaalal, et neid ei saa hoomata olevikus ning nad ei säilita automaatselt oma ajalist järjekorda. Vormilise taseme sündmuste vaheliste seoste leidmiseks peavad need vähemalt osaliselt tulema tagasi teadvusse pikaajalisest mälest (Snyder 2000: 14–15).

Seega, kui õpilane mängib teost peast, on talle talletunud pikaajalisse mällu mitte ainult meloodilised ja rütmilised grupeeringud, vaid ka juba teose laiem vormiline struktuur, mille ta vähemalt osaliselt teadvusse tagasi toob, et teose sündmuste vahelised seosed leida, ning siis kuulmis-, nägemis- ja kinesteetilisest mälest juhitud ette kannab.

Ka mälu kaasavate ülesannetega muusikas tegeletakse juba esimesest tundi peale: improvisatsioonimängud (imitatsioonid, rondo-vormis improvisatsioon jne), omaloomingu mõtlemine ning ettenäitamise teel teoste äraõppimine. Muusikalise info salvestamisele aitab tegelikult kaasa ka igasugune teadmine muusikateooriast ja -struktuurist, seega võib öelda, et kaudselt arendan ma õpetajana lapse muusikalist mälu ka siis, kui enne teose õppima hakkamist uurime loo ülesehitust.

Loomulikult on olemas ka eraldi võtted teoste meeldejätmiseks (avaramate teadmiste abil harmooniast ja vormiõpetusest, aga ka tehniliste võtete ja kujundite abil), ent ka neid ma nii esimestes tundides veel ei õpeta. Me lihtsalt tegeleme looga nii kaua, kui tundub teose selgeks saamise huvides mõistlik, ning selleks ajaks on osadel õpilastel jäänud teos juba iseenesest pähe.

1.4. Õpistiilidest

Vaatamata sarnasele kasvukeskkonnale, “on arvestatavad individuaalsed erinevused samal tasemel algajate vahel” (Hallam 2001a, 2001b; Pitts *et al.* 2000a, 2000b; Renwick & McPherson 2002; Sloboda *et al.* 1996 – kõik Hallam & Bautista 2012: 662 järgi), mh ka muusikaga seotud nähtustes. “Muusika taju, esituse ja õppimise neuroloogilised alused tuginevad laialdaselt hajutatud närvivõrkudele mõlemas poolkeras, mis varieeruvad individuaalselt, [---] muusika õppimise läbi loodud närvivõrk võib sõltuda õpetamismeetoditest” (Altenmüller & Gruhn 2002: 63). Seetõttu oli oluline õpetada antud uurimuses õpilasi võimalikult sarnase meetodiga, et välja saaks paista õpilaste endi individuaalne eripära ja omadus.

Õpistiilide tähendusväli on üsna lai, mistõttu on olnud keeruline seda üheselt defineerida. Õpistiilide teooria(d) kujunes(id) välja eksperimentaalsetest tule-

mustest ja empiirilistest tähelepanekutest, et sünnipäraseid fundamentaalsed omadused on tihedas seoses kogu isiksusega ning mõjutavad õppimist (omandamisprotsesse), ning neid peetakse eelkõige praktikast lähtuvaks (Leppik 2006: 126-128). Üks õpistiilide etalondefinitsioone on “iseloosulikkud kognitiivsed, efektiivsed ja psühhosotsiaalsed käitumised, mis funktsioneerivad suhteliselt stabiilsete indikaatoritena õppijate taju, interaktsiooni ja reaktsiooni kohta õpikeskkonna suhtes” (Curry 1981 Romanelli & Bird *et al.* 2009 järgi). Õpistiile on eristatud erinevatel alustel suurel hulgal, samas pole ükski neist universaalsena aktsepteeritud ning kriitikud toovad välja nende kontseptuaalse raamistiku puudulikkuse nii teooriate endi kui ka nende mõõtmise/määramise juures (Romanelli & Bird *et al.* 2009). Samas on õppimise efektiivsuse suurendamine aina kasvava õppijate arvu ning konkurentsi tõttu oluline teema ning sellest tulenevalt õpistiilid ja nendega seonduv lootustandev ja arenev uurimissuund.

Voldemar Tomusk eristab oma raamatus “Õpistiilid” kolme erinevat terminit – stiil, strateegia ja taktika: “Mõisteid rangelt eristades kasutatakse mõistet stiil isiksuse tasemel infotöötlust iseloosulikkude tunnuse tähenduses, strateegia väljendab õpilase lähenemise ühtsust erinevais õpiolukordades ning taktika kirjeldab spetsiifilistes õpiolukordades ilmnevat õpilase spetsiifilist jälgitavat tegevust. Stiili vaadeldakse indiviidi püsiva omadusena, strateegia on konkreetsest ülesandest tulenev. Strateegia on ajas muutuv ja õpitav, stiil vastupidi aga vaadeldav staatilise, indiviidi sisseehitatud omadusena” (Riding & Cheema 1991 Tomusk 1993: 117 järgi). Kuna ma ei ole täielikult veendunud, millisega neist kolmest selles töös käsitletud kalduvuste puhul tegemist võiks olla ning selle väljaselgitamine eeldab pikaajalist uurimistööd (eriti just küsimuses, kas tegemist on indiviidi püsiva, n-ö sisseehitatud, või ajas muutuva omadusega), siis kasutan siin üldisemalt terminit *õpimuster*.

Õpistiile just muusikaõppe kontekstis on uuritud võrdlemisi vähe, kuid ka sellelt alalt leidub mõningaid uurimistöid. Enamasti on need siiski keskendunud muusika üldõppele või täpsemalt rütmidele, ent mitte klaveri või mõne muu pilli õppele. Sellele viitab ka Louisiana ülikooli klaveriosakonna professor Susanna Garcia, kes tõdeb, et õpistiile on pilliõppes vähe uuritud, kuid leiab, et see on oluline teema, ning on vaadelnud Fleming-Millsi õpistiilide jaotust (visuaalne, auditiivne ja kinesteetiline) just klaveriõppe vaatepunktist (Garcia 2002). Tema artiklis pole aga kirjeldatud täpsemat uurimiskäiku ega lisatud tõendusmaterjali. Ka Gary E. McPherson on uurinud laste oskuste arengut instrumendi algõppes ning leidnud, et lapsed kasutavad erisuguseid strateegiaid pillimängu õppimiseks, ent kõige edukamateks neist osutusid kõrvast-kätte ja silmast-kõrva-ja-sealt-kätte koordineerimise oskused. Seejuures omandasid õpilased need meetodid pigem varjatult kui õpetaja otsesel juhendamisel (McPherson & Davidson 2006: 339).

On selge, et õpilaste vahel esineb individuaalseid erinevusi vaatamata sarnasele kasvukeskkonnale, ja on võimalik, et nende põhjal saab teha üldisemaid järeldusi ja jaotusi. Sellegipoolest pole seniajani jõutud üldtunnustatud ja tõenduspõhiselt vastavate teooriateni, sealhulgas ka muusikaõppes. Selles artiklis püüan teaduslikult ja tõenduspõhiselt uurida ja kirjeldada nähtust, mille kohta on kõige täpsem termin õpimuster.

2. Meetod

Minu eesmärk on jälgida erinevate õpimustrite avaldumist klaveri algõpetuse praktikas. Samataoliste tingimuste loomiseks on vaadeldavatel õpilastel sama õpetaja – mina ise –, et õpetamisstiili erinevuste mõju oleks potentsiaalselt väike. Samal eesmärgil pidasin esimese näidisõpilase puhul märksõnalist päevikut tundide sisu kohta ning järgmiste näidisõpilaste tundide läbiviimisel lähtusin peetud päevikust. Selge mustri väljajoonistumiseks kaasasin uurimistõesse kuus seitsmeaastast varasema muusika süvaõppe kogemuseta last ning õpetasin neid 13–14 akadeemilist tundi, sagedusega üks kuni kaks tundi nädalas. Sellise õppeprotsessi lõpuks olime õppinud ära teoseid nii ettenäitamise teel kui ka noodist, harjutanud noodilugemist ja peast mängimist, õppinud noote *c*'st *g*'ni ning õppinud mängima nii parema ja vasaku käega eraldi kui ka mõlema käega korraga. Õppeprotsessi jooksul toetusin peamiselt Reet Lantsoni klaverikoolile “Klaveriõpik lastele” (Lantson 2014), sest olen selle õpikuga kõige paremini tuttav ning mulle meeldib selle õpiku lähenemine ja süsteem. Samas ma ei leia, et õpiku valik selles töös erilist rolli mängiks, vaid pidin lihtsalt mingi valiku tegema ning tagama kõigile võrdsed tingimused. Seejuures kasutasin töölehti ja teoseid ka väljastpoolt õpikut (nt Riine Pajusaare lood “Kalendrilaul” ja “Pirukad”), selgitasin lastele mõningaid asju ise juurde ning olen õppeprotsessis kasutatud harjutusi ka ise välja mõelnud. Usun, et uurimistulemusi klaverikooli valik ei mõjuta, ent kahtluse tekkimisel võib tulevikus viia sama katse läbi mingi teise klaverikooliga.

Klaverimängu õpetamise koolkondi ning meetodeid on erinevaid, mistõttu kirjeldan lühidalt enda meetodit selles uurimuses osalenud õpilaste puhul. Üldises plaanis tutvustasin esimeses tunnis klaveri mehhanismi, klaviatuuri ja võtmeid, improviseerisime ning hakkasin õpetama teoseid ettenäitamise teel. Teises tunnis tegelesime rütmidega, tegime koordineerimis- ja rütmiharjutusi ning õppisime klaveriteoseid edasi (endiselt ettenäitamise teel). Kolmandas selgitasin taktimõõdu mõistet ning erinevaid taktimõõtte, selle kõrval jätkasime klaveriteoste õppimist. Neljandas tunnis rääkisime noodijoonestikust ja nootide asetusest ning sealt edasi hakkasin tutvustama ükshaaval noote ja mängisime

vaheldumisi nii päheõpitud teoseid kui teoseid noodist. Sellest hetkest alates suurenes noodist lugemise hulk järjest rohkem, kuni sai kuuendast tunnist alates peamiseks loo õppimise meetodiks. Seejuures mõned lood mängisime lihtsalt paar korda läbi, teistele aga keskendusime pikemalt. Minu varasema kogemuse põhjal joonistuvadki õpimustrite erisused välja siis, kui hakatakse teoseid päriselt selgeks õppima. Kui varasemalt oleme nii ettenäitamise abiga teoseid peast kui ka mitmeid teoseid noodist mängima õppinud, siis, kui jõudsime teoste selgeks õppimise juurde, tekkis erinevus: osad õpilased pidasid paremaks kasutada nooti ainult esmase abivahendina, et teos siis kohe meelde jätta ja seejärel veatuks harjutada; teistele meeldis pigem teost harjutada ja jälgida mängu ajal nooti. Selleks, et veenduda, kumba õppimislaadi õpilane kasutas, viisin teose õppimise viimistlemise astmes läbi ka katseid, kus palusin õpilasel mängida teost noodist, seejärel võtsin noodipuldilt noodi ja palusin teost uuesti mängida, mõlemal juhul vaatlesin õpilase reaktsiooni ning tema esituse kvaliteeti.

Iga tunni põhistruktuur oli ka sarnane: alustasime soojendusega, seejärel vaatasime teoseid ning vajadusel õppisime mingi uue asja (noot / märk / rütm / muusikateoreetiline element / tehnika / teos vms) ning tunni teisel poolel tegelesime rohkem improvisatsiooni, muusikaliste mängude ja omaloominguga. Kuigi oludest tingituna tuli ette varieerumisi, püüdsin lähtuda alati eespool kirjeldatud ülesehitusest, sest üldjuhul on õpilased ärksamad ja suurema tähelepanuvõimega pigem tunni alguses. Uurimistöös osalenud õpilastele püüdsin säilitada võimalikult loomulikku ja tavapärase klaveriõppe keskkonda. Ainuke, mis tavapärasest nende jaoks erines, oli see, et tunnis oli alati seade, mis tundi salvestas.

Esimene töös osalenud õpilane tuli vabatahtlikult minu juurde õppima seoses minu pedagoogilise praktikaga Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias. Nõudeid õpitavale ei olnud ning kuigi semestri lõpus ootas ees esinemine, järgnes selle tarbeks loo pähe õppimine alles pärast uurimistööks vajalike tingimustega tundide läbitegemist. Kuna õpilane vastas kõigile uurimistöös olulistele tingimustele ning ka tema eestkostja oli nõus lapse osalemisega uurimistöös ja tundide filmimisega, otsustasin ta oma töösse kaasata. Ülejäänud viis töös osalenud õpilast leidsin, pannes sotsiaalmeediaportaali Facebook üles kuulutused, kus märkisin, et otsin õpilasi, kes oleksid seitsmeaastased, varasema muusika süvaõppe kogemusega, valmis käima klaveritunnis Tallinnas, pillimängust huvitatud, iseseisva harjutamise võimalusega ning kelle vanemad on nõus allkirjastama kirjaliku kokkuleppe, mille alusel ja tingimustel võtan tunnid oma uurimistöö tarbeks videosse. Nii ei olnud leitud õpilastel muusikakooli või mõne muu institutsiooni poolt kohustusi esineda (ja selleks lugusid pähe õppida), vaja täita mingeid tähtajalisi nõudeid või muud taolist ning saime õppetöös lähtuda vaid õppimiseks, õpetamiseks ja uurimistöö jaoks vajalikest

tingimustest. Kuulutusi oli üleval kaks: juunis 1 on kuulutus, mis oli üleval 2019. aasta veebruaris ning juunis 2 on kuulutus, mis oli üleval 2019. aasta septembris. Esimese kuulutusega leidsin kolm õpilast, teise kuulutusega leidsin veel puuduolevad kaks õpilast.

**OTSIN
KLAVERIÕPILAST,**

KES OLEKS...

- SEITSE AASTANE
- VARASEMA MUUSIKALISE KOGEMUSETA (PILLIÕPE, VMS)
- ISE HUVITATUD
- ISESEISVA HARJUTAMISE VÕIMALUSEGA

NING KELLE EESTKOSTJAD...

ON NÕUS ALLKIRJASTAMA KIRJALIKU KOKKULEPPE, MILLE ALUSEL JA TINGIMUSTEL VÕTAN TUNNID OMA UURIMISTÖÖ TARBEKS VIDEOSSE.

TEKKIS HUVI?

KIRJUTA:
VEEDA8@GMAIL.COM

Joonis 1. Kuulutus, mis oli üleval 2019. aasta veebruaris.

**OTSIN
KLAVERIÕPILAST,**

KES OLEKS...

- SEITSE AASTANE
- VARASEMA MUUSIKALISE KOGEMUSETA (PILLIÕPE, VMS)
- VALMIS KÄIMA TUNNIS TALLINNAS
- ISE HUVITATUD
- ISESEISVA HARJUTAMISE VÕIMALUSEGA

NING KELLE EESTKOSTJAD...

ON NÕUS ALLKIRJASTAMA KIRJALIKU KOKKULEPPE, MILLE ALUSEL JA TINGIMUSTEL VÕTAN TUNNID OMA UURIMISTÖÖ TARBEKS VIDEOSSE.

TEKKIS HUVI?

KIRJUTA: VEEDA8@GMAIL.COM

Joonis 2. Kuulutus, mis oli üleval 2019. aasta septembris.

Õpilase tunnid salvestasin videosse ning selleks sõlmisin lapse eestkostjaga vastava kirjaliku kokkuleppe (vt Lisa 1). Tunde lindistasin oma telefoniga (Xiaomi Mi A2), ent üks kord salvestasin arvutiga (Dell Latitude E6320, vaba-varalise programmiga “Free Cam 8”). Tundide salvestamine toimus mõne kuu vältel, alates õppe esimestest tundidest kuni 13.–14. tunnini ehk õpimustri väljajoonistumise märkideni. Kuigi sellise tundide arvu ja sagedusega peaks tunnid kestma kolm kuud, varieerub lõplik kestus sõltuvalt koolivaheaegadest, õpilaste tervislikust seisundist ning korralduslikest küsimustest (transport, erakorralised sündmused jne). Salvestisi saab kasutada tõendamaks, et olen õpetajana tegelenud nii noodist mängimise kui ka päheõppimise poolega ega ole ühte teisele olulisel määral eelistanud.

Videote põhjal toon välja kolm lugu, millega on tundides põhjalikumalt tegeldud alates nootide õppimisest kuni (enam-vähem) sujuva esituseni ning millest saavad näited antud õpilase õpimustri eelistuse väljajoonistumise kohta. Selleks, et tingimused oleksid kõigil õpilastel võimalikult sarnased, valin näiteks toodavateks teosteks kõigile samad: “Elevandi marss” (autor R. Lantson), “Juba linnukesed” (eesti rahvaviis, sõnade autorid on K. A. Hermann ja P. Tekkel) ja “Aisakell” (tuntud jõululaul, autor J. S. Pierpont, eestikeelse teksti autor on H. Karmo) Reet Lantsoni klaverikoolist.

Valisin just need teosed mitmel põhjusel. Esiteks arvestades raskusastet: “Elevandi marss” on teos, kus on ainult kaks nooti ja see on mängitav ühe käega; “Juba linnukesed” on ka veel ühe käega mängitav, ent siin on kasutusel juba viis nooti; teoses “Aisakell” on kasutusel viis nooti mõlemas käes ning selle mängimiseks on vaja kahte kätt. Kõige lihtsam lugu neist on ka kõige võõram – see on õpiku autori enda väljamõeldud just selle õpiku tarbeks. Teised kaks on traditsioonilised lastele üldiselt juba tuttavad laulud ja sageli oskavad lapsed neid ka peast laulda. Oskuse neid klaveril mängida või noodist ära tunda omandavad nad aga alles klaveriõppe käigus. See, et need laulud on juba tuttavad, aitab küll tänu sisemise kuulmise võimele teosed kiiremini selgeks saada ja sellest tulenevalt ka paremini pähe õppida, ent kuna kõigile õpilastele avalduv mõju on ühesugune (sest “Juba linnukesed” ja “Aisakell” on Eesti kultuuriruumis laialt levinud), ei tohiks see osutada segavaks teguriks õpilaste omavahelisel võrdlemisel. Nagu tulemustest näha, leidub ka nende lugude puhul nii neid, kellele lood jäid pähe, kui ka neid, kellele lood pähe ei jäänud.

Kogu töö käigu kuni selgekssaamiseni olen litereerinud (vt artikli kolmandat jagu). Seejärel analüüsin näiteid nii litereeringute kui ka videote põhjal, vaadeldes õpilase silma- ja käeliigutusi, vigu ja nende olemust, õpilase arvamusalaldusi ja minu enese tähelepanekuid ning teen järeldused vastava õpilase soovitud õpimustri kohta. Iga näite lõppu olen lisanud ka kommentaarid sõltumatult kolleegilt, kes töötab klaveriõpetaja ja kontsertmeistrina.

ELEVANDI MARSS

5

1 2 1 1 2 1 2 1

1 1 2 2

Musical notation for 'Elevandi marss' in 4/4 time, consisting of two staves of music with fingerings indicated below the notes.

Joonis 3. Loo "Elevandi marss" noot.

JUBA LINNUKESED

Traditsionaalne

5 3 5 4 3 4 5 3

Ju - ba lin - nu - ke - sed väl - jas lau - la - vad,

5

ke - nad ka - se - ke - sed kin - gul ko - ha - vad.

9

3 4 3 2 1 2 4 3 2 1

Lu - mi on ju ä - ra su - land, tal - ve - külm on möö - da läind,

13

lap - sed, kes kui van - gis e - land, po - le am - mu mu - rul käind.

Musical notation for 'Juba linnukesed' in 4/4 time, consisting of four staves of music with lyrics and fingerings.

Joonis 4. Loo "Juba linnukesed" noot.

AISAKELL

Traditsionaalne

3 3 5 1 2 3

Ai - sa - kell, ai - sa - kell, kel - la kau - ge hüüd.

5

5

4 4 3 5 4 2 1

Här - mas val - ge jõu - lu - saan tuhat - nel - ja tor - mab nüüd

2 5 1 5

Musical notation for 'Aisakell' in 4/4 time, consisting of two staves of music with lyrics and fingerings.

Joonis 5. Loo "Aisakell" noot.

3. Õpilaste lugude omandamise analüüs

Järgnevates näidetes on kõik nimed muudetud. Uurimistööga varasemalt mitte seotud olnud kolleegi kommentaarid on tähistatud algusega: “Õp T:”.

Videotele pääseb ligi ainult selle lingi kaudu:

https://www.youtube.com/playlist?list=PLSfeJ_vlFphxn0zSX8YF23WRhz1tEqmB

Järgnevatest näidetest on täielikud litereeringud leitavad siit:

<https://docs.google.com/document/d/18ePUP6U-9yi5DfJMkIshc4fslg00qHpItePDcXSVCbY/edit?usp=sharing>

3.1. Jassi näide

Jass oli seitsmeaastane ning käis esimeses klassis. Klaveriõpinguid alustas ta koos kooliga: esimesse klassi läks 2018. aasta septembris, klaveritundidega alustas oktoobris (minu juures). Oktoobris käis ta klaveritundides ühel korral nädalas, sealt edasi kaks korda nädalas. Uurimistöös vaadeldakse vahemikku oktoobri algusest kuni detsembri keskpaigani.

Antud näitest looga “Elevandi marss” nähtub, et kuigi Jassil on hea mälu, mängib ta noodist siiski õigemini kui peast. Mängides lugu, noot ees, ei kipu ta pilku sõrmedele suunama, vaid mängib, jälgides hoolikalt nooti.

Õp T: “Tundub, et noodist tuleb lugu paremini välja. Kui mõni tund veel see lugu ette võtta, tuleb ilmselt peastmäng paremini. Tegu on võrdlemisi lihtsa looga, nii et arvan, et noodist ja peastmäng oleks tulevikus võrdsel tasemel. Antud näite järgi mängis Jass noodist paremini.”

Näide looga “Juba linnukesed” vastandub eelmisele näitele. Mängides noodist teeb Jass palju vigu ja tekivad pausid. Peast mängides nii palju vigu ei tule, mäng on hoolikam ja ühtlasem. Huvitav on see, et kuigi ilma noodita peast mängides tuli tal esitus paremini ja üsna kindlalt, tundub, nagu ta tunneks mingit kohustust vaadata nooti või kontrollida noodist oma teadmisi.

Õp T: “Kuna see on lastele tuttav lugu, siis üldiselt see tulebki “kuulmise järgi” ehk peast paremini välja. Noodipilt tundub lapsele hüplev ning kirju oma paljude noodikordustega. Kõik oleneb muidugi lapsest, tema taibukusest ja ka kohati arenguastmest (vanuselisest vms).”

“Aisakell” on antud näidetest kõige raskem lugu, kuna mõlemad käed peavad koos mängima samaaegselt. Loo selgeks õppimine läks üsna kiiresti, sest ta luges nooti üpriski hästi. Kui lugu oli juba selge, oli raske vahet teha, kumb variant oli parem – kas peast mängitud variant või noodist mängitud variant. Tundub, nagu põimuksid antud näites eelmised kaks näidet – noodist mängides on ta pisut enesekindlam, aga ka peast mängides tuleb kenasti.

Õp T: “Tegemist on jälle lastele tuttava looga ning neile meeldib seda õppida, seetõttu ka ilmselt „varajane“ päheõppimine õpilase enda initsiatiivil. Arvan, et lugu oli noodist mängides siiski julgemalt esitatud kui peast.”

Antud juhul ei paista minu silmis kumbki õpimuster väga selgelt eristuvat, õp T arvates tuleb enamasti noodist paremini välja. Jassil on nii küllalt hea mälu, kui ka üpriski kiire noodist lugemise oskus. Mõlema mänguviisi puhul on nippe, mis aitavad ühel või teisel viisil mängida, kuid mida ta veel pole õpinud. Küll aga on kõnekas poisi vastus viimases tunnis otsesele küsimusele tema enesetunde kohta eri viisil mängimise puhul – noodist on lihtsam.

Kui tema enda eelistus on noodist mängida, siis on tõenäoline, et isegi kui anda mõlema mänguviisi juurde abistavad nipid, ei muutu kummagi mänguviisi omavaheline suhe – lihtsamaks saavad mõlemad, aga noodist mängimisel on ikka eelis.

3.2. Reinu näide

Rein oli seitsmeaastane ning käis esimeses klassis. Kooliga alustas 2018. aasta septembris, klaveritundidega 2019. aasta veebruaris (minu juures). Klaveritunnid toimusid läbivalt üks kord nädalas ning uurimistöös käsitletud materjal on pärit vahemikust veebruari keskpaik kuni aprilli lõpp.

Esimesest katsest Reinuga tundub, et kuigi ta jälgis noodist mängides hoolikalt nooti, on tal ka küllalt tugev peast mängimise oskus. Huvitav on seejuures tähele panna, et peast mängides ei vaata ta oma käsi, nagu tavaliselt peast mängides tehakse, vaid vaatab sihitult otse ette või isegi üles.

Õp T: “Uskumatu, et ta nii vähese ajaga loo peast mängis!”

Teine näide paistab kinnitavat esimest, ent ilmneb ka kalduvus eelistada noodist lugemist peast mängimisele. Noodist mängides vaatab ta küll vahel käsi, ent siiski päris palju nooti. Seekord tuleb noodist mängides vigu vähem ning on tunda suuremat enesekindlust. Peast mängides on seekord pilk enamasti siiski suunatud kätele, ainult vahel mõttepausi ajal või raskemat kohta alustades suunab pilgu sihitult ette.

Õp T: “Taas peab nentima, et lastel on hea peast mängida, sest lugu on tuttav. Arvan, et noodist- ja peastmäng on selle loo puhul võrdses olukorras, kuigi tulevikus tuleb kindlasti peast paremini. Nagu noodioõppimine, vajab ka pähe õppimine aega ja tööd.”

Viimane tund oli 14. tund, sest 13. tunnis ei olnud lugu veel piisavalt selge (s.t “esimesed kaks takti tulevad ilusti, kolmas takt tuleb vaevaliselt. Taktide vahel läheb aega, et käsi sättida. Silmad vaatavad üldiselt nooti, välja arvatud käte sättimise ajal”). Selles tunnis lugu noodist mängides on ambitsioonid

suured ja oskused veidi väiksemad, ent loo esitus jõuab lõpuni üpriski äratuntavalt antud loona. Pärast mõningast tööd noodiga peast mängides jääks lugu katki juba pärast esimest kahte takti, kui poleks vahepeal abi, ent isegi pärast noodi ülevaatamist tekib raskusi teose lõpuni jõudmisega. Kolmas näide kinnitab eelnevas näites ilmnenud kalduvust veelgi tugevamalt. Kuigi ka noodist mängides tekib vigu ja mõttepause, tuleb tervikesitus peast mängides veelgi vaevalisemalt.

Õp T: “Tundub, et õpilasel oli mõningaid raskusi juba noodist mängimisel, peast mängul ei olnud seega n-ö võimalustki muusikat korrektselt esitada.”

Reinu puhul on minu meelest üsna selge, et kalduvus noodile toetuda on oluliselt suurem kui kalduvus lugusid peast mängida. Õp T arvates oskaks Rein paremini peast mängida, kui ta saaks lood paremini selgeks. Peast mängimine on talle oluliselt suurem väljakutse ja vajab rohkem tööd. Ka tema enda arvates on noodist mängimine parem. Seega võib öelda, et oma õpimustri poolest on antud jaotuses Rein n-ö noodilugeja.

3.3. Nele näide

Nele oli seitsmeaastane ja õppis esimeses klassis. Kooliskäimist alustas ta 2018. aasta septembris, klaveritunnis hakkas käima 2019. aasta märtsis. Klaveritunnid toimusid üks kord nädalas ning uurimistöös käsitletud tunnid toimusid vahemikus märtsi algusest kuni juuni keskpaigani.

Esimesest katsest Nelega näib, et kuigi ta loeb võrreldes eelmiste lastega oluliselt kiiremini nooti, jääb talle õpitav lugu väga hästi meelde. Huvitav on täheldada, et kuigi ta mängis peast kiiresti, soravalt ja täiesti õigesti, millest võiks välja lugeda enesekindlust, näitavad tema kommentaarid hoopis vastupidist.

Õp T: “Tundub, et ta on hea mäluaga neiu, kuigi jah, tegu on ka lihtsa looga. Hindaksin noodist ja peast mängu võrdseks, aga jah, peast tuli natukene paremini.”

Teises näites tuleb noodist mängimine Nelel paremini välja kui peast mängimine, kuigi mõlemal juhul jõuab ta ilusti lõpuni. Nele paistab silma selle poolest, et nii selle, kui ka järgmise loo puhul hakkab ta noodist mängides kuidagi iseeneslikult häälega vaikselt oma mängule kaasa laulma.

Õp T: “Jälle pean nentima, et peast on seda lugu hea lihtne lastel mängida, kuigi noodist tuli paremini välja.”

Nele ei tahtnud 13. tunnis kahekäe lugu (“Aisakell”) mängima hakata (üldse), mistõttu lükkusid katsed tunni võrra edasi. Järgmises tunnis oli raske hinnata, kumb variant tuli Nelel paremini välja – mõttepause ja valesid noote esines nii noodist kui ka peast mängides. Küll aga tundub mulle, et vead noodist

mängides tulenesid sellest, et kuigi pilk oli suunatud nooti, mängis ta lugu osaliselt peast ja nooti kasutas enda kontrollimiseks. Otse noodist mängides ei tohiks juhtuda näiteks sellist viga, et ta mängib (kuuenda takti parem käsi) kolm nooti ilusti järjest ära ja pärast pausi alles eelmiste nootidega korduva viimase noodi – sellest järeldaksin, et vahepealsed noodid olid tal peas, mitte noodist loetud. Samuti tundub peast mängimine olevat vasaku käe valede nootide põhjus – ta ei jäta neid mängimata, mis oleks loogiline viga, kui ta mängib noodist ja lihtsalt unustab vasakut kätt lugeda, vaid ta mängib sinna mingi noodi, mille siis tagantjärele parandab (näiteks viiendas ja kaheksandas taktis).

Õp T: “Nele paistab olevat hea kuulmisega, seetõttu ka eelnevate lugude üsna korralik peast esitamine, samuti ka selle looga. Tuttav lugu, seda on lihtsam peast mängida pärast mõningast harjutamist. Hindaksin noodist mängu ja peast mängu võrdseks.”

Kuigi Nele mängib küllalt soravalt ka noodist, tundub ta minu meelest olevat siiski pigem peastmängija. Õp T arvates on Nelel noodist ja peast mäng võrdsed, v.a teises näites, mil tuli noodist paremini.

3.4. Inese näide

Ines oli seitsmeaastane, käis lasteaias ja eelkoolis ning läks kooli sügisel. Klaveritundidega alustas ta 2019. aasta märtsi alguses, käies tunnis üks kord nädalas ning uurimistöös on käsitletud tunnid kuni mai lõpuni.

Näites “Elevandi marss” tundub, et kuigi Ines mängib ka peast küllalt hästi, on ta noodist siiski parem mängija ning tunneb end seejuures paremini. Peast mängides läksid ainult esimese ja teise rea kolmandad taktid omavahel vahetusse. Pisut kummaline on, et hoolimata minu kiidusõnadest ei näidanud ta peaaegu üldse välja head meelt oma hea tulemuse üle peast mängimisel.

Õp T: “Seda viga juhtub õpilastel tihti, et väikeste muudatuste puhul noodis kahe rea vahel, tekib segadus ja mängitakse kaks rida samamoodi. Noodist tuli siiski paremini välja.”

Pärast nelja tundi teise loo õppimist, mängis Ines teose noodist mõnevõrra paremini kui peast, kuigi mõlemal juhul jõudis ta lõpuni. Pärast katset mängisime üks kord veel noodist ning ta sai ise aru, mis viga tal enne peast mängides tuli.

Õp T: “Mulle tundub, et nii noodist- kui ka peast mäng vajavad veel veidi harjutamist, kuid selle näite põhjal tuli kindlasti noodist mäng paremini välja.”

Inese puhul on märkimisväärne, et 10. tunnis me ei jõudnud loo “Aisakell” õppimiseni, sest õppeprotsess kulges temaga aeglasemalt. Seetõttu alustasime selle loo õppimist üldarvestuses alles 11. tunnis. Küll aga tuli ta 12. tundi selle

looga nii, et see lugu oli tal peaaegu veatuks õpitud. Seega otsustasin teha temaga peast mängimise katse juba siis. Viimases (12.) tunnis tulevad mõlemad esitused küll mõningaste pausidega ent praktiliselt veatult.

Õp T: “Õpilane oli tublisti loo kodus selgeks õppinud, seetõttu ka suurepä-rane noodist mäng. Ka peast mängul polnud viga. Väga tubli, et edasi pusis, vaatamata suurele mõttepausile.”

Inese näidete puhul tekib selge muster, mille osas oleme üksmeelel nii mina kui õp T, et kuigi ta on ka hea peast mängimisel, mängib ta noodist alati pa-remini – veatumalt ja enesekindlamalt.

3.5. Anna näide

Anna oli seitsmeaastane, alustas kooliga 2019. aasta septembris ning klaveri-tundidega oktoobri alguses. Käis tunnis üks kord nädalas, uurimistöös käsit-letud tunnid kestsid kuni 2020. aasta veebruari alguseni.

Viiendas tunnis esimest korda noodist mängides lähevad segamini sümbolid ja nende tähendus – ühelöögilist nooti tõlgendab ta *c*-noodina ja kahelöögilist nooti tõlgendab ta *d*-noodina, noodi pea asukoht ei paista tema silmis tähendust omavat. Pärast märkide ülekordamist jõuame siiski õige esituseni. Samas tunnis esimest korda peast mängides tekib esialgu paanika ja kogu ettekannet saadab ebakindlus.

See on huvitav näide. Kui noot on ees, on minu meelest selge, et ta mängib hea meelega peast – niipea, kui ta arvab, et ta on aru saanud, mis noodis on, mängib ta seda peast. Samas, kui proovida peast mängida nii, et noot ees ei ole, muutub ta oluliselt ebakindlamaks ja arvab ise, et tal ei ole midagi pähe jää-nud. Katse tulemused näitavad aga, et suuremas osas on lugu siiski juba peas.

Õp T: “Huvitav näide... mulle jäi mulje, et õpilasel toimub peas samal ajal 1000 muud asja peale klaverimängu, just selles mõttes, et kui õpetaja räägib, siis klimberdab jms. Õpetajal on nii kindlasti raskem tööd teha. Tundub ak-tiivne ja sõnakas laps. Noodist mängis ta minu arvates igal juhul paremini, kuigi jah, ebakindlus võttis peast mängult oma osa. Tegelikult on tal ilmselt paremini peas, kui välja tuli.”

Anna puhul on erakordne, et ta tahtis seda lugu peast mängida juba 9. tunni alguses (loo õppimist alustasime 8. tunnis), ilma et ma oleks andnud sellekoha-seid juhiseid kodus harjutamiseks. Kuna lugu oli veatu ja selge, siis me rohkem selle looga tööd ei teinud. Tema puhul võib olla mõjutavaks teguriks asjaolu, et tema ema on lõpetanud omal ajal muusikakooli noorteosakonna ning aitab Annal kodus harjutada.

Õp T: “Tundub, et Anna lemmiklugu. Ei oska kuidagi hinnata, sest õpilasel oli juba lugu peas... ja noodist mänguga võrrelda ei saa.”

Pärast kolme tundi tööd kolmanda looga, oli tal 4. tunnis (üldarvestuses 13. tund) endiselt suuri raskusi nii ühe kui ka kahe käega mängimisel, nii noodist kui peast (ma vahepeal küsisin, kas tal äkki tuleb ilma noodita paremini ning ta nõustus, ent esitus ei läinud sellest paremaks). 14. tunnis rääkisin temaga pikalt, et ta oleks nõus seda lugu üks kord veel mängima (kuna jõulud olid ammu möödas, on vastumeelsus arusaadav). Saime kokkuleppele.

Kuigi lugu oli peaaegu peast mängitud, tuli sisse üsna palju vigu ning päris noodita ikka ei saa – üks kord tundis vajadust kasutada selle abi. Kohati tekib sarnasusi Nele näitega, näiteks kuuendas taktis, kus vasak mängib *c* asemel *f* hoolimata sellest, et ta vaatas sel hetkel nooti.

Õp T: “Mulle tundub, et sellel õpilasel on vaja rohkem peast mängimise praktikat, et harjuda mõttega, et ilma noodita on ka võimalik. Annal tuleb peast (peaaegu) välja ja tegelikult ilmselt ongi peas, aga noodiga on esitus kindlam. Kuna lugu polnud päris hästi selge, siis on ilmselge, et tekib raskusi ka peast mängimisel.”

Anna tundub kalduvat antud jaotuses üsna tugevalt *n-ö* peastmängijate poole. Tunnis esinevatest vestlustest nähtub ka, et noodi mõistmine ja selle lugemine on tema jaoks vaevaline. See toetab John Sloboda teooriat, et õpilaste kalduvus toetuda peast mängimisele võib tuleneda ülesannete liigsest arvust ja noodist mängimise raskusest (Sloboda 1985: 73). Samas õp T arvates on esimesel ja kolmandal juhul selge, et noodist tuleb esitus parem ja teist juhtu ei saagi hinnata.

3.6. Emma näide

Emma oli seitsmeaastane, õppis esimeses klassis alates 2019. aasta septembrist ja klaveritundidega alustas oktoobri esimeses pooles. Käies tunnis üks kord nädalas jäid uurimuses käsitletud tunnid vahemikku oktoobri esimesest poolst kuni 2020. aasta märtsi esimese pooleni.

5. tunnis esimest korda noodist mängides tunduvad *c*- ja *d*-noodid olevat omavahel segamini. Kui aga esimene takt saab paika, läheb ka edasi kenasti. Samas tunnis esimest korda peast mängides tuleb algus üsna enesekindlalt, mõningaste meenutuspausidega, mis aga järjest pikenevad, kuni teise reani, mis ei tulegi meelde. Mõlemad esitused võib minu meelest lugeda suhteliselt võrdseteks – ühel juhul oli vaja aidata algust, teisel juhul lõppu.

Õp T: “Õpilasel läks noodist mäng alguses raskelt, kuid kui *c* ja *d* erinevus noodipildis silmade ees selgemaks sai, siis polnud probleemi. Peast mängimisel

vastupidi – algus tuli kergelt ja lõpus läks meelest ning pidi nooti kasutama. Hindaksin samuti võrdseks nii noodist mängu kui peast mängu.”

12. tund kahjuks ei salvestunud ja seega toon siin välja nädal aega hiljem toimunud 13. tunni, kus ta tahtis omaalgatuslikult mängida kohe esimesena seda lugu. Loo esitus noodist tuli mõnede kahtluste (enne mängimist vaikselt järeleproovimiste) ja väikeste noodivigadega, ent ta suutis ise vead parandada ning iseisvalt loo ilusti otsast lõpuni mängida. Ta jäi veendunuks, et vasaku käega on seda lihtsam mängida, kuigi ta ise on paremakäeline. Hiljem selles tunnis proovisime ka kahe käega mängida, paremaga mängisime uuesti järgmises tunnis.

Tehnilistel põhjustel jääb kahjuks peast mängimise katse siinkohal kirjeldamata, ainus jäädvustatud vihje 11. tunnist (ehk ainult selle loo arvestuses 4. tunnist) viitab sellele, et Emma eelistab lugusid mängida noodist.

Kuigi peast mängimise katse ebaõnnestus, saab siit vähemalt nii palju välja lugeda, et peast mängimine talle meele järele ei ole.

Õp T: “Noh... seda ei saa hinnata.”

13. tunni, kus toimus katse kolmanda looga, salvestus katkes ja ma ei saanud sellest teada enne tunni lõppu. Seega salvestuse saamiseks tegin veel 14. tunni ja toon siin välja selle. Esitus noodist (kui ta veel ei teadnud eesootavast katsest) oli küll mõningate koordineerimiskatkest ja mõttepausidega, ent õpilane tundub teadvat, mida ja kuidas tegelikult mängima peaks. Kohe järgmiseks teeme katse peast mängida. Minu üllatuseks tahtis ta kõigepealt mängida eraldi kätega peast, siis korra veel noodist kahe käega ja alles siis oli nõus proovima mängida kahe käega peast.

See on keeruline näide, sest ma ei saanud kohe pärast esimest noodist esitamist ühte kahe käega esitust peast. Samas saab selle näite puhul teha huvitavaid tähelepanekuid.

1. Selle põhjal, et ta tahtis enne kahe käega peast mängimist kõigepealt eraldi kätega peast mängida, võib minu meelest teha järelduse, et tema aju ei töötle kahe käega esitatuna seda lugu mitte niivõrd kooskõlade järgnevusena kui võrd kahe eraldi liinina, mida tuleb mängida samaaegselt.

2. Reaktsioonid ettepanekule mängida teost peast tundusid pigem vastu-meelsed ja isegi pärast eraldi kätega peast mängimist tahtis ta enne kahe käega peast mängimist veel kord kahe käega noodist mängida. Nendele tähelepanekutele toetudes järeldan, et ta tunneb ennast oluliselt kindlamalt mängides noodist.

3. Lõpuks kahe käega peast mängides tuleb Emmal minu arvates esitus paremini kui varasematel kahe käega noodist mängimistel, mis viitaks justkui vastupidisele, samas see võib tuleneda pikemast ettevalmistusest, mis ta endale võimaldas enne kui oli nõus kahe käega peast mängima.

Õp T: “Tõesti huvitav näide: õpilane tunneb end paremini noodiga (kes meist mitte), kuid lõpuks oskab ka peast võrdlemisi hästi. Ma siiski hindaksin tema noodist mängu paremaks kui peast mängu.”

Emma puhul tundub mulle noodist ja peast mäng küllalt tasavägine. Kuna aga teine näide ja ebakindlus kolmandas näites peast mängimisel viitavad pigem noodist mängimise eelistusele, hindaksin teda olevat pigem õrnalt noodist mängija soodumusega. Ka õp T kommentaaridest võib järeldada, et otsus on keeruline ning noodist ja peast mängimine õnnestuvad üsna võrdväärselt: esimene näide viitab tasavägisusele, teist ei saa hinnata ja kolmas on parem noodist esitamisel.

3.7. Järeldused

Tehtud töös esinevad mõned vajakajäämised. Vahetevahel vedas alt minu tehniline lahendus – telefoni aku tühjaks saamise, mälumahu täissaamise või mõne muu põhjuse tõttu, mis mul õigel ajal märkamata jäi, olid mõnede tundide salvestused poolikud ning mõni tund ei salvestunud üldse.

Samuti osutus oodatust keerulisemaks ülesandeks järgida samaaegselt

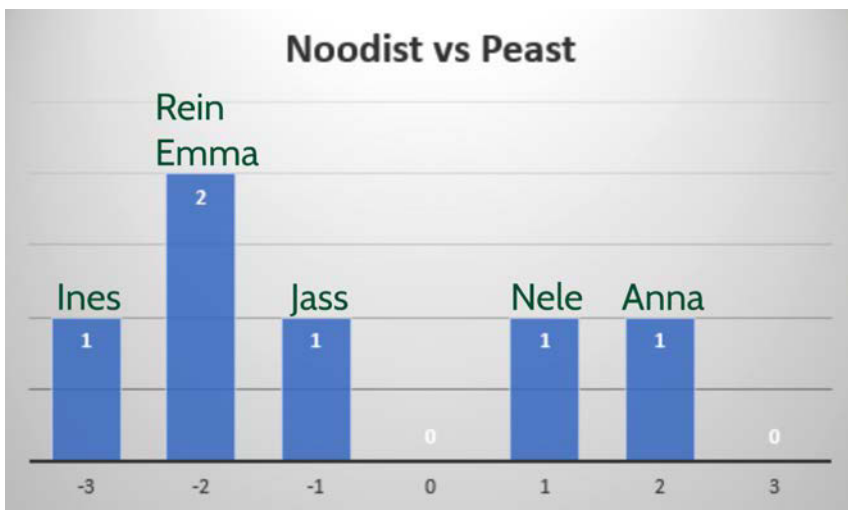
- a) esimese õpilase põhjal koostatud märksõnalist tundide päevikut,
- b) uurimistööks olulisi piiranguid (näiteks õpilase nime vm delikaatse info mainimata jätmist, peast mängimise ülesande andmisest hoidumist jms),
- c) hetkel tunnis oleva õpilase emotsionaalset ja vaimset seisundit (nt väsimus, vastumeelsus),
- d) lapse arenguvajadusi, pidades meeles tema senise arengu käiku (millised teemad olid tema jaoks keerulisemad, millised hoopis väga lihtsad).

Hoolimata nendest asjaoludest õnnestus koguda uurimuses osalenud õpilastelt mitmekülgset, informatiivset ning kvalitatiivset andmestikku, mida pean piisavaks, et vastata tõendus põhised antud uurimistööga esitatud küsimusele. Videote litereeringutest leiab infot nii teoste esituse arengu, esituse kvaliteedi kui ka õpetamismeetodite ning õpilase suhtumise kohta kõikide õpilaste puhul.

Kõik juhuslikult ja vabatahtlikult uurimuses osalenud õpilased osutusid erinäolisteks ja huvitavateks isiksusteks. Esines nii selget eelistamist kasutada teose esitusel noodi tuge kui ka mitte väga head läbisaamist nooditekstiga ning mälu võimaluste soosimist ja rakendamist. Kuuest lapsest neli (Jass, Rein, Ines ja Emma) toetuvad meelsamini noodile ning kaks (Nele ja Anna) oma mälule. Sellise tulemuse saamisel on arvesse võetud nii nende läbitud katsetes tehtud esituste kvaliteeti emma-kumma mängimisviisi puhul kui ka nende isiklike arvamusavaldusi ja reaktsioone. Seejuures on oluline rõhutada,

et erinevalt uurimistöö alguses välja toodud diskreetsele kategoriseerimisele, eendub nende näidete põhjal pigem spektraalne pidevjaotus ehk tugevamad ja nõrgemad soodumused ühele või teisele poole. Et saada kogutud andmetest mingit visuaalset ettekujutust, omistasin sõnalistele määratlustele arvulised väärtused – kui õpilane mängis noodist paremini ühe loo, sai ta -1 punkti, kui mängis peast paremini ühe loo, sai ta $+1$ punkti, kui ühe loo katses erinevust ei tekkinud, siis 0 punkti. Nii saab nt Nele kolme loo peale $+1 -1 +1$ punkti ehk kokku $+1$ ühe punkti ja graafikult on näha, et noodist *vs.* peast kontiinumil kaldub ta ainult kergelt peast mängijate suuna poole, samas Ines, kes mängis kõik lood noodist paremini, saab kokku -3 punkti ning kaldub seega kontiinumil *n-ö* äärmuslikult noodist mängijate suunas.

Lisaks noodist ja peast mängimise tendentsidele tulid välja ka teistsugused käitumismustrid. Huvitav oli märgata, et noodilugejad vaatavad peast mängimisel aeg-ajalt enda ette (sinna, kus enne oli noot noodipuldil), peast mängijad aga vaatavad peast mängimisel alati kätele ning ka noodilugemisel käib pilk käte ja noodi vahel. Nii Nele kui ka Anna (peast mängimise soodumusega) hakkasid vahetevahel spontaanselt oma mängimisele kaasa laulma, samas kui teised isegi minu ettepaneku puhul teost läbi laulda, ei suhtunud laulmisse kuigi entusiastlikult.

Joonis 6. Õpilaste jaotumine noodist ja peast mängija õpimustrite kontiinumil.

Oma näidetele ja kommentaaridele lisaks palusin kõrvalist pilku ka kolleegilt, keda selles töös tähistasin kui õp T. Kuigi mitmel juhul erines minu hinnang kolleegi hinnangust, tulid siiski mitmel juhul õpilaste erisused välja. Tasub märkimist, et kolleeg töötab õpetamise kõrvalt ka kontsertmeistrina ning väljendab oma kommentaarides seisukohta, et tema arvates on kõigil lihtsam noodist mängida (vt näide 3.6.3.). Mina temaga selles osas nõus ei ole, kasvõi oma tegevust silmas pidades, aga püüdsin jääda oma hinnangutes võimalikult erapooletuks.

4. Kokkuvõte

Olen täheldanud oma praktikas ja kuulnud ka teistelt sama ala inimestelt nähtusest, mis viitab sellele, et vähemalt klaveriõppes joonistuvad õpilastel välja õpimustrid. Avalduvad mustrid väljenduvad suuremas plaanis selles, kas õpilane eelistab vaistlikult teose omandamisel ja esitamisel toetuda pigem noodile või pigem mälule.

Algõpetuses tuleb lähtuda sellest, et õpilasel puuduvad varasemad teadmised ja oskused, mis on vajalikud klaverimänguks ning klaveril teoste esitamiseks. Õpilaste muusikaline taust baseerub otseselt teda ümbritseval kultuuril. Seega on oluline õppida muusika ja klaveriga seotud õppematerjali järk-järgult, mänguliselt ja palju korrates. Sellele vaatamata on pillimängu õppimine äärmiselt keerukas tegevus, millesse on kaasatud mitte ainult aju, vaid ka kogu keha (lisaks käte tegevusele on oluline ka istumisasend ning pingevaba kehatunnetus).

Teose mängimisel noodist on õpilasel vaja tajuda noodis sisalduvaid stiimuleid, neid mälu abil lahti kodeerida, koostada motoorne kava stiimuli seatud ülesande teostamiseks, kava teostada, tekkinud tulemust analüüsida ning sellele reageerida – kas püüda sama ülesannet paremini täita või liikuda järgmise juurde. Noodist mängimise edu võti on hästi omandatud teadmised ja oskused, mis võimaldavad kiiresti noodist aru saada ja selles sisalduva info järgi tegutseda.

Peast mängides salvestab õpilane noodist tajutud stiimulid, nende tähenduse ja nendega kaasneva tegevuskava oma mällu ning mängib edaspidi rohkem mälule toetudes. Muusikalisse mälusse on kaasatud erinevad mäluliigid, mis igapäevselt täidab erinevat ülesannet: kuulmismälu abil kujutleb õpilane teose helisid; visuaalse mälu põhjal meenutab noodipilti ja mäletab mängu keskkonnaaspekte; motoorne mälu aitab sooritada keerukamaid liigutuslikke järgnevusi automaatselt; kajamälu annab vahetu kogemuse ning aitab segmenteerida seda kontrollitavateks üksusteks, pikaajaline mälu võimaldab suhestada õpitu

laiemasse raamistikku. Peast mängimise edu võti on oskus muusikalist infot seostada ja oma mälu võimalusi kasutada.

Õpistiili kasutusel oleva laia tähendusvälja, välja kujunemata üldtunnustatud definitsiooni ning suure hulga puudulike või muul põhjusel ebausaldusväärsete uurimuste ja eksperimentide tõttu on see teema tekitanud palju vaidlusi nii minevikus kui ka tänapäeval. Samas on selge, et õpilased on erinevad, ning tõenäoliselt on nende erinevuste põhjal võimalik teha üldistusi. Seetõttu on see teema püsinud pikalt päevakorras ning on endiselt arenev uurimissuund.

Selleks, et antud uurimuses käsitletava nähtuse olemasolu kindlaks teha, kaasasin uurimistöösse õpilased, kes on sobivas vanuses klaveriõpingute alustamiseks (seitsmeaastased) ega ole varem muusikalise süvaõppega kokku puutunud. Uurimistöö käigus viisin läbi 13–14 akadeemilist tundi, mille käigus õpetasin kõigile õpilastele samast õpikust samas järjekorras samu õpielemente (klaverimänguga seotud teadmisi ja oskusi) ja lugusid. Õpitud lugude seast tõin välja kolm näidisteost (samuti kõigil samad), millega tegin läbi katsed esitada teost ilma hoiatuseta noodist ja peast. Pärast omapoolset katsete analüüsi palusin ka kolleegil, kes polnud varem uurimistööga seotud, näited üle vaadata ning anda omapoolsed hinnangud ja kommentaarid.

Eksperimendi tulemustest võib välja lugeda õpilaste iseeneslikku soodumust toetuda teose õppimisel ja esitamisel rohkem kas noodile või oma mälule. Mõnel õpilasel tuli esitus kvaliteetsem siis, kui ta mängis noodist ning ta ise väljendas ka eelistust mängida noodi abiga. Mõnel õpilasel õnnestus esitus paremini aga siis, kui ta mängis teost peast ning nende puhul oli märgata peast mängimisele kalduvust ka siis, kui noot oli ees ja ma ei olnud palunud peast mängida. Seejuures on oluline märkida, et tulemuste põhjal on kahe õpimustri vastandamise korral tegu pigem kontiinumiga, kus õpilased kalduvad suuremal või väiksemal määral ühele või teisele poole.

Vastavate mustritega seoses avaldus ka käitumist, mida ma ei olnud osanud oma varasemas õpetajatöös nende stiilidega seostada: kui noodilugeja stiiliga õpilane püüdis peast mängida, ei püsinud tema pilk üksiti kätel/klahvidel, vaid oli suunatud vahel ka sihitult ette noodipuldi suunas või mujale; peast mängija stiiliga õpilased hakkasid aga aeg-ajalt spontaanselt oma mängule kaasa laulma.

Kuigi kõik kirjeldatud õpilased olid erinevad, tundub noodist- ja peastmängu muster joonistuvat välja juba esimeste kuude jooksul alates õppima hakkamisest. See ei saa olla tingitud erinevast enkultuuratsioonist, sest lapsed on kasvanud samas piirkonnas ja kultuuris (Tallinn ja selle lähiümbrus), see ei saa olla tingitud ka kooli mõjutustest, sest enamik neist on alles kooli astunud, üks on alles valmistumas. Ka õpetamisstiilist ei saa see olla tingitud, sest õpetaja

oli kõigil üks – mina. Kui defineerida õpistiili kui iseloomulikke kognitiivseid, efektiivseid ja psühhosotsiaalseid käitumisi, mis funktsioneerivad suhteliselt stabiilsete indikaatoritena õppijate taju, interaktsiooni ja reaktsiooni kohta õpikeskkonna suhtes (Curry 1981; Romanelli & Bird *et al.* 2009 järgi), võib järeldada, et vähemalt klaveriõppes on seega olemas õpistiil.

Edaspidi saab uurida, millest tulenevad õpimustri suunad ja millega on need seotud, kas need esinevad ka teiste pillide õppes, kuidas see mõjutab õpilaste erialavalikuid tulevikus ning kuidas saab pedagoog nende stiilidega paremini suhestuda ja töötada.

Tänuavaldused

Artikli valmimist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145).

Soovime tänada toetuse, julgustuse, abi ja suunamise eest Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduse eriala õppejõude ning interpretatsioonipedagoogika õppejõudu prof Lembit Orgset tagasiside ja kaasamõtlemise eest, kõiki kuut töös osalenud last ja nende vanemaid usalduse ja mu töö valmimisele kaasaaitamise eest, LA Klaverikooli direktorit Reet Lantsonit, kes lubas salvestada uurimistöö eesmärgil tunde LA Klaverikooli klassiruumides, sõltumatut kolleegi, kes vaatas näited üle ja andis omapoolsed hinnangud ja kommentaarid, ning ka oma sõpru, tuttavaid ja perekonda nende mitmekülge toetuse eest.

Lisa 1: Kokkulepe isikuandmete töötlemiseks uurimistöös

Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia (edaspidi EMTA) magistriastme tudeng Veeda Kala (tel. nr.: +372 5850 1779, e-posti aadress: veeda8@gmail.com) viib läbi uurimustööd, mille käigus ta salvestab enda läbiviidud klaveritunde, et leida tõendeid erinevatest õpilastele loomuomastest õpistiilidest, mis ilmnevad õppetöö käigus. Töö eesmärk on õpistiile tõendada ja kirjeldada, et tulevikus saaks õpetajad oma töös õpilastega paremini ja efektiivsemalt koostööd teha.

Olen oma lapse eestkostjana nõus, et minu laps osaleb uurimistöös, mille eesmärk on kirjeldada erinevatele klaveriõpilastele loomuomaseid õpistiile, ning sellega seoses võetakse tema klaveritunde (~45 minutit on ühe tunni pikkus) videosse tingimusel, et:

Mul on alati õigus küsida minu lapsega seotud materjali läbivaatamiseks;
Minu lapse nime videosse võetava tunni käigus ei mainita;
Uurimistöoga seotud materjalides on mu lapse nimi oluliselt muudetud;
Lapse pärisnime teab ainult uurimistöö läbiviija;
Kui avastan vähemalt ühe eelnimetatud punkti rikkumise, on mul õigus nõuda minu lapsega seotud materjali ja andmete kustutamist. Kui seda nõuet ei rahuldata, pöördun EMTA kontrolliva eetikakomitee poole, mille kontaktiks on Jaan Ross, jaan.ross@gmail.com.

Kommentaar

¹ Jean Piaget – Šveitsi psühholoog, kes on tuntud laste arengupsühholoogia alaste tööde poolest.

Kirjandus

Aiello, Rita & Williamon, Aaron 2002. Memory. Parncutt, Richard & McPherson, Gary (toim). *The Science and Psychology of Music Performance*. New York: Oxford University Press, lk 167–181 (DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195138108.003.0011).

Altenmüller, Eckart & Gruhn, Wilfred 2002. Brain Mechanisms. Parncutt, Richard & McPherson, Gary (toim). *The Science and Psychology of Music Performance*. New York: Oxford University Press, lk 63–81 (DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195138108.003.0005).

Fleming, Neil D. & Mills, Colleen 1992. Not Another Inventory, Rather a catalyst for Reflection. *To Improve the Academy*. Professional and Organizational development Network in Higher Education (DOI: 10.3998/tia.17063888.0011.014, <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1245&context=podimproveacad> – 18.11.2021).

Garcia, Susanna 2002. Learning Styles and Piano Teaching. *Piano Pedagogy Forum* 5 (1), 1. jaanuar (<http://keyboardpedagogy.org/images/PPF/PPF%20Vol.%204-5.pdf> – 18.11.2021).

Hallam, Susan & Bautista, Alfredo 2012. Processes of Instrumental Learning: The Development of Musical Expertise. McPherson, Gary E. & Welch, Graham F. (toim). *The Oxford Handbook of Music Education* 1. New York: Oxford University Press, lk 658–676 (DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199730810.013.0040).

Kirnarskaya, Dina 2009. *The Natural Musician: on abilities, giftedness and talent* (tlk Mark H. Teeter). New York: Oxford University Press.

Lantson, Reet 2014. *Klaveriõpik lastele*. Tallinn: CoPrint OÜ.

Lehmann, Andreas C. & McArthur, Victoria 2002. Sight-Reading. Parncutt, Richard & McPherson, Gary (toim). *The Science and Psychology of Music Performance*. New York: Oxford University Press, lk 135–150 (DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195138108.003.0009).

Leppik, Peep 2006. *Õppimine on tõesti huvitav: õpiprotsessi psühholoogilisest mõtestamisest*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

McPherson, Gary E. & Davidson, Jane W. 2006. Playing an Instrument. *The Child as Musician*. Toim. Gary E. McPherson. New York: Oxford University Press, lk 338–339 (DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198530329.003.0017).

Romanelli, Frank & Bird, Eleanora & Ryan, Melody 2009. Learning Styles: A Review of Theory, Application, and Best Practices. *American Journal of Pharmaceutical Education* 73 (1) (DOI: 10.5688/aj730109).

Sloboda, John A. 1985. *Muusikaline meel. Kognitiivne muusikapsühholoogia*. Tallinn: Scripta Musicalia.

Snyder, Bob 2000. *Music and Memory. An Introduction*. Cambridge; London: The MIT Press.

Tomusk, Voldemar 1993. *Õpistiilid*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaukool.

Summary

The learning patterns in studying a piece of music in basic piano studies

Veeda Kala

Estonian Academy of Music and Theatre
veeda8@gmail.com

Jaan Ross

Professor emeritus
Estonian Academy of Music and Theatre
Member of the Estonian Academy of Sciences
jaan.ross@gmail.com

Keywords: basic studies, learning, learning patterns, music, piano

This article was inspired by the first author's observations in the teaching process, which refer to different learning patterns in studying a piece of music. I have noticed that although I teach all the students by using quite the same methods, part of them remember the pieces rather quickly and they prefer to play and practise them from memory. Some others, on the other hand, prefer to play from notes, and they continue doing it during the whole learning process. The aim of this article is to find, by an evidence-based method, the occurrence of the abovementioned learning patterns and describe their characteristic features. In case peculiarities occur, which can be projected

against the typology of different learning patterns, it is possible to study connections with the earlier learning styles and learning and information processing theories. It also enables us to offer applications for a more person-centred approach in piano pedagogy to enhance both the learning process, student-teacher collaboration, and the student's development as well as make them subjectively more pleasant for both parties. To investigate the learning patterns in basic piano studies, I video-recorded the classes with students of possibly similar backgrounds, giving them tasks testing their memory and note-reading skills. Based on the analysis of the collected information, I made conclusions about the existence and nature of hypothetical intuitive learning patterns. The interesting observations made by formal and non-formal examination add material for future in-depth studies, as the described phenomenon should be approached, above all, as a continuum, which enables us to estimate students' inclination towards one or the other side to a greater or lesser extent, and consequently, the application of a better adapted teaching strategies.

Veeda Kala on lõpetanud bakalaureuse klassikalise klaveri erialal aastal 2018 ning magistri muusikapsühholoogia erialal ja klaveripedagoogika kõrvalerialal cum laude Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias aastal 2020.

Veeda Kala has a bachelor's degree in classical piano (2018) and master's degree *cum laude* in music psychology and piano pedagogy as a minor (2020) from the Estonian Academy of Music and Theatre.

veeda8@gmail.com

Jaan Ross lõpetas 1980. aastal Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia cum laude muusikateadlase ja pedagoogina, 1988. a. kaitses kunstiteaduste kandidaadi väitekirja "Konsonantsuse objektiivsed eeltingimused muusikas" Leedu Muusika- ja Teatriakadeemias ning 1992. a. psühholoogiadoktori väitekirja Turu Abo Akadeemias. Ross on mitmete Eesti ja välismaa teadusühingute liige. Eesti Teaduste Akadeemia liikmeks valiti Ross 2003. aastal, aastatel 2009-2018 oli ta Euroopa Kognitiivsete Muusikateaduste Ühingu (ESCOM) juhatuse liige.

Jaan Ross graduated from the Estonian Academy of Music and Theatre *cum laude* as a musicologist and educationalist in 1980, defended his first doctoral thesis "Objective preconditions of consonance in music" in art sciences at the Lithuanian Academy of Music and Theatre in 1988, and his second doctoral dissertation in psychology at Åbo Akademi University in 1992. Ross is a member

Veeda Kala, Jaan Ross

of several Estonian and international scientific societies. He was elected a member of the Estonian Academy of Sciences in 2003; in 2009–2018 he was a board member of the European Society for the Cognitive Sciences of Music.

jaan.ross@gmail.com

Loomislugu filosoofias: hr Berkeley vastus Lady Percivalile

Roomet Jakapi

Tartu Ülikooli filosoofia ajaloo kaasprofessor

roomet.jakapi@ut.ee

Teesid: Artiklis vaadeldakse Esimeses Moosese raamatus sisalduva loomisloo metafüüsilist käsitlust iiri filosoofi George Berkeley teoses “Kolm dialoogi Hylase ja Philonousi vahel” (1713). Kompleksse filosoofilise konstruktsiooni abil selgitab Berkeley, et tema idealistlik süsteem ei ole pühakirjaga vastuolus. Näitan, et Berkeley eksegees on siinkohal sõnasõnaline ja toob nähtavale tema filosoofilise platonismi. Selgitan, kuidas selles metafüüsilises piiblitõlgenduses ilmneb filosoofia ja ilmutusreligiooni keerukas suhe 18. sajandi algul.

Märksõnad: Berkeley, filosoofia ajalugu, ilmutusreligioon, loomislugu, varauusaeg

Sissejuhatus

1710. aastal avaldas iiri filosoof George Berkeley (1685–1753) teose “Traktaat inimtunnetuse printsiipidest”, mille keskmes on väide, et materiat ei ole olemas. Selline tees põhjustas publikus pigem hämmingut, naeru ja võõristust kui soovi süveneda ja sisukalt diskuteerida.¹

Berkeley teadmata võttis tema idealistliku metafüüsika suhtes aga võrdlemisi positiivse hoiaku Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), kes oli samuti idealist. Leibniz kiitis heaks Berkeley metafüüsilise põhipositsiooni, kuid kritiseeris selle kummastavat esitust. Materia olemasolu täielik eitamine on liig, leidis Leibniz. Selle asemel tuleks tema meelest öelda, et materia on fenomen, nähtumus, ehkki mitte substants (vt McCracken & Tipton 2000: 191–192). Mõlemad filosoofid leidsid, et maailma fundamentaalseteks koostisosadeks on jagamatud mittemateriaalsed substantsid, mis tajuvad ja toimivad. Eri meelel olid nad aga selles, kui palju neid substantsi on ja kuidas nad liigituvad. Leibnizi arvates on sääraseid substantsi (ehk monaade) lõpmatult palju ning paljud neist on teadvuseta. Lisaks tegi ta vahet lihtsatel ja liitsetel substantsidel, nõnda et esimesed moodustavad teisi (vt Leibniz 2020: 302–305). Berkeley järgi on substantside hulk piiratud. Nagu peagi näeme, omistab ta substantsi staatuse vaid teadvuslikele, mõistuslikele tajujatele.

Selgitamaks avalikkusele oma vaateid, avaldas Berkeley 1713. aastal “Kolm dialoogi Hylase ja Philonousi vahel”.² Lisaks “Traktaadis” väljendatud seisukohtade esitusele populaarsemas vormis sisaldab see hilisem teos üht uut põhjalikku arutelu, nimelt selle üle, kuidas klapib mateeria olemasolu eitamine kokku loomislooga Moosese 1. raamatus. Nagu me teame Berkeley kirjavahe- tusest tema sõbra, Sir John Percivaliga, püstitas vastava probleemi viimase abikaasa (vt *Works* 8: 37–38).³ Kristliku filosoofina püüdis Berkeley näidata, et tema filosoofia ja ilmutatud loomisloo vahel vastuolu pole. Sealjuures on tema argumentatsioon üsna peen ja pingutatud. Allpool näitan, et Berkeley tõlgendab loomislugu sõnasõnaliselt ning selle metafüüsilise eksegeesi käigus joonistub välja platonistlik skeem, mis osutub omakorda problemaatiliseks. Ühtlasi selgitan, kuidas selles arutelus ilmneb 18. sajandi alguse filosoofia keerukas suhe ilmutusreligiooniga.

Idealism

Berkeley idealistliku metafüüsika järgi koosneb maailm vaimudest (ingl *mind, spirit*) ehk mittemateriaalsetest substantsidest ja nende tajumustest ehk idee- dest. Niisugune on tema positiivne programm nii “Traktaadis” kui “Kolmes dialoogis”, mille ta mateeria olemasolu eitamise juures välja pakub. Ise nimetab ta oma õpetust “immaterialismiks” (*Works* 2: 255, 257, 259).

Berkeley arvates on alati eksisteerinud Jumal ehk igavene ja piiritu Vaim, kes on loonud hulga piiratud vaimu. Viimaste all peab ta esmajoones silmas inimesi, kuid mõnedes kontekstides ja kirjutistes tulevad mängu ka inglid. Kõik nimetatud vaimud Berkeley süsteemis on teadvuslikud ja mõistuslikud. Inimvaimu nimetatakse ka hingeaks ja minaks (*ibid.*: 41–42). Loomade staatus jääb siinkohal mõnevõrra ebaselgeks. Loomad on küll tajujad, kuid paistab, et lausa vaimu neile ei omistata (vt *ibid.*: 188–189).

Kõigi vaimude olemine seisneb tajumises ja toimimises. Vaimud ehk toi- mijad tajuvad ideid. Ideed asuvad vaimus. “Ideede” all peetakse siin silmas nii kujutlusi kui meelelisi tajumusi.⁴ “Traktaadis” sedastab Berkeley, et oma kujutluste üle on meil teatav voli niivõrd, kui võrd me saame neid omatahtsi kombineerida. Kuid meeleliste tajumuste üle meil suuremas osas sellist mee- levalda pole: nägemise, kuulmise ja teiste meeltega tajutavad värvid,ujud, liikumised jmt ideed ilmnevad meile valdavas osas nii, nagu nad ilmnevad. Samas moodustub ideedest, mida me meeltega tajume, korrapärase maailm. Berkeley arusaama järgi on selle korrapärase maailma loonud ja seda hoiab käigus Jumal, kes teatud reeglite ehk looduseaduste järgi meie meeltele neid

värve, kujusid, lõhnu, liikumisi ja nende erinevaid kombinatsioone esitab (vt *Ibid.*: 53–54).

Mateeriat ehk vaimust sõltumatut füüsilist maailma selles süsteemis ei ole. Füüsilised asjad ehk kehad eksisteerivad vaid niivõrd, kui võrd mingi vaim neid tajub: kehad on ideekogumid, mida me meeltega tajume. Õun pole enam kui teatud värvi, lõhna, kuju, maitse jt tajutavate omaduste kombinatsioon (*Ibid.*: 41). Ideede olemine seisneb nende tajutud-olemises. See vaade tekitab küsimuse, mis juhtub asjadega siis, kui me neid parasjagu ei taju. Kas maja ja puu lakkavad olemast, kui ükski inimene ega loom neid ei taju? Ja hakkavad uuesti olema, kui neid taas tajutakse?

Berkeley vastus neile küsimustele on kahetine. Esiteks selgitab ta, et kui me mõnda füüsilist asja või nähtust parasjagu ei taju, siis ometi eksisteerib see selles tingimuslikus mõttes, et kui me oleksime vastavas kohas, siis me seda ka tajuks. Sest Jumal on asjad niimoodi korraldanud. Sel kombel eksisteerib mu kirjutuslaud, mida ma parajasti ei näe, sest olen teises toas. Nii on korrektne väita ka nt seda, et Maa liigub – me ei taju seda siin ja praegu, kuid teatud kaugusel Maast tajuksime (vt *Ibid.*: 42, 65–66). Aga teiseks eksisteerivad füüsilised asjad ehk ideekogumid mingil moel ka Jumalas, seda ka siis, kui ükski piiratud vaim neid parasjagu ei taju (*Ibid.*: 43, 61, 212, 230–231).

Realism ja fenomenalism

See kahetine käsitus parasjagu tajumata asjade olemisest on saanud aluseks kahte sorti tõlgendustele. Ühe vaate järgi saab Berkeley filosoofia puhul rääkida *realismist*, teise järgi *fenomenalismist*.⁵ Mõlemal puhul peab silmas pidama, et kõne all on asjade olemisviisi *idealistliku metafüüsika raamistuses*, kus eitatakse materia ehk tajumisest sõltumatu füüsilise maailma olemasolu.

Realismi all peetakse siin silmas naiivrealistlikku käsitust, mille järgi füüsilise maailm ongi enamvähem selline, nagu me seda meeltega tajume. Pilvedel on värvid, mida me neil olevat näeme, ja neil on värvid ka siis, kui me vaatame hoopis mujale. Pilved ise on teatud värvi. Kohvil on see maitse, mida me seda juues tunneme, ka siis, kui me parasjagu kohvi ei joo. See maitse on kohvi enda omadus. Meile tuttavad lõhnad, värvid, maitset jmt omadused on asjadel päriselt ja teatud puhkudel me neid omadusi ka tajume. Tajume maailma oma meeltega vahetult ja enamasti korrektselt.⁶

Berkeley süsteemis tähendaks naiivrealism seda, et füüsilised asjad – säärastena, nagu me neid oma meeltega tajume – asuvad Jumalas ehk igaveses Vaimus. Sestpeale, kui Jumal selle meelelise maailma lõi, tajub ta seda pidevalt. Ka meil, piiratud vaimudel on sellele maailmale vahetu ligipääs. Asjad

on ideekogumid, mida tajub Jumal ja tajume ka meie. Niisuguse tõlgenduse pooldaja oli kunagine kuulus Berkeley-uuriija A. A. Luce (vt 1945: 120–125).

Berkeley meelest on asjad tõesti niisugused, nagu me neid tajume. Nad pole värvi, lõhna ja maitseta materiaalsed substantsid. Küsimus on aga selles, misugused või mis mõttes on asjad siis, kui me neid parasjagu ei taju. Berkeley väitel on nad siis (ja tegelikult kogu aeg) Jumalas. Kuid pole selge, missugused need asjad Jumala igaveses vaimus on – võib-olla teistsugused kui piiratud vaimudes. Realistliku tõlgenduse vastu räägib see, et asjad meelelises maailmas on pidevas muutumises ja ajalised, Jumal aga muutumatu ja ajatu. Lisaks on Berkeley väitnud, et Jumal *teab* kõike, kuid ta ei taju midagi meeltega, nagu meie seda teeme. Jumalal ei ole aistinguid (*Works* 2: 240–241). Neil asjaoludel on küsitav, kas naiivrealistlikult mõistetud maailma saab paigutada Jumala vaimu.

Fenomenalism on vaade, mille järgi füüsilised asjad ei eksisteeri iseeneses, vaid üksnes tajujate suhtes. Asjade olemasolu taandub meie asjassepuutuva-tele – tegelikele ja võimalikele – tajumustele. Kohvitassid eksisteerivad kui meie tegelikud ja võimalikud kohvitassi-tajumused.

See käsitus klappib Berkeley väidetega selle kohta, mis mõttes eksisteerib mu kirjutuslaud, kui ma seda parasjagu ei taju, või mis mõttes toimub Maa liikumine (vt eelpool). Erinevalt sekulaarsest fenomenalismist on aga tema oletatava fenomenalismi järgi tajumuste põhjuseks Jumal, kes vastavalt enda seatud reeglitele tekitab meis erinevates olukordades erinevaid tajumusi (vt Stack 1969; McCracken 2008: 36). Ka selle tõlgenduse puhul peab arvestama Berkeley arusaamaga, et teataval igavikulisel kujul on meelelise maailma asjad siiski alati Jumala vaimus olnud. Seeläbi on nad ka midagi enam kui meie võimalikud ja tegelikud tajumused.

Lady Percivali vastuväide

Mõnevõrra ootamatu nurga alt lähenes Berkeley “Traktaadile” tema sõbra, Sir John Percivali abikaasa, kes püstitas järgneva probleemi. Kui mateeriat ei ole olemas ning eksisteerivad vaid vaimud ja ideed, siis kuidas mõista seda osa loomisloost, mis kirjeldab sündmusi enne inimese loomist (vt *Works* 8: 37–38; McCracken & Tipton 2000: 160–163)? Esimese Moosese raamatu järgi loodi taevast, maa ja meri ning mitmesugused taimed ja loomad ju enne inimesi (1 Ms 1: 1–25). Viimased astuvad maailma alles kuuendal loomispäeval (1 Ms 1: 26–27).

Lady Percivali küsimus tõi Berkeley süsteemis esile lausa kaks probleemi, mis on seotud loomisega. Esiteks räägib loomislugu tegelike asjade, mitte kellegi vaimus esinevate ideede loomisest. Aga teiseks, kui mõista neid asju

Berkeley kombel ideekogumitena, siis tundub, et taevas ja maa ei saa eksisteerida enne, kui on loodud inimvaimud, kes neid ideekogumeid tajuvad. Teisiti öeldes: objektid ei saa olla enne subjekte, sest objektide olemine seisneb selles, et subjektid neid tajuvad. Füüsiliste asjade loomine enne inimese loomist on seega sisutühi ja Berkeley filosoofia vastuolus ilmutusega.

Niisugune vastuväide ei tulnud Berkeley'le siiski päris üllatusena. Materია olemasolu eitamiseni jõudis ta juba oma varastes märkmetes ehk "Filosoofilistes kommentaarides" aastail 1707–1708. Sealjuures arutles ta mõnedes sissekannetes ka loomisloo üle ja nähtavasti mõtles ka selle võimaliku vastuväite peale, mille Lady Percival talle hiljem esitas.⁷ Sellegipoolest tõi just Lady Percival täie teravusega esile raskuse, mis tekib immaterialismi kooskõlastamisel loomislooga.

Berkeley pidas vajalikuks reageerida. Filosoofi ja anglikaani vaimulikuna võttis ta seda teemat kahtlemata tõsiselt, vastates kõigepealt eraviisiliselt, Sir Percivali vahendusel. Nagu mitmed teisedki Berkeley "Traktaadi" varased kriitikud, ei olnud Lady Percival teost lugenud, kuid erinevalt teistest kriitikutest pälvis ta Berkeley kiituse ja nimelt selle eest, et esitas oma vastuväite "mõistuse ja argumendi" toel (*Works* 8: 38).⁸ Mõne aasta pärast vastas Berkeley sellele kriitikale juba avalikult ja põhjalikult "Kolme dialoogi" lõpupoole, püüdes üksikasjalikult näidata, et tema filosoofia ei ole pühakirjaga vastuolus (*Works* 2: 250–256).⁹

Hr Berkeley vastus

Kuidas siis mõista füüsiliste asjade ehk kehade loomist Berkeley idealistlikest printsiipidest lähtudes? "Kolme dialoogi" kolmandas dialoogis selgitab Berkeley kõneisik Philonous kõigepealt, et tal pole kahtlustki, et meelelised asjad, nagu näiteks taevakehad ja taimed, tõepoolest eksisteerivad ning maailma alguses loodi. Kui ta nimetab neid asju "ideedeks", siis ei mõtle ta selle all inimvaimu sünnitisi ehk kujutlusi, vaid meeltega vahetult tajutud asju. Kas neid "ideedeks" nimetada või mitte, polegi oluline. Oluline on mõista, et asjad on säärasead, nagu nad meile paistavad, ja et nad eksisteerivad vaimudes, mitte vaimudest sõltumatult. Just niisuguste, tõeliste asjade loomisest käib pühakirjas jutt, leiab Philonous. Piibli alguses ei räägita asjadest kui värvi ja lõhnata materiaaletest substantssidest, mis eksisteerivad vaimudest sõltumatult. Niisiis on immaterialism loomislooga kooskõlas ning hoopis materia olemasolu postuleerivatel õpetustel pole pühakirjaga midagi pistmist (*Works* 2: 250–251, 255–256).

Edasi väidab Philonous, et asjad saavad alguse ehk luuakse piiratud vaimude, mitte Jumala enese suhtes. Jumal teab ehk tema vaim sisaldab kõiki asju

igavesti. Loomine seisneb selles, et asjad, mis Jumalale on alati teada olnud, muudetakse tema korralduse (ingl *decree*) läbi tajutavaks (ingl *perceptible*) ka piiratud vaimude jaoks (*Ibid.*: 251–253).

Kuidas sai Jumal luua taeva, maa ja palju muudki enne, kui ta lõi inimvaimud, kelle tajubjektidena asjad eksisteerivad? Vastuseks Lady Percivali püstitatud probleemile osutab Philonous esmalt sellele, et juba enne inimvaimu võisid asjade loomist tajuda “teised loodud intellektid” ehk teised “piiratud loodud vaimud” (*Ibid.*: 252). Kirjas Sir Percivalile ütleb Berkeley otsesõnu, et ta peab siin silmas ingliseid, kelle olemasolu kinnitavad nii mõistus kui pühakiri (*Works* 8: 37–38).

Philonous jätkab kujutluspildiga kõrbest, kus nähtamatu vägi tekitab igasuguseid taimi. Ühtegi piiratud vaimu ses kõrbes ei ole, kuid loomine toimub. See pilt olevat tema (ehk Berkeley) õpetusega kooskõlas (*Works* 2: 252). Päril ilmne see kooskõla pole. Nagu Philonous eelpool selgitas, seisneb füüsiliste asjade loomine selles, et Jumala korralduse läbi muutuvad asjad, mis seni eksisteerisid oma igavikulisel kujul Jumala vaimus, *potentsiaalselt* tajutavaks ka piiratud vaimude jaoks. Seejärel luuakse vaimud, kes asju *tegelikult* tajuma hakkavad. Tundub, et nimetatud korralduse andmine on midagi muud kui asjade tekitamine kõrbes, kus pole ühtegi loodud tajujat. Philonousi sõnul näitab see pilt kõigi asjade sõltuvust Jumalast (*Ibid.*). Kuid see pilt näikse viitavat ka sellele, et Jumal ise tajub mingil viisil neid taimi, mis ta tühjas kõrbes loob, ja tajub kogu kõrbe, sest kui ta neid asju ses olukorras ei tajuks, siis neid ei oleks. Kui aga Jumal neid ajas loodavaid asju tajub, siis paistab, et nende loomine toimub ka Jumala enese, mitte üksnes piiratud vaimude suhtes ja see räägib vastu seisukohale, mida Philonous eelpool väljendas.

Kui Philonousi oponent Hylas nõuab selgitust selle kohta, kas Jumal andis kõnealuse loomiskorralduse igavikuliselt või mingil kindlal ajal, siis Philonous vastab, et meie ei suuda loomist ette kujutada teisiti kui ajas toimununa, kuid üleloomuliku ja täiusliku Jumala, tema omaduste ja toimimisviiside täpsem mõistmine käib meil üle jõu (*Ibid.*: 254).

Kokkuvõttes eristab Berkeley Philonousi suu läbi kahesugust asjade korda: asjad eksisteerivad (1) igavesti oma arhetüüpsel kujul, muutumatute ideedena Jumala vaimus ning (2) loomisjärgsel, ektüüpsel kujul, muutlike ideekogumitena piiratud vaimudes (*Ibid.*). Teisiti öeldes: Jumala vaimus on originaalid, piiratud vaimudes koopiad. Sellist platonistlikku skeemi me Berkeley “Traktaadis” ei näe. Tolles varasemas teoses sisaldub küll väide, et meelelised asjad eksisteerivad mitte üksnes meie, vaid ka Jumala vaimus, kuid lähemalt nende kahe olemisviisi vahet ei selgitata.

Niisiis esitas Berkeley Lady Percivali kriitikast ajendatuna võrdlemisi keeruka metafüüsilise konstruktsiooni, milles maailma loomise akt osutub

Jumala korralduseks tekitada potentsiaalsetes tajujates reeglipärasel moel teatud sorti tajumusi. Üldjoontes paistab, et fenomenalistlik tõlgendus sobib selle konstruktsiooniga paremini kokku kui naiivrealistlik, sest viimase puhul tuleks arhetüüpidele lisaks paigutada Jumala vaimu ka ektüübid, mis tunduvad seal liiased olevat. Fenomenalistliku käsituse järgi eksisteerivad meelelised asjad inimvaimude potentsiaalsete ja tegelike tajumustena. Maailma luues seab Jumal sisse korra, mille järgi ta neid tajumusi tekitab. Siiski tekib mõlema tõlgenduse puhul raskusi teatud kirjakohtadega “Kolmes dialoogis”.¹⁰

Berkeley küll vastas üksikasjalikult Lady Percivali vastuväitele, ent platonistlik skeem selles vastuses jäi mõneti ebaselgeks. Aastail 1729–1730 nõudis temalt arhetüüpide ja ektüüpide kohta selgitusi Ameerika filosoof Samuel Johnson (1696–1772). Kirjavahetuses uurib Johnson, kas Berkeley meelest on Jumala vaimus puu idee (või puu), mis on meie poolt tajutud erinevate puu-ideede (ehk puude) arhetüüp. Johnson räägib tervest asjade või ideede “süsteemist” Jumala vaimus (vt *Works* 2: 272–273, 285–286). Berkeley vastab lühidalt, et tal pole midagi selle vastu, et Jumala vaimus asuvaid ideid nimetada meie ideede arhetüüpideks, peasi, et nende all ei peeta silmas materiaalseid asju, mis eksisteerivad vaimudest sõltumatult (*Works* 2: 292). Jääb mulje, et täpsemaid selgitusi Berkeley siinkohal anda ei taha. Ühest küljest väidab ta oma filosoofias, et meeltega tajumatud materiaalsed asjad on meie tajumuste seletamisel üleliigsed: Jumal tekitab meis tajumusi vahetult. Teisest küljest väidab ta, et meeltega tajutud asjadele ehk ideekogumitele vastavad siiski mingid arhetüübid Jumalas, mis on meie jaoks tajumatud. Tekib hulk küsimusi. Kuidas me teame, et säärased arhetüübid olemas on? Kas nende olemasolu on tarvis postuleerida? Kuidas need arhetüübid omavahel suhestuvad? Mida nad õieti endast kujutavad? Berkeley ei paku selgepiirilisi vastuseid.¹¹

Järeldused

Esiteks tundub, et just Lady Percivali religioosse vastuväite ajal toob Berkeley kirjasõnas välja oma platonistliku skeemi, mis teataval määral selgitab meeltega tajutavate asjade ja Jumala igavikuliste ideede vahekorda. Näeme, kuidas ilmutusreligioon sekkub jõuliselt metafüüsikasse ja sellel on konkreetset filosoofilised tagajärjed. Just “Kolmes dialoogis” ilmneb, et ajalikud asjad ehk ideekogumid meie vaimudes on igaveste, Jumala vaimus asuvate originaalide koopiad.

Teiseks, Berkeley tõlgendab loomislugu ühtaegu filosoofiliselt ja sõnasõnaliselt, käsitledes Esimese Moosese raamatu algust kosmoloogilise tõe allikana. Vähemalt üldjoontes jääb ta piibelliku kirjelduse juurde, milles asjade ja

olendite loomine toimub kindlas järjekorras. Paraku saab probleemiks just see järjekord, sest tema idealistliku süsteemi kohaselt ei saa asjad eksisteerida enne tajujaid ega üldse, ilma et keegi neid tajuks. Lahenduseks pakutav metafüüsiline konstruktsioon mõjub küllaltki kunstlikult, mis näitab, kui kaugele oli autor valmis minema, et näidata oma filosoofia kooskõla pühakirjaga.

Kolmandaks, 18. sajandi alguse Euroopas ei ole filosoofia (sealhulgas natuurfilosoofia) veel teoloogiast täielikult eraldunud. Küsimus ei olnud ainult Jumala kaalukas rollis filosoofide süsteemides ja skeemides, vaid ka piibli jätkuvas autoriteedis kosmoloogiliste, ajalooliste jmt küsimuste teoreetilisel käsitlemisel.

Kommentaariid

- ¹ Ülevaate varastest reaktsioonidest Berkeley filosoofiale annab McCracken & Tipton 2000: 159–190.
- ² Ilmunud ka eestikeelses tõlkes: Berkeley 1997. Nimesid “Hylas” ja “Philonous” võiks sisuliselt tõlkida sõnadega “materialist” ja “mõistusearmastaja”.
- ³ Berkeley teoste standardväljaandele (1948–57, lüh *Works*) viidates tsiteerin kõite ja lehekülje numbrit.
- ⁴ Berkeley ei erista selgepiirilisel tajumise akti ja objekti.
- ⁵ Nüüdisaegsete teooriate omistamine filosoofia ajaloo suurkujudele on kindlasti problemaatiline. Vt selle kohta lähemalt Jakapi 2020a.
- ⁶ Mittenaiivse realismi järgi eksisteerib füüsiline maailm tajumisest sõltumatult ega sisalda maitseid, värve, lõhnu jt sedasorti omadusi niisugusel kujul, nagu me neid meeltega tajume.
- ⁷ Täpsemalt on loomine vaatluse all selle käsikirja sissekannetes nr 60, 293, 339, 436 ja 723. Vt *Works* 1: 13, 36, 41, 54, 88.
- ⁸ Selle info põhjal võiks siis ehk ka Lady Percivali lugeda 18. sajandi naisfilosoofide hulka. Viimaste ideid kajastab Broad 2020.
- ⁹ Nõue püsida kooskõlas pühakirjas ilmutatuga oli varauusaegse filosoofi jaoks loomulik. See käib ka tollaste natuurfilosoofide, näiteks Robert Boyle'i (1627–1691), Sir Isaac Newtoni (1642–1727) ja William Whistoni (1667–1752) kohta. Need protestantidest looduseuurijad olid ühtlasi innukad eksegeedid, kelle arvates sisaldab piibel nii eshatoloogilist kui kosmoloogilist teavet, mida tuleb oma seisukohtade kujundamisel arvesse või lausa eelduseks võtta. Whiston esitas ka loomisloo üksikasjaliku natuurfilosoofilise käsituse, milles Jumal teostab oma plaane erinevaid loodusprotsesse juhtides (vt Jakapi 2020b). Mõistagi eeldas säärane loomise kirjeldus mateeria olemasolu. Whiston nimetas Berkeley filosoofia põhijäreldust, et mateeriat pole olemas, absurdseks (vt McCracken & Tipton 2000: 163). Samal ajal astusid aga esile niisugused vabamõtlejad nagu John Toland (1670–1722) ja Anthony Collins (1676–1729), kes õnestasid ilmutusreligiooni aluseid nii teoloogiliste kui ka filosoofiliste argumentide abil ja seadsid pühakirja autoriteedi kahtluse alla. Berkeley eitas küll mateeria olemasolu, kuid seisis kindlalt ilmutusreligiooni kaitsvate filosoofide leeris, vaieldes vabamõtlejatele põhjalikult vastu oma 1732. aastal ilmunud teoses “Alciphron” (*Works* 3).

¹⁰ Loodud füüsilise maailma olemisviisi probleemi lahendamine Berkeley süsteemi kontekstis ei ole selle artikli eesmärgiks. Asjakohast arutelu pakub Stoneham 2002: 168–176, 282–291.

¹¹ Põhjalikult arutleb arhetüüpide üle Frankel 2016.

Kirjandus

Works = Berkeley, George 1948–57. *The Works of George Berkeley Bishop of Cloyne*. 9 vols. Luce, A. A. & Jessop, T. E. (toim). London: Thomas Nelson.

Berkeley, George 1997. Kolm dialoogi Hylase ja Philonouse vahel. Jakapi, Roomet (tlk). *Akadeemia* 8–11, lk 1765–1789, 1983–2013, 2209–2237, 2433–2453.

Broad, Jacqueline (toim) 2020. *Women Philosophers of Eighteenth-Century England*. Selected Correspondence. Oxford New Histories of Philosophy. New York: Oxford University Press.

Frankel, Melissa 2016. Berkeley on the “Twofold state of things”. *International Journal for Philosophy of Religion* 80, lk 43–60 (DOI: 10.1007/s11153-015-9541-2).

Jakapi, Roomet 2020a. Filosoofia ajaloo uurimisest angloameerika traditsioonis G. Berkeley vaadete käsitlemise näitel. *Studia Philosophica Estonica* 13. Filosoofia ajalugu: meetodid ja praktikad.

Jakapi, Roomet 2020b. Early modern natural philosophy allied with revealed religion: Boyle and Whiston. Fuller, Michael & Evers, Dirk & Runehov, Anne & Sæther, Knut-Willy & Michollet, Bernard (toim). *Issues in Science and Theology: Nature – And Beyond*. Transcendence and Immanence in Science and Religion. Springer, lk 233–243 (DOI: 10.1007/978-3-030-31182-7_19).

Leibniz, Gottfried Wilhelm 2020. *Valitud kirjad ja tööd*. Ott, Margus (tlk). Tartu: Ilmamaa.

Luce, A. A. 1945. *Berkeley's Immaterialism: A Commentary on his "A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge"*. London & Edinburgh & Paris & Melbourne & Toronto & New York: Thomas Nelson & Sons.

McCracken, Charles J. & Tipton, Ian C. (toim) 2000. *Berkeley's Principles and Dialogues. Background Source Materials*. Cambridge Philosophical Texts in Context. Cambridge: Cambridge University Press.

McCracken, Charles J. 2008. Berkeley's Realism. Daniel, Stephen H. (toim). *New Interpretations of Berkeley's Thought*. Amherst, NY: Humanity Books, lk 23–44.

Piibel 2000. Tallinn: Eesti Piibliselts.

Stack, George J. 1969. Berkeley's Phenomenalism. *The Personalist* 50, lk 335–359.

Stoneham, Tom 2002. *Berkeley's World: An Examination of the Three Dialogues*. Oxford: Oxford University Press.

Summary

The Creation Story in Philosophy: Mr Berkeley's Response to Lady Percival

Roomet Jakapi

Associate Professor of History of Philosophy
University of Tartu
roomet.jakapi@ut.ee

Keywords: Berkeley, history of philosophy, revealed religion, the Creation story, early modern period

The paper discusses George Berkeley's metaphysical account of the Creation in his work *Three Dialogues Between Hylas and Philonous* (1713). As we know from Berkeley's correspondence, his detailed attempt to show that his immaterialist philosophy is compatible with the Mosaic description of the Creation was occasioned by an objection from the wife of his friend Sir John Percival.

According to Berkeley's philosophy, only minds and ideas exist. Physical things such as books and trees are mere collections of ideas in human minds. No thing can exist unless there is a mind to perceive it. Yet the Mosaic story states that many things were created and existed before humans came into being. Lady Percival pointed out that Berkeley's view makes it hard to understand how things could be created if there were no human beings around to perceive them.

In response, Berkeley offered a sophisticated metaphysical construct in which the creation of the physical world is interpreted as God's decree to produce certain kinds of ideas in potential perceivers.

The paper aims to show how Berkeley's response to Lady Percival's objection reflects the complicated relationship between philosophy and revealed religion in the early 18th century. Berkeley's commitment to biblical truth sets significant limits to his philosophical speculation.

Roomet Jakapi on Tartu Ülikooli filosoofia ajaloo kaasprofessor. Tema peamised uurimis- ja õpetamisvaldkonnad on varauusaegne filosoofia ja analüütiline religioonifilosoofia.

Roomet Jakapi is Associate Professor of History of Philosophy at the University of Tartu. His main fields of research and teaching are early modern philosophy and analytic philosophy of religion.

roomet.jakapi@ut.ee

Ei saa me läbi “Pragmaatika” korpusest. Korpuspragmaatika ja pragmaatikakorpus

Külli Prillop

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi teadur
kulli.prillop@ut.ee

Tiit Hennoste

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi kaasprofessor
tiit.hennoste@ut.ee

Külli Habicht

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi kaasprofessor
kulli.habicht@ut.ee

Helle Metslang

Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi emeriitprofessor
helle.metslang@ut.ee

Teesid: Projektis “Pragmaatika grammatika kohal” uurime (inter)subjektiivsuse (S/IS) väljendumist tänapäeva eesti keeles. Projekti üks ülesanne on võrrelda S/IS markerite (nt *vist*, *ma arvan*, *võib juhtuda*) kasutust eri registrites ja tekstiliikides. Olemasolevad korpused ei sobi niisuguse uuringu aluseks, sest kõik vajalikud registrid või tekstiliigid pole kaetud, tekstiliikide määratlus ei ole täpne ja eri registrid või tekstiliigid on esindatud väga erinevas matus, mis muudab võrdleva statistilise analüüsi keerukaks. Uurimist takistab ka see, et korpuspäringusüsteemid ei väljasta piisavalt pikka konteksti, mistõttu pole igal üksikjuhul võimalik otsustada, kas tegu on S/IS markeriga või mitte. Nimetatud probleemide vältimiseks koostame Tartu Ülikoolis uut, korpuspragmaatika põhimõtetele tuginevat “Pragmaatika” korpust, mis sisaldab võrdses matus kümne tekstiliigi tekste, kokku vähemalt viis miljonit sõnet.

Märksõnad: diskursusemarker, eesti keel, keelestatistika korpuspragmaatika, register, (inter)subjektiivsus, tekstiliik

Sissejuhatus. Pragmaatikast korpuspragmatikani

Pragmaatika on keeleteaduse haru, mis uurib, kuidas keelelist teadmist kontekstis (suhtluses) kasutatakse. Pragmatikal puudub talle ainuomane metodoloogia, üldjuhul on ta laenanud meetodeid nt semantikast, diskursuseanalüüsist

ja vestlusanalüüsist. Pragmaatikat iseloomustavad kolm mõistet: funktsioon, kontekst, kvalitatiivne uurimine.

Pragmaatilise analüüsi eesmärgiks on ennekõike leida, millised keelelised vahendid mingeid funktsioone täidavad. Sellisena on see oma klassikalisel kujul funktsioonilt vormile liikuv uurimine (*function-to-form*). Analüüsi võtme-mõisteks on kontekst. Keelekasutus toimub alati kindlas kontekstis ja see kontekst mõjutab keele kasutamist. Selle juures vajab pragmaatiline analüüs tihti lausest suuremat konteksti (nt lõik või mitmest voorust koosnev järjend, mis võimaldab avada üksuse pragmaatilise funktsiooni). (Clancy & O’Keeffe 2020)

Keele ja konteksti seoste uurimine saab olla teoreetiline spekulatsioon või toetuda tegelikule keelekasutusele. Nii on ka pragmaatikas olnud olulised teoreetilised arutlused (nt kõneaktide teooria, koostööprintsipid jms) ja ka tegeliku keelekasutuse uurimine. Kuna keel ei ole ühtne, siis on osa pragmaatikast keskendunud sellele, et võrrelda keelekasutust erinevates allkeeltes, ennekõike suulises ja kirjalikus keelekasutuses (nt Biber 1988). Viimasel ajal on kujunemas ka võrdlev pragmaatika, mis võrdleb samades funktsioonides kasutatavaid eri keelte vahendeid (nt Dingemanse & Roberts *et al.* 2015). Andmepõhine pragmaatika on olnud ennekõike kvalitatiivne distsipliin, milles korpused (ja lihtsalt andmekogud) on materjali otsimise allikad.

Korpuslingvistika on kvantitatiivne distsipliin, milles uurimine toimub üldjuhul vormiüksustest funktsioonide suunas (*form-to-function*). Vormilt funktsioonile liikumine võimaldab hästi uurida keelenähtusi, mis on korpus-päringusüsteemide abil kergesti leitavad. Tõsi, siin tekib probleeme nt suulise keelega, milles on palju ebasüsteemset varieeruvust. Nt küsisõna *või* võib suulises keelekasutuses esineda kujul *või*, *vä*, *võ*, *võe*, *ve*. See nõuab keerukamat päringusüsteemi, mis võimaldaks ilma variante eelnevalt märgendamata neid siiski otsida. Näiteks võib olla Tartu Ülikooli suulise korpuse SEKK päringusüsteem (Orasmaa & Käärik *et al.* 2010). Üldjuhul tegeleb korpuslingvistika konkreetsete üksustega, mitte nende ning konteksti suhetega. Lause on korpus-uuringutes ja -otsingutes tavaline piir.

Viimase kümne-viieteistkümne aasta jooksul on arenema hakanud korpuslingvistikat ja pragmaatikat ühendav korpuspragmaatika (*corpus pragmatics*) (vt Taavitsainen & Jucker *et al.* 2014; Aijmer & Rühlemann 2015; Rühlemann 2019; Clancy & O’Keeffe 2020). Selles ühendatakse korpuslingvistiline nähtuste otsimise metodoloogia (vertikaalne lugemine, *vertical reading*) pragmaatika konkreetsete nähtuste interpreteerimisega kontekstis (horisontaalne lugemine, *horizontal reading*). Selles lähenemises seotakse omavahel vormilt funktsioonile ja funktsioonilt vormile suunad. Vormilt funktsioonile suund alustab kindlatest üksustest. Näiteks võib alustada sõnast *või*, heita morfoloogilise märgendamise ja ühestaja abil kõrvale *või* nimisõna ja verbivormina, otsida

ülejäanud kasutusjuhud koos kontekstiga ning seejärel analüüsida, millistes kontekstides ja rollides seda kasutatakse (sidend, kinnitusküsimuse küsisõna, voorualguline partikkel, küsijätk jne). Selline lähenemine on korpuspragmatikas kõige tavalisem, kuid puuduseks on asjaolu, et see ei too välja teisi sama funktsiooniga üksusi, meid huvitava juhul kinnitusküsimuse küsisõnu. Selleks analüüsiks on vajalik suund funktsioonilt vormile, mis on korpusuuringutele mõeldes keerukam. Selleks et alustada otsingut funktsioonidest, tuleb korpus eraldi märgendada. See aga omakorda tähendab, et need funktsioonid on kas korpuspõhiste uuringute või teooria abil ette ära määratud. Üks võimalus on luua märgendatud korpus konkreetse uuringu tarvis, märgendades vajalikud üksused. Teine variant on teha laiemalt ja pinnapealsemalt märgendatud korpus, mis toob välja rohkem olulisi funktsioone. See on töömahukas kas käsitsi või heal juhul poolautomaatselt tehtav tegevus ja korpusi, milles oleks märgendatud pragmaatilised üksused, on vähe. Ühe sellisena võib nimetada SPICE-Ireland korpust (Kallen & Kirk 2012). Kohalikuks näiteks sobib Tartu Ülikoolis tehtud suulise infosuhtluse korpus ja selle jaoks välja töötatud dialoogiaktide märgendus (Hennoste & Koit *et al.* 2004).

Pragmaatika grammatika kohal

Projektis "Pragmaatika grammatika kohal: subjektiivsus ja intersubjektiivsus eesti keele registrites ja tekstiliikides (PRG 341)" uurime subjektiivsuse ja intersubjektiivsuse väljendumist erinevates eesti keele kirjalikes ja suulistes variantides. Subjektiivsust ehk kõnelejale orienteeritust käsitame kui kõneleja/kirjutaja hoiakute ja veendumuste väljendumist tekstis/dialoogis, intersubjektiivsust ehk kuulajale orienteeritust kui tekstis väljenduvat kuulaja/lugeja arvestamist ja kaasamist (vt nt Narrog 2017; Verhagen 2005; Traugott 2003). Subjektiivsust/intersubjektiivsust (S/IS) võivad väljendada näiteks diskursusemarkerid, modaal-, kõnelemis- ja tajuverbid, kõneviisid, direktiivid, hinnanguline leksika.

S/IS markerid on üldjuhul muutumatud sõnavormid või fraasid, mida on sellistena hõlpus otsida isegi morfoloogiliselt märgendamata korpustest. Teisalt iseloomustab S/IS markeritena kasutatavaid vahendeid mitmetähenduslikkus ja polüfunktsionaalsus, mida ükski automaatne märgendaja ei erista. Mõnel vahendil on S/IS väljendamine põhiline, mõnel aga kaasnev funktsioon. Meie uuringu keskmes on kaks S/IS funktsioonidomeeni: edastatavale infole lisatavad tõenäosus- ja väärtushinnangud. Näiteks sõna *vaevalt* "Eesti keele seletava sõnaraamatu" (EKSS) näidetest väljendab ainult esimene (1a) kõneleja subjektiivset hinnangut situatsiooni tõepärasusele – kahtlust. Eesti Keele Instituudi

(EKI) Sõnaveebis¹ on sõnale *vaevalt* antud kolm tähendusset, millest S/IS markeri funktsiooni esindab samuti ainult üks: '(väljendab kahtlust mingi tegevuse või olukorra võimalikkuse suhtes:) vähe usutav'.

- (1) a. *Vaevalt* see saal kõiki peolisi ära mahutab
- b. Jõudsin *vaevalt* uinuda, kui mind juba äratati.
- c. Koduni jäi *vaevalt* paarsada meetrit.
- d. Haavatu püsis *vaevalt* sadulas.

Projekti üks ülesanne on uurida konkreetsete markerite kasutuskontekste, distributsiooni ja funktsioone. Meie lähenemine on ennekõike vormilt funktsioonile, st oleme enne määratlenud diskursusemarkerid, mida käsitleme: (1) modaalse ja hinnangulise tähendusega adverbid, nt *vist, ilmselt, tegelikult, vaevalt*, (2) tunnetusverbe sisaldavad pealaused, nt *(ma) arvan (et), (mulle) tundub (et)*, (3) modaal- ja performatiivverbid, nt *võib juhtuda, peaks tulema; kinnitan / väidan olevat*.

Projekti teine ülesanne ja olulisim uus joon on markerite kasutuse süstemaatiline võrdlus eri keelevariantides. Analüüsime erinevaid registreid ja tekstiliike suulises suhtluses, netisuhtluses ja trükitekstides.² Eesmärk on välja selgitada neile omane, neid eristav S/IS vahendite kasutamine. Lisaks uutele lingvistilistele teadmistele pragmaatiliste markerite kasutuse kohta on projekti tulemuste üks võimalikke praktilise kasutuse valdkondi tekstiõpetus ja kirjutamiskoolitus (eri tüüpi tekstide analüüs ja eesmärgipärane loomine).

Meie analüüs on ühelt poolt kvalitatiivne ja teisalt kvantitatiivne. Kvantitatiivne analüüs tähendab selle väljaselgitamist, kui palju esineb uuritavaid markereid eri registrites ja tekstiliikides. Kvalitatiivne analüüs tähendab markerite kasutuse uurimist, et leida kontekstuaalsed tegurid, mis mõjutavad markerite kasutamist, nende hulka ja kombinatsioone eri registrites ja tekstiliikides.

Korpuspragmaatika ja korpuste probleemid

Analüüsimetoodika täpsustamiseks alustasime projekti pilootuuringuga (Hennoste & Habicht *et al.* 2020, 2021), mille materjali kogusime olemasolevatest tekstikorpustest, vt tabel 1.³ Enamik vabalt kasutatavaid eesti keele korpuseid on koondatud Keeleveebi (<http://www.keeleveeb.ee/>). Keeleressursse, sh korpuseid, majutab ka Eesti Keeleressursside Keskus (<https://korp.keeleressursid.ee/>), mis tegeleb päringusüsteemi KORP arendamisega. Kõik meie pilootuuringusse valitud avalikult kättesaadavad korpused paiknevad Keeleveebis. Avalikud ei ole suulise keele ja netivestluste korpused, kuid need on kasutatavad Tartu Ülikooli suulise ja arvutisuhtluse labori kaudu, mille töötajad osalevad projektis.

Tabel 1. Piloottuuringus kasutatud korpused ja nende umbkaudsed mahud sõnedes

I. Trükitekstid	
Ilukirjanduslik proosa	5,8 miljonit
Ajakirjandus:	
ajakiri Kroonika	580 000
nädalaleht Eesti Ekspress	7,2 miljonit
päevaleht Õhtuleht	45,5 miljonit
päevaleht Eesti Päevaleht	87,9 miljonit
päevaleht Postimees	32,9 miljonit
Teadus:	
teadusartiklid	1,35 miljonit
doktoritööd	2,3 miljonit
Populaarteadus:	
ajakiri Horisont	260 000
II. Netitekstid	
Reaalajas argidialoog:	
netivestlused	95 000
jututoad	7,0 miljonit
Avalik mittereaalajas suhtlus:	
foorumid	8,7 miljonit
uudisgrupid	4,6 miljonit
kommentaariid	1,9 miljonit
III. Suulised tekstid	
Ametlik-avalik suhtlus	310 000
Argisuhtlus	240 000

Piloottuuring tõi välja mitu probleemi, mis on tingitud uuringu aluseks olnud korpuste omadustest. Esimese probleemi tekitas S/IS markerite määratlemiseks vajalik kontekst. Kuna samad keelelised üksused esinevad tekstides nii S/IS markerina kui ka muus rollis, tuli kõigepealt määratleda iga vaadeldava üksuse markerina esinemise tingimused ning seejärel analüüsida konkreetseid korpused näiteid ja selekteerida välja need, mis vastavad markeri tingimustele.

Peamiseks probleemiks S/IS markerite eristamisel muudest kasutustest sai asjaolu, et olemasolevate korpuste avalikud päringusüsteemid võimaldavad küll otsida lauseid, kus uuritav sõna esineb, aga ei kuva lausest pikemat konteksti. Näiteks markerite puhul, mis on kujunenud pealausest ((*ma*) *arvan* (*et*), (*ma*) *usun* (*et*) jt), on keskseks määramisaluseks see, millist lauseosa mööda liigub dialoogi või teksti sisuline pealiin. Markerina toimiva formaalse pealause korral

liigub suhtlus või tekst mööda grammatilist kõrvallauset (Thompson 2002). Selle määramiskriteeriumi rakendamiseks on vaja näha mitmelauselist konteksti. Näites (2) on H vastus V küsimusele formaalselt kõrvallause, *ma=arvan et* aga pealause. Samas pragmaatiliselt on *ma=arvan et* siin subjektiivsusmarker, mille saab ilma tekstiliini lõhkumata ära jätta. Näites (3) seevastu liigub teksti pealiin mööda pealause, *st* vastaja *arvan, et* on tavaline pealause. (Hennoste & Habicht *et al.* 2020: 69–70.)

(2) V: siis me `kuuendal ok`toobril sinna `sisse läheme tead=`noh? (0.8)
aga noh seal=et `siis e (0.3) et ma=i `tea ütleme siis=et siis et et `millal
sa siis võtmed saad=ju.

H: ma=arvan et **siis kui=mul seal `korter `üle antakse ju.** (Argi-
suhtlus)

(3) - **Mida arvate** tervetest inimestest kes liiguvad alla 10 tuhande
sammu päevas?

- **Arvan, et** neil pole aega iga päev 2 tundi kõndimise alla panna ja nad
hoiavad end vormis näiteks trennis käimisega (ajakulu sellele on märksa
väiksem). (Foorum)⁴

Lausest pikemat konteksti pole vaja mitte ainult markerite märgendamiseks, vaid ka analüüsimiseks. Näiteks (*ma*) *arvan (et)* esineb tekstides neljal kujul: *ma arvan et, arvan et, ma arvan, arvan*. Püstitasime hüpoteesi, et ilma subjektpronoomenita *arvan (et)* on rohkem grammatiseerunud kui subjektiga *ma arvan (et)*. Esiialgu ei leidnud hüpotees kinnitust, aga kuna olemasolevad korpused ei võimalda jälgida terveid löike, jäi kontrollimata, kuivõrd mõjutab subjekti ärajätmist teksti sidusus. On võimalik, et *ma* puudub tõenäolisemalt siis, kui esimene isik on tekstis varem mainitud, nagu näites (4).

(4) “Reegel on, et õlut mu sõbrad tuua ei või. **Ma** ise koolitan neid välja, et missugune jook missuguse toidu kõrvale käib. Vabariigi aastapäevi oleme tähistanud aga eriti pidulikult.”

Seekord olid nad abikaasaga kokku pannud seitsmekäigulise õhtusöögi menüü, kus õllel polnudki kohta. Iga käigu kõrvale pakuti hoopis mõnd mullidega jooki... “**Arvan, et** vabariigi aastapäevi tuleb mitte ainult tähistada, vaid ka tähtsustada!” (Ajakirjandus)⁵

Teine suurem probleemide ring tuleneb vajadusest registreid/tekstiliike markerite kasutuse poolest omavahel võrrelda. Olemasolevate korpuste mahud

erinevad enam kui sajakordselt (vt tabel 1), mis tekitab küsitavusi peamiselt siis, kui soovime leida, kas ja mil määral eristuvad registrid/tekstiliigid üksteisest neis kasutatavate S/IS markerite koguhulga poolest: kui palju on eri registrites/tekstiliikides neile iseloomulikke S/IS markereid, millised need on ja kuidas koonduvad registrid/tekstiliigid sel alusel gruppidesse. Et korpustes ei ole diskursusemarkerid märgendatud, kasutame siinkohal probleemi näitlikustamiseks adverbe, ja proovime kindlaks teha, kui palju leidub ühes või teises registris just sellele registrile iseloomulikke adverbe, s.o niisuguseid määrsõnu, mille sagedus selles registris on küllalt suur. Väikese sagedusega adverbid võivad olla uuritavasse tekstivalimisse sattunud juhuslikult ja sellisena iseloomustavad need ainult konkreetse autori või teksti keeekasutust.

Näites kasutame oma kogutud foorumite korpust, ilukirjanduskorpust ja ajakirjanduskorpust, igäühes 500 000 sõnet. Esmalt otsime adverbe, mille sagedus on vähemalt 10 esinemust 500 000 sõne kohta. Seejärel jagame foorumite korpuse neljaks alamkorpuseks, säilitades kõik korpuse omadused peale suuruse. 200 000 sõne suurustest alamkorpustest otsime adverbe, mille sagedus on vähemalt 4 (st normaliseeritud 10 esinemust 500 000 sõne kohta), ja 100 000 sõne suurusest alamkorpusest adverbe, mille sagedus on vähemalt 2 (normaliseeritud samuti 10 esinemust 500 000 sõne kohta). Tulemused on esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Adverbide hulk, mille sagedus on normaliseeritud vähemalt 10 esinemust 500 000 sõne kohta, erinevates korpustes

	Korpus	Korpuse maht	Adverbe sagedusega vähemalt 10/500 000
1	Ilukirjandus	500 000	593
2	Kommentaariid	500 000	461
3	Foorumid	500 000	491
4	Foorumite alamkorpus A	200 000	533
	Foorumite alamkorpus B	200 000	541
5	Foorumite alamkorpus C	100 000	586
	Foorumite alamkorpus D	100 000	547

Kasutades võrdluseks väiksemamahulisi foorumite korpust, jõuaksime tulemusele, et suhteliselt sagedaste adverbide hulga poolest sarnanevad foorumipostitused rohkem ilukirjandustekstide kui veebikommentaariidega (tabel 2,

read 1, 4 ja 5 vs. rida 2). Otsustades võrdse mahuga korpuste põhjal, on tulemus vastupidine (tabel 2, rida 1 vs. read 2 ja 3).

Vastuoluliste järelduste põhjuseks pole mitte väiksemal valimil põhinevate otsustuste suurem statistiline viga, vaid seaduspära, et igas tekstis on väike hulk suure sagedusega sõnu ja suur hulk väikese sagedusega sõnu. Matemaatiliselt kirjeldab seda sõltuvust Zipfi seadus $f(r) = C / r^\alpha$, kus $f(r)$ on sõna esinemissagedus antud tekstis, r on sõna astak (koht) antud teksti põhises sagedussõnastikus ning C ja α on keelest ja tekstikorpuse suuruselt sõltuvad konstandid, kusjuures tavaliselt on α väärtus ligikaudu 1 (Zipf 1935: 40–48). Eestikeelsete ilukirjandustekstide autorikõne 100 000-sõnelise valimi põhjal arvutatult $C = 4122$ ja $\alpha = 0,86$ (Tuldava 1977: 151). Zipfi seadust on hiljem täpsustatud (vt ülevaadet Piantadosi 2014).

Zipfi seaduse järgi on ootuspärane, et sõnu (sh adverbe), mille sagedus on vähemalt kaks, on tekstis protsentuaalselt rohkem kui sõnu, mille sagedus on 10. Tabelis 2 on väiksemate korpuste põhjal leitud sagedused seetõttu suuremad kui suuremate korpuste põhjal leitud sagedused. See tähendab, et sageduspiiri ei saa korpuste suuruselga proportsionaalselt normaliseerida. Väiksema korpuse jaoks sobiv sageduspiir on võimalik määrata suurema korpuse põhjal binomiaalse interpoleerimise teel (Baayen 2001: 63–69), aga pole selge, kuidas toimida juhul, kui uuritakse nii üksiksõnu kui ka sõnajärgendeid (nagu meie projektis). Samuti pole teada, kuidas võtta mudelis arvesse lisakriteerium, mis määrab, kui paljudes tekstides peab sõna esinema, et kuuluda registrile omase sõnavara hulka (Bestgen 2020).

Sõna leviku hindamisel tuleb lisaks sõna esinemissagedusele arvesse võtta ka seda, kui mitmel autoril või kui mitmes tekstis sõna esineb, kuna sõnakasutus pole autorist ega tekstist sõltumatu. Keeleveebi teadustekstide korpuses esineb S/IS marker *küllap* 47 korral, kusjuures seda on korpuses esindatud 55 autorist kasutanud 15. Neist andmetest lähtuvalt võiks otsustada, et *küllap* kuulub teadustekstis üldkasutatavate S/IS markerite hulka, sagedus korpuses on oluliselt suurem kui 10/500 000. Siiski selgub, et 72% kõigist *küllap* kasutustest kuulub ainult kolmele autorile, seega on tegu pigem nende autorite idiolekti iseloomustava väljendusviisiga, mitte teadustekstile üldiselt omase S/IS markeriga.

S/IS markerite sageduste analüüsimisel tuleb arvesse võtta sedagi, et mitmed nendest markeritest on alles grammatiseerumas, mistõttu peaksid uuritavad tekstid võrreldavate tulemuste tagamiseks olema suhteliselt samaaegsed ja ajalisel sarnase jaotusega. Praegused korpused sisaldavad eri aastakümnete tekste ja ka korpuste ajaline ulatus on erinev, nt Delfi kommentaarid pärinevad kahekuulisest perioodist veebruar kuni märts 2004, Postimehe tekstid viie-

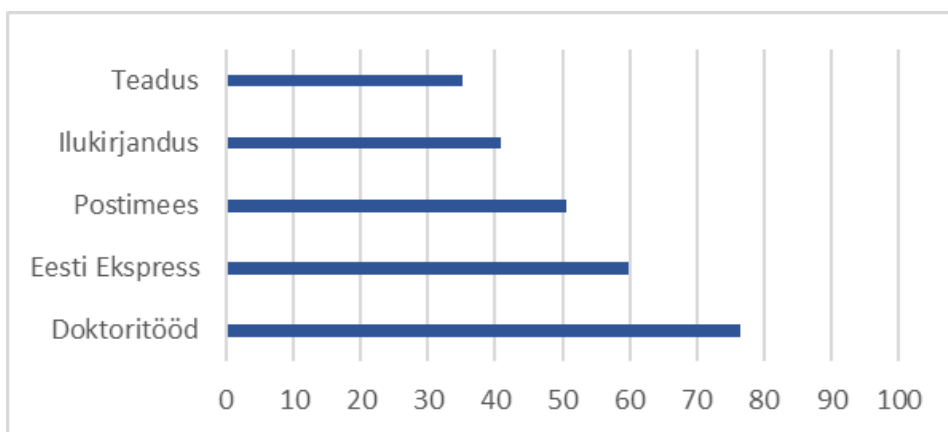
aastasest perioodist 1996 kuni 2000, foorumitekstid aastatest 2000 kuni 2008, kusjuures päringutulemus ei sisalda alati infot teksti kirjutamise aja kohta.

Viimane suurem probleem puudutab korpusetekstide liigitamist. Kuna meie eesmärk on võrrelda S/IS markerite kasutust eri keelevariantides, peavad tekstiliigid/registrid kasutatavates korpustes olema piisavalt rangelt eristatud ja kõik olulised keelevariandid peavad olema esindatud (vt Hennoste & Habicht *et al.* 2021). Praegustes korpustes on aga materjal organiseeritud väljaannete, mitte tekstiliikide ega registrite kaupa, nii et näiteks ajakirja Horisont korpus sisaldab lisaks populaarteaduslikele tekstidele ka toimetaja veergu, anekdoote jm. Korpustest puuduvad reklaami ja ajakirjanduse piirile jäävad sisuturundustekstid, samuti juhendid. Mõned korpused (nt eesti veeb 2013/2017/2019) eristavad temaatilisi tekstitüüpe (toit, tervis, religioon sport jms), mis aga samuti võivad jaguneda eri registrite vahel.

Tulemusi moonutab ka see, kui üht keelevarianti esindavas korpuses on suurel hulgal tekste, milles esitatud näitematerjal või tsitaadid kuuluvad hoopis teise keelevarianti. Isegi kui protsentuaalselt on tsitaate vähe, on neil potentsiaalselt oluline mõju meie analüüsile, juhul kui tsitaadid erinevad põhitextist just S/IS markerite suhtelise kasutussageduse poolest. Näiteks selgus olemasolevaid korpuse kasutatavast pilootuuringust, et teadustekstide *arvan*-lausel esinevad vaid tsiteeritud intervjuudes, küsitluste vastustes ja mõningates ülevaateartiklites, mis sellisena ei kuulu teadustekstide hulka. Sama kehtib ka teiste pealausest kujunenud tunnetusverbilähtete markerite, nt (*ma*) *usun* (*et*), (*ma*) *loodan* (*et*) ja (*ma*) *kardan* (*et*) kohta, vt (5).

(5) Eesti tuntumaid lavastajaid Voldemar Panso kirjutas artiklis "Näidend teatri poolelt vaadatuna": "**Usun, et** näitekirjanik peaks suutma kahestuda – ta peaks suutma ette kujutada, kuidas tema loodud elu hakkab lavalaudadel hingama, tema tegelased käituma ja rääkima; --" (Teadusartiklid)

Kui võrdlesime pealausest kujunenud markerite sagedusi omavahel, et teha kindlaks, millised korpustes esindatud tekstid eelistavad sisult neutraalseimat markerit (*ma*) *arvan* (*et*) teistele struktuurilt sarnastele, aga rohkem markeeritud tähendusega markeritele (*ma*) *usun* (*et*), (*ma*) *loodan* (*et*), (*ma*) *kardan* (*et*) jm, saime ebaotuspärase pildi, kus teadusartiklid on ilukirjandustekstidega sarnasemad kui doktoritöödega (vt joonis 1).

Joonis 1. (ma) arvan (et) osakaal pealausest kujunenud S/IS markerite hulgas.

Kokkuvõte ja lahendus: uurijate endi kogutud “Pragmaatika” korpus

Olemasolevad korpused on väga mahukad ja sisaldavad erinevaid tekste, kuid ei sobi korpuspragmaatiliseks registreid ja tekstiliike võrdlevaks uurimiseks peamiselt kolmel põhjusel:

- markerite määramiseks vajalikku lausest pikemat konteksti pole võimalik näha;
- markerite üldise kasutussageduse usaldusväärseks võrdlemiseks registriti või tekstiliigiti on korpuste mahud ja ajapiirid liiga erinevad;
- registrite/tekstiliikide omavaheliseks võrdlemiseks ei ole need piisavalt rangelt piiritletud ja osa uurimiseks olulisi registreid puudub.

Niisiis koostame oma projekti vajadustele vastava pragmaatikakorpus, kus tekstid on suhteliselt ühevanused (pärit aastatest 2010–2020) ja kus registrid on rangelt eristatud ning võrdses mahus esindatud. Korpuse tööplatvormiks valisime SketchEngine’i (Kilgarriff & Baisa *et al.* 2014), mis võimaldab vaadata mitmelauselist konteksti. Lisaks sellele on SketchEngine’is muidki meie uuringutes kasulikke funktsioone, nt sõnavisandid, N-grammid, päringuvastuste märgendamine ja CQL-päringute võimalus.

Kogutav korpus koosneb kümnest alamkorpusest, millest igaüks esindab eri registrit (tabel 3). Korpus ei ole avalik, sest sisaldab eravestlusi (netisuhtlus) ja autoriõigustega kaitstud tekste (ajakirjandus, ilukirjandus).

Me ei lisa korpusesse ajalehtede ning ajakirjade terviknumbreid, mis sisaldavad eri liiki tekste, vaid valime näiteks Horisondist ainult populaarteaduslikud artiklid, päevalehtedest ainult uudised, arvamused, intervjuud ja juhtkirjad. See tähendab, et meil pole võimalik koguda korpust täiesti automaatselt veebi kraapimise teel, nagu tehakse tänapäevaste suuremahuliste kolmanda põlvkonna korpuste puhul. Automaatne kogumine oleks mõttekas, kui saaksime tekstiliike ja registreid automaatselt määrata. Paraku suudab eesti keele jaoks välja töötatud tekstide liigitaja (Vaik & Muischnek 2018) eristada vaid kirja-keele normi järgivaid ja mittejärgivaid tekste, kusjuures täpsusega 74%, mis ei ole meile piisav. Dimensionaalne tekstimudel (Vaik & Sirts *et al.* 2020), mis võimaldaks täpsemat liigitust, on esialgu veel vaid teoreetiline.

Tabel 3. Pragmatikakorpuse liigendus

I. Toimetatud trüki- ja veebitekstitid
1. Ilukirjandus
2. Ajakirjandus (Kroonika, Eesti Päevaleht, Postimees)
3. Sisuturundus
4. Teadus
5. Populaarteadus (Horisont, Eesti Mets, Oma Keel, Eesti Loodus, Novaator)
II. Netisuhtlus
6. Reaalajas netivestlused
7. Foorumid
8. Kommentaarid
III. Suuline suhtlus
9. Ametlik-avalik suhtlus
10. Argisuhtlus

Iga alamkorpus meie korpuses sisaldab 500 000 tekstisõna. Mahu planeerimisel sai lisaks tekstide kogumise meetodile määravaks asjaolu, et praeguste teadmiste juures puudub võimalus pragmaatilisi üksusi automaatselt märgendada. Käsitsi ja ka poolautomaatselt märgendamine on aeganõudev, isegi kui piirduda ainult teatud hulga S/IS markerite tuvastamisega tekstist. Seega pidime korpuse mahu kavandamisel arvestama ka analüüsimisele kuluva ajaga.

Korpuse abil uurime S/IS markerite kasutuse erinevusi registriti/tekstiliigiti ega plaani luua automaatanalüüsi vahendeid. Korpuslingvistika arenguid arvestades võib tunduda, et liigiliselt määratud ja piiratud mahuga korpust luues liigume ajas tagasi, ent registritele/tekstiliikidele omaste keelevahendite

mõtestatud korpuspragmaatilise analüüsiga edasi liikumiseks vajame sellise usaldusväärse baasuuringu tuge.

Tänuavaldused

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ja Eesti Teadusagentuur (projekt PRG341). Täname retsensente kasulike tähelepanekute eest.

Kommentaariid

¹ <https://sonaveeb.ee/> (18.11.2021).

² Register on allkeel, mis seostub teatud kasutusolukorraga ja selle funktsioonidega (Hennoste 2001; Biber & Conrad 2009). Registrile on omased olukorralduslikud mõjutatud ja seda teistest registritest eristavad keeleliste tunnuste kimbud. Tekstiliik on kultuuris väljakujunenud ja teadvustatud tekstirühm, millele on omased konventsionaalselt temaga seotud tunnused. Tekstiliikideks oleme arvanud traditsioonilised žanrid (nt romaan, ajaleheuudis, teadusartikkel jm) ning lisaks tekstirühmad, mida ühiskonnas žanridena ei tõlgendata (nt doktoritöö, veebikommentaar jms).

³ Tabelis on esitatud kasutatud korpused. Nende koostamise alused on eklektilised ega ole alati määratletud registrite ega tekstiliikide terminites.

⁴ <https://foorum.perekool.ee/teema/mida-arvate-tervetest-inimestest-kes-liiguvad-alla-10-tuhande-sammu-paevas/> (18.11.2021).

⁵ <https://arileht.delfi.ee/artikkel/73736213/ollemeistri-suur-ulevaade-milline-marjukoortoidu-korvale-koige-paremini-sobib> (11.09.2021).

Kirjandus

Aijmer, Karin & Rühlemann, Christoph (toim) 2015. *Corpus Pragmatics: A Handbook*. Cambridge University Press.

Baayen, Harald R. 2001. *Word frequency distributions*. Dordrecht: Kluwer.

Bestgen, Yves 2020. Comparing lexical bundles across corpora of different sizes: The Zipfian problem. *Journal of Quantitative Linguistics* 27 (3), lk 272–290 (DOI: 10.1080/09296174.2019.1566975).

Biber, Douglas 1988. *Variation across speech and writing*. New York: Cambridge University Press.

Biber, Douglas & Conrad, Susan 2009. *Register, Genre, and Style*. Cambridge: Cambridge University Press.

EKSS = *Eesti keele seletav sõnaraamat* (<http://www.eki.ee/dict/ekss/> – 19.11.2021).

- Clancy, Brian & O'Keefe, Anne 2020. *Corpus Pragmatics*. O'Keefe, Anne & Clancy, Brian & Adolphs, Svenja (toim). *Introducing Pragmatics in Use*. 2nd edition. Routledge, lk 47–68.
- Dingemanse, Mark & Roberts, Seán G. & Baranova, Julija & Blythe, Joe & Drew, Paul & Floyd, Simeon & Gisladottir, Rosa S. & Kendrick, Kobin H. & Levinson, Stephen C. & Manrique, Elizabeth & Rossi, Giovanni & Enfield, Nick J. 2015. Universal Principles in the Repair of Communication Problems. *Plos One* 10 (9) (DOI: 10.1371/journal.pone.0136100).
- Hennoste, Tiit 2001. Allkeeled. Hennoste, Tiit (toim). *Eesti keele allkeeled*. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu, lk 9–56.
- Hennoste, Tiit & Habicht, Külli & Metslang, Helle & Prillop, Külli & Laanesoo, Kirsi & Ogren, David & Pärismaa, Liina & Pärt, Elen & Rumm, Andra & Rääbis, Andriela & Simmul, Carl Eric 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). Erelt, Mati & Reinsalu, Riina (toim). *Emakeele Seltsi aastaraamat* 65. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 63–90 (DOI: 10.3176/esa65.03).
- Hennoste, Tiit & Habicht, Külli & Metslang, Helle & Prillop, Külli 2021. Kuue (inter) subjektiivsuspartikli kasutus eesti keele registrites. Erelt, Mati & Reinsalu, Riina (toim). *Emakeele Seltsi aastaraamat* 66. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 91–123 (DOI: 10.3176/esa66.04).
- Hennoste, Tiit & Koit, Mare & Rääbis, Andriela & Valdisoo, Maret 2004. Developing a dialogue act coding scheme: An experience of annotating the Estonian Dialogue Corpus. Oostdijk, Nelleke & Kristoffersen, Gjert & Sampson, Geoffrey (toim). *LREC 2004. IV International Conference On Language Resources and Evaluation. Workshop: Compiling and Processing Spoken Language Corpora*. 24th May 2004. Lisboa, Portugal. Lisboa, lk 40–47.
- Kallen, Jeffrey & Kirk, John 2012. *SPICE-Ireland: A User's Guide*. Documentation to accompany the SPICE-Ireland Corpus: Systems of Pragmatic annotation in ICE-Ireland. Belfast: Cló Ollscoil na Banríona.
- Kilgarrieff, Adam & Baisa, Vít & Bušta, Jan & Jakubíček, Miloš & Kovář, Vojtěch & Michelfeit, Jan & Rychlý, Pavel & Suchomel, Vít 2014. The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography* 1, lk 7–36 (DOI: 10.1007/s40607-014-0009-9).
- Narrog, Heiko 2017. Three types of subjectivity, three types of intersubjectivity, their dynamicization and a synthesis. Van Olmen, Daniel & Cuyckens, Hubert & Ghesquière, Lobke (toim). *Aspects of Grammaticalization: (Inter)subjectification and Directionality*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, lk 19–46 (DOI: 10.1515/9783110492347-002).
- Orasmaa, Siim & Käärik, Reina & Vilo, Jaak & Hennoste, Tiit 2010. Information Retrieval of Word Form Variants in Spoken Language Corpora Using Generalized Edit Distance. Calzolari, Nicoletta & Choukri, Khalid & Maegaard, Bente & Mariani, Joseph & Odjik, Jan (toim). *Proceedings of the Seventh Conference on International Language Resources and Evaluation (LREC'10)*. ELRA, lk 623–629.
- Piantadosi, Steven T. 2014. Zipf's word frequency law in natural language: A critical review and future directions. *Psychonomic Bulletin & Review* 21, lk 1112–1130 (DOI: 10.3758/s13423-014-0585-6).
- Rühlemann, Christoph 2019. *Corpus linguistics for Pragmatics*. A Guide for Research. Routledge Corpus Linguistics Guides. Taylor and Francis. Kindle Edition.

Zipf, George K. 1935. *The psycho-biology of language: an introduction to dynamic philology*. Boston: Houghton-Mifflin.

Taavitsainen, Irma & Jucker, Andreas H. & Tuominen, Jukka (toim) 2014. *Diachronic corpus pragmatics*. Pragmatics & beyond new series. Amsterdam: John Benjamins (DOI: 10.1075/pbns.243).

Thompson, Sandra 2002. "Object complements" and conversation: towards a realistic account. *Studies in Language* 26, lk 125–164 (DOI: 10.1075/sl.26.1.05tho).

Traugott, Elizabeth Closs 2003. From subjectification to intersubjectification. Hickey, Raymond (toim). *Motives for language change*. Cambridge: Cambridge University Press, lk 124–139 (DOI: 10.1017/CBO9780511486937.009).

Tuldava, Juhan 1977. Sagedussõnastik leksikostatistilise uurimise objektina. *Töid keelestatistika alalt 2*. Keelestatistika. TRÜ toimetised. Tartu, lk 141–171.

Vaik, Kristiina & Muischnek, Kadri 2018. Eestikeelsete veebitekstide automaatne liigitamine. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 14, lk 215–229 (DOI: 10.5128/ERYa14.13).

Vaik, Kristiina & Sirts, Kairit & Muischnek, Kadri 2020. Dimensionaalne tekstimudel. Teoreetiline ülevaade. *Keel ja Kirjandus* 10, lk 875–898.

Verhagen, Arie 2005. *Constructions of Intersubjectivity: Discourse, Syntax, and Cognition*. Oxford: Oxford University Press (DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199226702.001.0001).

Summary

We can't get by without the pragmatics corpus. Corpus pragmatics and the pragmatics corpus

Küllli Prillop

Research Fellow
Institute of Estonian and General Linguistics
University of Tartu
kulli.prillop@ut.ee

Tiit Hennoste

Associate Professor
Institute of Estonian and General Linguistics
University of Tartu
tiit.hennoste@ut.ee

Küllli Habicht

Associate Professor
Institute of Estonian and General Linguistics
University of Tartu
kulli.habicht@ut.ee

Helle Metslang

Professor Emerita

Institute of Estonian and General Linguistics

University of Tartu

helle.metslang@ut.ee

Keywords: discourse marker, Estonian language, language statistics corpus pragmatics, register, (inter)subjectivity, text type

Within the project "Pragmatics above grammar: Subjectivity and intersubjectivity in Estonian registers and text types" (PRG341) we are studying the expression of subjectivity and intersubjectivity in different written and spoken registers of modern Estonian. We focus on adverbs that function as discourse markers (e.g. *vist* 'maybe, probably', *ilmselt* 'apparently, obviously', *tegelikult* 'actually'), markers that develop from main clauses containing cognition verbs that take sentence complements (e.g. (*ma*) *arvan* 'I think', *usun* 'I believe', (*mulle*) *tundub* 'it seems (to me), it appears (that)') as well as modal and performative verbs (e.g. *võib* (*juhtuda*) 'can (happen)', *peaks* (*tulema*) 'should (come)'; *kinnitan* / *väidan* (*olevat*) 'I affirm/claim'). The analysis combines quantitative corpus-linguistic and qualitative pragmatic approaches, thus belonging to the field of corpus pragmatics. Unlike previous studies of related topics, the project systematically compares the usage of markers in different registers (spoken, online communication, print texts) and text types.

The pilot studies performed thus far have revealed several problems with the existing Estonian corpora, important in the study of pragmatics. Firstly, some text types are underrepresented or not represented at all, the text types cannot always be distinguished, and the particular text may not always correspond to the nominal text type (e.g. an academic text may contain quotes from texts of other types). All of this makes it difficult to do comparative statistical analysis of different text types. Secondly, the markers under examination are multifunctional and identifying their (inter)subjective function requires consideration of context broader than a single sentence. However, the public search systems for the existing corpora do not provide this context. For instance, the discourse marker function of cognition verbs is indicated primarily by the fact that the topic of the conversation or text follows through the subordinate clause, not the main clause. Since the available search systems do not provide context larger than a single sentence, the identification of the topic of the discourse, and therefore of the potential discourse-marker function of the verb, is made more difficult.

To avoid these problems, the project working group is developing a new "Pragmatics" corpus, being created in the SketchEngine environment. The corpus is made up of 10 subcorpora representing different text types and registers. Each subcorpus contains roughly 500,000 words.

Küllil Prillop (PhD) on Tartu Ülikooli eesti fonoloogia teadur. Lisaks fonoloogia uurimisele osaleb ta pragmaatika projektirühmas, on vana kirjakeele korpuse üks koostajatest ja on loonud korpuste märgendusprogramme.

Küllli Prillop (PhD) is Research Fellow of Estonian phonology at the Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu. She is also a member of the project team of pragmatics, one of the compilers of the corpus of old literary Estonian, and has created tagging solutions for text corpora.

kulli.prillop@ut.ee

Tiit Hennoste (PhD) on Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi kaasprofessor. Tema peamine uurimisvaldkond on suuline eesti keel ja suhtlus, lisaks eesti keele allkeeled ja spontaanse netisuhtluse keel.

Tiit Hennoste (PhD) is Associate Professor at the Institute of Estonian and General Linguistics of the University of Tartu. His main fields of research are spoken Estonian and spoken interaction, varieties of Estonian, and the language of spontaneous online communication.

tiit.hennoste@ut.ee

Küllli Habicht (PhD) on Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi eesti keele kaasprofessor. Tema põhilised uurimisvaldkonnad on eesti vanem kirjakeel, kirjakeele morfosüntaktiline varieerumine ja muutumine ning pragmaatikaüksuste kujunemine.

Küllli Habicht (PhD) is Associate Professor of the Estonian language at the Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu. Her main research areas are older literary Estonian, morphosyntactic variations and development of the literary language, and the development of pragmatic units.

kulli.habicht@ut.ee

Helle Metslang (PhD) on Tartu Ülikooli emeriitprofessor. Tema uurimisvaldkondadeks on morfosüntaks, pragmaatika, keele dünaamika, keele varieerumine, ajalooline sotsiolingvistika, kontrastiivlingvistika ja keeletüpoloogia.

Helle Metslang (PhD) is Professor Emerita at the University of Tartu. Her research interests include morphosyntax, pragmatics, language dynamics, language variation, historical sociolinguistics, contrastive linguistics, and language typology.

helle.metslang@ut.ee

Palju õnne!

75

Rutt Hinrikus – kirjandusteadlane

Paul Hagu – folklorist, Tartu Ülikooli emeriitdtsent

Juri Berezkin – arheoloog ja mütoloogiate uurija, Eesti Teaduste Akadeemia välisliige, *Mäetaguste* toimetuskolleegiumi liige

70

Chas S. Clifton – USA teadlane, paganluse uurija, ajakirja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* toimetuskolleegiumi liige

65

Diane Goldstein – ameerika folklorist, ajakirja *Folklore: Electronic Journal of Folklore* toimetuskolleegiumi liige

Monika Kropej – sloveenia etnoloog ja mütoloogia uurija

Urmas Sutrop – keeleteadlane, ajakirja *Mäetagused* toimetuskolleegiumi liige

Aado Lintrop – folklorist, Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur

Eva Toulouze – etnoloog ja fennougrist

60

Tatjana Minnijahmetova (Tatiana Minniyakhmetova) – udmurdi folklorist, ajakirja *Mäetagused* toimetuskolleegiumi liige

Kadri Tamm – Eesti Rahvaluule Arhiivi arhivaar

Palju õnne!

55

Mari-Ann Remmel – folklorist, Eesti Rahvaluule Arhiivi teadur

Ell Vahtramäe – folklorist

50

Ene Kõresaar – etnoloog, ajakirja Mäetagused autor

Risto Järv – folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule arhiivi juhataja

Piret Voolaid – folklorist, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur

Kanni Labi – Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetaja

Virve Sarapik – kunstiteadlane, ajakirjade Folklore: Electronic Journal of Folklore ja Mäetagused autor

40

Katre Kikas – kultuuriuuriija, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadur

Lina Gergova – Bulgaaria folklorist, ajakirja Folklore: Electronic Journal of Folklore toimetuskolleegiumi liige

Jüri Metssalu – ajaloolane, Eesti Rahvaluule Arhiivi projektijuht

35

Anastasiya Astapova – folklorist, ajakirja Folklore: Electronic Journal of Folklore autor

Olga Ivaškevitš – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalarhivaar

Stalinism ja folkloristika – poliitilise võimu ideoloogiad teaduses

27. augustil 2021 väitles Tartu Ülikooli senati saalis end folkloristikadoktoriks Kaisa Langer uurimusega “Estonian folklore in the context of Late Stalinist folkloristics” (“Eesti rahvaluulekogud hilisstalinistliku folkloristika kontekstis”). Väitekiri koosneb neljast artiklist, mis on avaldatud rahvusvaheliselt levivates väljaannetes ajavahemikus 2013–2021 ning kogu uurimust siduvast ulatuslikust teoreetilisest peatükist. Doktoritöö on ilmunud sarjas “Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis” nr 31 ja on elektrooniliselt kättesaadav Tartu Ülikooli raamatukogu digikeskkonnast DSpace (<http://dspace.ut.ee/browse?type=author&value=Langer%2C+Kaisa>).

Kaisa Langer leidis oma töö teema Eesti Rahvaluule Arhiivis. Lugesed 1940. aastate teisel poolel ja 1950. aastate alguses kirja pandud tekste, leidis ta teiste hulgast palasid, milles kiideti nõukogude korda, Stalinit, elu kolhoosis jms. Oma töös on autor need palad koondanud ühisnimetaja “nõukogude folkloor” alla. Hoolimata sellest, et rahvaluuleuurijad on vähem või rohkem seda teemat akadeemilistes sõnavõttudes puudutanud, ei ole sel teemal süvauuringuid tehtud. Nii hakkas Kaisa Langer pike-malt juurdlema selle üle, mis tingimustes on need tekstid kogutud ja mil määral need esindavad oma ajastu pärimuskultuuri üldiselt. Oma väitekirjas pakubki Kaisa Langer sissevaate Eesti stalinismi-perioodi folkloristikasse. Ühtlasi asetab ta Eestis toimunu rahvusvahelisse võrdlusesse (lähemalt on kõrvutatud sama perioodi folkloristikat Eesti NSVs ja Saksa DVs). Võrdlus on üles ehitatud ideoloogia kontseptsioonile, arutledes selle üle, kuidas poliitiline võim oma ideoloogiaga mõjutab teaduse arengut. Arutelu teoreetiliselt taustaks sobis postkolonialistlik teooria, mis võimaldas piiritleda riigi kõikehõlmavaid kontrollimehhanisme.

Lähemalt tulevad töös arutlusele küsimused, kuidas eesti folkloristid kohanesid nõukogude võimu nõuetega ja millise värvingu see eesti folkloristikale on andnud. Uurimismeetodite valikut iseloomustab allikmaterjali dokumendikeskus: analüüs rajaneb põhiliselt Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjadel ja Rahvusarhiivis talletatavatel institutsioonide tööd kajastavatel dokumentidel. Samuti vaadeldakse tollaseid üliõpilastöid, folkloristide publitseeritud sõnavõtte ja teadusettekandeid. Tuginedes postkolonialismi teooriale, kasutab autor folkloristika iseloomustamiseks hübriidsuse kontseptsiooni: see osutab teatud laadi kombinatsioonidele, kus ühelt poolt võib leida sõjaeelsel perioodil välja kujunenud seisukohti ja teisalt nõukogude folkloristikast tulenevaid ettekirjutusi. Hübriidsus ilmneb näiteks selles, et folkloristid eelistasid uurimismaterjalina kasutada klassikalise rahvaluule žanreid, ent analüüsil rakendati uutesse oludesse sobivat klassivõitluse ja sotsiaalsete vastuoludega seotud perspektiivi. Mõõdukal määral leiti ka uut – nõukoguliku ideoloogiaga sobivat aineala (näiteks 1905. aasta revolutsiooni või töölisliikumist puudutavaid tekste), ent seda mõtestati omakorda jälle enne sõda väljakujunenud folkloristika kaudu. Ühtlasi ilmnes ka folkloristide oskus leida ideoloogiliselt neutraalseid tegevusvälju, näiteks mahukate tekstipublikatsioonide koostamine. Selle uurimuse käivitunud “nõukogude folkloor” seostus pigem ettekirjutustest tuleneva otsingu kui eesti pärimuskultuuri iseloomustava ilminguga, jäädeski tähelepanu keskmesse vaid ajutiselt.

Artiklite valmimise järjekord ja artiklite reastus väitekirjas ei kattu. Esitust raamivad üldküsimumsi käsitlevad artiklid, mille vahel esitatakse kaks lähivaadet Eesti folkloristika üksikasjadele.

Esimeses artiklis (ilmunud esmakordselt 2017. aastal) antakse ajalooline ülevaade nõukogude võimu esimestel aastatel tehtud ümberkorraldustest eesti teadusmaastikul, sh folkloristikas. Eestis andsid tooni ümberkorraldused institutsioonide töös: senine rahvaluule arhiiv muudeti kirjandusmuuseumi osakonnaks, mille ülesanne oli pärimuse jäädvustamine ja talletamine; Tartu ülikoolis viidi rahvaluule eriala kirjanduskateedri koosseisu ja õpetamine ülikoolis viidi kooskõlla üleliiduliste õppekavadega. Neile kahele institutsioonile lisaks loodi uurimisinstituut. Selline korraldus pidi looma võimaluse asutuste spetsialiseerumiseks, mis päriselt kunagi teoks ei saanud. Artiklis osutatakse teaduskonteksti muutuste sisule neljas punktis: (1) uus kogumisülesanne talletada nõukogude korda kajastavaid ja kiitvaid rahvaloomingupalasid; (2) uus kogumisviis – suurte rühmadega korraldatavad ekspeditsioonid; (3) varasemate kogude tsenseerimine, mis seostus üldisemalt erifondide loomisega; (4) nõukogude ajale omase retoorika kasutamine uurimistöodes.

Teises artiklis (ilmunud 2013) käsitletakse üksikasjalikult Eesti Rahvaluule Arhiivi kogude teemat 1945.–1952. aastani. Autor toob esile tsenseerimise kaks lainet, milles esimeses keskenduti pigem ideoloogilistele ja teises pigem kõlblust sisaldavatele aspektidele. Mõlemat tahku tõlgendab autor totalitaarse võimu kontrollimehhanismina, mille raames jälgiti inimeste nii ideoloogilist kui ka moraalselt meelsust.

Kolmas artikkel (ilmunud 2021) on pühendatud folkloristide ettevalmistamisega seotud küsimustele (õppekava, diplomitööde teemad, üliõpilaste välitööpäevikud, institutsioonide teemakohased dokumendid jms). Ilmneb, et ka üliõpilaste ettevalmistuses eelistati pühenduda klassikalisele rahvaluulele, mistõttu nõukogulik aspekt sügenes uurimustesse pigem retoorilisel kui teadmislõome tasandil.

Hetk kaitsmiselt: Kaisa Langer ja Tiiu Jaago. Ergo-Hart Västriku foto 2021.

Neljandas artiklis (mis oli kaitsmishetkel veel avaldamata) võrreldakse kõnesolevat perioodi Eesti NSVs ja Saksa DVs. Selles artiklis on tähelepanu all (peale folkloristliku tegevuse võrdluse) ka postkolonialistliku lähenemisviisi sobivus stalinistliku teadus-situatsiooni uurimiseks. Taas näitab autor rahvakultuuri uurijate kohanemisstrateegiaid võõrvõimu kontrolli tingimustes: uurijate valikud sobitusid raami, mis tagasid eriala järjekesivuse nii akadeemilise mõtteleo seisukohalt kui hetkeomast rahastamist arvestades. Selles artiklis ilmneb ka rahvaluule koht humanitaarteadustes: mida enam eeldas võim rahvaluulelt tuge oma eesmärkide saavutamiseks (nt tuge sotsialistlikuks ülesehitustööks), seda enam oli folkloristika teadusavalikkuses nähtav. Ja vastupidi: kui folkloristika päevakajalisus taandub, taandub ka folkloristika nähtavus teadusharuna.

Väitlussituatsioonis tõstatatud küsimuste hulgas puudutati muu hulgas kolme suuremat teemat: (1) kuidas esitleda geograafiliselt piiritletud alal toimunut rahvusvahelises kontekstis; (2) mida pakkus Langeri uurimus stalinistlikust folkloristikast üldisesse postkolonialismi uurimisse; (3) kuidas portreerida Eesti folkloristika erinevaid perioode nii, et neis kõigis kajastuks ka ideoloogia osa.

Rahvusvahelisele publikule on Langeri uurijakogemuse järgi vaja eesti konteksti tutvustamist märkimisväärselt rohkem, kui seda esmapilgul kujutleda võiks. Omaette küsimus aga on, kuidas tasakaalustada süvitsi minevat teavet üldplaanide loomisega. Üks võimalusi üldistuste loomiseks on ühendada uuritavad nähtused ühtse teoreetilise kontseptsiooni abil. Käsitletavas töös osutus selleks postkolonialismi teooria: see pakkus võimalusi jälgida võimu kontrollimehhanisme ja nende toimet vaadeldud poliitilises olukorras. Postkolonialistlike tööde hulgas näeb autor oma töö olulisust selles, et ta toob postkolonialistlikku vaatevälja nõukogude võimu kui teaduse ühe mõjuteguri idabloki maades. Hoolimata sellest, et 1940.–1950. aastate folkloristikast kui tervikust on küllalt keeruline eritleda ideoloogilist (stalinistlikku) osa, pakub autori tees hübriidsusest veenva pinnase rahvaluuleteadlaste otsingute ja valikute kirjeldamiseks.

Langeri uurimus inspireerib küsima, kuidas on folkloristikat kujundanud teistegi poliitiliste ideoloogiate mõjutegurid; kuidas ära tunda need praeguses folkloristikas. Folkloristika perioodiseerimisel on ideoloogilistest tahkudest mõistagi enam tähelepanu köitnud kaks: siin käsitletud stalinistlik ja üldiselt laialt arutletud rahvuslik aspekt. Kuid ilmneb, et teiste perioodide puhul analoogiline võimuga seotud ideoloogia roll kuigi hästi avastatav ei ole. Kuidas siis tunda ära ideoloogia osakaal teaduse arengus? Kunagi küsisin Arvo Krikmannilt, kuidas folkloristid said nõukogude algusaastatel aru, mida nad võivad uurida ja seda, mis vaatepunktist nad seda teha tohivad? Krikmann vastas: see oli nagu pimedas toas ukse otsimine – kobati nii kaua, kuini avaus leiti. Võimalik, et üheks indikaatoriks ideoloogia-tasandi äratundmiseks teaduses on küsimus, mida folklorist teha saab (ükskõik, mil viisil tema tegevust poliitikast juhituna siis kas piiratakse või suunatakse).

Ühtlasi äratub tähelepanu, et ideoloogiateemade vastu on viimasel ajal märgata huvi tõusu. Langeri tööle pakub kõneka paralleeli Erki Russowi artikkel Saksa okupatsioonigaegsest natsionaalsotsialistlikust ideoloogiast Eesti arheoloogias.¹ Russowi käsitlusest nähtub, kuidas ühe ideoloogia (antud juhul natsionaalsotsialistliku) kirjeldamine ja mõtestamine on omakorda seotud teiste, sh külgnevate ideoloogiate mõjul toimunuga (rahvuslik, nõukogude võimu ideoloogia). Millest tõukub sihipärane huvi ideoloogiate vastu (seda enam, et see ei piirdu pelgalt Eesti teadusruumiga)? Võib küsida, kas selle põhjus võiks peituda töigas, et uurijad tajuvad ideoloogiate paljusust, sealhulgas konfliktsete vaadete mitmesust?

Kokkuvõtteks tuleb rõhutada, et Kaisa Langeri töö väärtus seisneb nii teemapüstituses (kuidas tõlgendada arhiivis leiduvaid tekste, mille loomist on oluliselt mõjutanud stalinistlik ideoloogia) kui ka teoreetilise raami leidmisel ja rakendamisel, et paigutada vaadeldav üldisemasse rahvusvahelisse konteksti. Lisaks tooksin esile Kaisa Langeri võime ärgitada oma tööga arutlema teaduses oluliste küsimuste üle.

Tiiu Jaago

Kommentaar

¹ Vt Erki Russow. Eesti arheoloogia ideoloogiate ristteel. *Rahvusteadus* 1940. aastate esimesel poolel kommunistliku ja natsionaalsotsialistliku võimu tuultes. *Tuna. Aja-lookultuuri ajakiri* 3, 2021, lk 53–75.

Kroonika

Akadeemilises Rahvaluule Seltsis

30. septembril oli seltsi üldkoosoleku päevakorras uue juhatuse ja revisjonikomisjoni valimine. Juhatusse valiti Reet Hiiemäe, Pihla Maria Siim, Helen Kästik, Mare Kalda ja Kärri Toomeos-Orglaan. Üldkoosolekule järgnes pidulik õhtu Tartu Ülikooli loodusmuuseumis, kus ettekandega esines loomaökoloog Tuul Sepp (“Muinasjuttude evolutsioonibioloogia”). Seejärel esitleti EKM Teaduskirjastuse väljaandeid – “Eesti muinasjutud” II osa: “Loomamuinasjutud” (koostajad ja toimetajad Risto Järv, Inge Annom, Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan) ning Mall Hiiemäe “Väike kalaraamat rahvapärимusest”. Katkendeid raamatutest luges Enn Lillemets.

21. oktoobril kõnelesid koosolekul Eesti Muinastaideseltsi liikmed Väino Poikalainen ja Enn Ernits. Juttu oli Äänisjärve kaljujoonistest, Eesti muinastaideseltsi rollist nende uurimisel ja kataloogi väljaandmisel. Ettekannete järel esitleti Väino Poikalaineni ja Enn Ernitsa raamatut “Rock Carvings of Lake Onega 3: The Besov Nos Region: Besov Nos, Kladvets, Gazhi and Guri Guri Localities”.

25. novembril toimus TÜ raamatukogus Akadeemilise Rahvaluule Seltsi 17. sügis-konverents “Välitööd muutunud oludes”. Arutluse alla võeti see, milliseid võimalusi ja meetodeid välitööde tegemiseks on pakkunud ja pakub uudne olukord, mis on valitsenud maailmas 2020. aasta kevadtalvest alates. Välitöödega seotud teemadel arutlesid folkloristid ja etnoloogid Eesti Kirjandusmuuseumist (Reet Hiiemäe, Anu Korb, Anastasiya Fiadotava), Tartu ja Tallinna ülikoolist (Pihla Maria Siim, Saara Mildeberg, Michele Tita, Kareng Ronghangpi) ning Jamia Millia Islamia ja Tripura ülikoolist (Rahul Koonathara, Atul Sinha, Progoti Chetana Bakshi, Nabyendu Roy Choudhury).

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis

3. juulil viis Janika Oras Soomaal, Hüpassaare lähedal Metsaõue taluplatsil läbi Metsa-laulupeole eelnenud õpitoa regilaulu põhitunnustest ja looduses laulmisest.

7. juulil viis Janika Oras koos Minni Orasega läbi õpitoa laulumängudest Eesti Genea-loogia Seltsi suvepäevadel Turgi talus Torila külas.

9. juulil osales Janika Oras Serga külas projektikoori Leelokandja' seto leelo laagris ja andis nõu leelo mitmehäälse esituse osas.

16. juulil viis Jüri Metssalu Voore Aktiviseerimiskeskuses läbi koolituse "Kohapärimuse uurimine: olemus, meetodika, allikad, koostöö".

25. juulil viis Janika Oras Pärimusmuusika Aidas läbi Viljandi pärimusmuusika festivali naistelaulutoa.

25.–28. juulini toimusid koostöös Iisaku Kihelkonna Muuseumiga Eesti Rahvaluule Arhiivi välitööd Iisaku kihelkonnas. Iisaku ja selle lähima ümbruse külade kõrval käidi Tudulinna ning Peipsi põhjakalda külades. Kokku küsitleti umbes 35 inimest, intervjuusid kogunes pea 80 tundi, filmiti ja tehti fotosid. Välitöödel osales 14 inimest, nende seas nii rahvaluule arhiivi töötajaid kui üliõpilasi. Pärimust koguti põhiliselt 1930.–1950. aastatel sündinud inimestelt, kogumisel keskenduti mängudele ja lapsepõlvemälestustele, aga ka toidutegemise traditsioonidele, rahvakalendrile ja muule pärimusele, koguti ka eluloolist ainest.

27.–29. juulini pidasid Andreas Kalkun ja Janika Oras koos Paul Haguga Lummo Kati seto leelo laagris Nedsaja külas Setomaal loengu seto leelo olemusest ja õpetasid kolmel päeval leelolaulmist, salvestades ka kogenud lauljate vestlusõhtut ja õpitube.

29. juulil pidas Lona Päll Saaremaal Tagamõisa seltsimajas 4. tuulikupäeval ettekande Tagamõisa poolsaare kohapärimusest. Pärast ettekannet oli Lona Päll koos kohaliku matkajuhi ja MTÜ Tagamõisa eestvedaja Tiina Ojala teejuhiks ringreisi Tagamõisa poolsaarel, kus külastati mõnd kohapärimuses enam esile tõusnud paika.

30. juulil esitleti Kolkjas Peipsimaa külastuskeskuses Rääbu päeval Mall Hiimäe raamatut "Väike kalaraamat rahvapärimusest" (EKM Teaduskirjastus). Raamatu on illustreerinud Mari Hiimäe, kujundanud Pille Niin.

31. juulil tutvustas Jüri Metssalu Eesti Maaülikooli vilistlaste ekskursioonil Juuru kihelkonnas Inglise ja Lau küla pärimuspaiku.

11. augustil Eesti Kirjandusmuuseumi fondihoidlaid tabanud uputuses sai rohkeid kahjustusi arhiivianes, mida tulid lisaks ERA töötajatele ning kolleegidele naaber-osakondadest appi korrastama abilised Töötukassa kaudu, ERA töötajate perekonna-liikmed ning teised vabatahtlikud. Arhiivimaterjalide läbivaatamine ja korrastamine on jätkunud kuni talveni.

13.–15. augustini toimunud rahvamuusikatöötlaste festivali Mooste Elohelü võistluskontserdi esinejaid hindas žürii esimehena Taive Särg. Eesti Rahvaluule Arhiivi eripreemia pälviseid ühendatud koosseis Madara leelokoor ja puhkpilliorkester Karmid Torud; oma nägemuse laulutradsioonist “uues kuues” töid lavale elava pärimuse kandjad, leelonaised. Võistluskontserdi kohustuslikuks palaks olnud võro hällilaulu arendasid Madara naised loominguiliselt edasi ning selle järel esitasid seto laulu “Truba Darja” koos Põlva puhkpilliorkestriga Karmid Torud. Kahe valjuhäälese muusika – seto laulu ja puhkpillide – värske ja vaimukas ühendus kujundas tervikliku kava. Festivali patrooni Ingrid Rütli auhinna pälvis Trad.Kvintessents.

17. augustil pidas Jüri Metssalu Soomaa ja Lahemaa rahvuspargi noorte looduskaitsete laagris Vanaõue puhkekeskuses loengu “Kohapärimus ja vanad kaardid: värv loodusesse”.

16.–20. augustini oli Andreas Kalkun Setomaa vallas välitöödel koos Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi kolleegidega (projekt “Interdistsiplinaarne seto korpus”).

20. augustil kõneles Janika Oras Obinitšas toimunud Leelokonverentsil seto mitme-häälsuse õpetamise võimalustest ning Andreas Kalkun pidas ettekande Seto Kuningriigi päevadel toimunud sõnoliste võistlustest.

31. augustil pidas Janika Oras Heino Elleri nimelise Tartu Muusikakooli projektinä-dala raames muusikakooli pärimusmuusikutele loengu Kolga-Jaani laulikute Rõõt Meielist, Mari Pärtensist ja Marie Sepast ning Taive Särg viis läbi loeng-õpitoa “Päri-mus-muusika – rahvamuusika teine taastulemine”.

2. ja 3. septembril toimusid Rocca al Mare Kooli õpilaste ja õpetajate muinas-matkad, mille käigus tutvustas Jüri Metssalu Lehmja asulakohas, Assaku Nõiakivi ja Rae Tohtrikivi juures, Jõelähtme kivikirstkalmetel, Maardu mõisas ja hiiemetsas ning Saha kabelis arheoloogiat, ajalugu, aja- ja maastikutaju ja pühakohti.

6. septembril pidas Lona Päll Rahvusvaheline Rahvajutu Uurijate Seltsi (ISFNR) 18. kongressil ettekande “Place–related Narratives as Part of Conflict Communication: Two Cases from Estonia” (Kohapärimus osana konfliktikommunikatsioonist: kaks juh-tumiuuringut Eestist). Kongress toimus 5.–8. septembrini veebikonverentsina.

8. septembril esines Risto Järv Haapsalu kultuurikeskuses muinasjutukonverentsil “Miks mets kohiseb?” ettekandega “Miks me ei kuule, mis nad räägivad?”.

15. septembril viis Andreas Kalkun Tartu Linnamuseumis läbi kuraatorituuri näi-tusel “Vanda Juhansoo. Kunstnik või kummaline naine?”.

17. septembril esines Janika Oras ettekandega “Seto leelo kogukond: protsessid ja ideed” Euroopa Komisjoni Erasmus+ programmi projekti “UNESCO kultuuriruumide võrgustik” 3. osalejate koolitusel (korraldas Setomaa turism, Zoomis).

18. septembril tutvustas Jüri Metssalu Voore Aktiviseerimiskeskuse arhiivipäeval Eesti Rahvaluule Arhiivi kogusid.

21. septembril pidas Janika Oras ettekande “Eesti laulutraditsioon” virtuaalkonverentsil “Baltica foorum” ning laulis näiteid koos EMTA pärimusmuusika tudengitega (20.–22. septembrini, põhikorraldaja Lithuanian National Cultural Center, Eesti-poolne korraldaja Eesti Folkloorinõukogu).

21. septembril andis Taive Särg Eesti Rahvaluule Arhiivis intervjuu Deutsche Welle ajakirjanikule Gunnar Koehnele, kes koostas selle põhjal raadiosaate “Estland – Die Liebe zum Lied”.

21. septembril esines Ingrid Rüütel rahvusvahelisel veebikonverentsil “Baltica foorum” ettekandega “Traditsioonilise Kihnu pulma taaselustamise kogemustest”.

22. septembril viis Janika Oras läbi Kadoi Aleksandrova laulude õpitoa Tallinna Kultuuri- ja Spordiameti jt korraldatud Rahvuskultuuride päevade 2021 raames Tallinnas.

29. septembril toimus Eesti Rahva Muuseum muinasjutuseminar “Õnnelik lõpp”. Esinesid Jonathan Roper (“*Once Upon a Time* ja teised maagilised sõnad”), Mall Hiiemäe (“Liigi eeldused saada tegelaseks loomamuinasjuttus”), Risto Järv (“Eesti loomamuinasjuttude tegelasvõrgustikust”), Pille Kippar (“Kergitab koera saba. Muist on mujalt, muist tegin ise”), Piret Päär (“Eesti rahvajutu aasta 2020”), Katrin Sipilgas (“Linnud ja muinasjuttu-linnud näitusel”) ja Elle-Mari Talivee (“Muinasjutu füüsiline kuju”). Esitleti Piret Pääri koostatud ja Katrin Ehrlichi kujundatud rahvajuturaamatut “Õnneliku inimese särk” (kirjastus Varrak) ning Kirjandusmuuseumi infosüsteemi KiViKe Kogukonnareportaalis avaldatud kaheksat temaatilist muinasjutukogumit, mis hõlmavad tekste Eestimaa eri paigust Hiiumaast Setumaani. Veebivaliku koostasid Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan.

30. septembril esitleti koostöös Akadeemilise Rahvaluule Seltsi ning Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnaga Tartu Ülikooli loodusmuuseumis pidulikul loomateemalisel õhtul EKM Teaduskirjastuse väljaandeid “Loomamuinasjutud” (Eesti muinasjutud, II, koostanud ja toimetanud Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan) ja Mall Hiiemäe “Väikest kalaraamatut rahvapärimusest”, samuti “Väikese loomaraamat rahvapärimusest” värsket kordustrukki. Tuul Sepp pidas loengu “Muinasjuttude evolutsioonibioloogia”, katkendeid teostest luges Enn Lillemets.

30. septembril osales Lona Päll koos Eestimaa Looduse Fondi eksperdi Piret Pungas-Kohviga ja Sandra Urvakuga MTÜ Niilusoo Rabaraadio saates. Juttu tuli soodest pärimuses. Rabaraadio on MTÜ Niilusoo ja Päästame Eesti Metsad MTÜ poolt vee-tav veebiraadio, saatejuhiks on Farištamo Eller. Saade on järelvaadatav veebiraadio Youtube’is (<https://www.youtube.com/watch?v=GT73urL8Vtc>).

9. oktoobril pidas Astrid Tuisk Daniel Vardjale pühendatud kodu-uurimipäeval Iisaku Kihelkonna Muuseumis ettekande “Tagasi lapsepõlve. Rahvaluule kogumistööd Iisaku kihelkonnas”, Mall Hiiemäe ettekande „Koolilaste mängutraditsioonist sõjajärgsel küm-nendil“ ja Kärri Toomeos-Orglaan ettekande “Kui inimesel oleks saba... Loomamuinasjut-tudest Eesti traditsioonis”. Koos Olga Ivaškevitsšiga pildistati pärimusega seotud paiku.

15. ja 30. oktoobril esines Jüri Metssalu Lahemaa rahvusparki Virumaa sisemaa-külade mälumaastike koosolekutel rahvusparki külastuskeskuses Palmse ja Võhma Seltsimajas ettekandega “Kohapärimuse kaardistamisest Palmse, Sagadi ja Vihula mõisa piirkonnas”.

15.–17. oktoobril kasutati Taive Särje peetud videoloengut “The singing tradition of Baltic Finnic peoples” Estonian Music Weeki reklaamis seoses Hõimupäevade programmiga, ja see on järelvaadatav EMW YouTube’i kanalil.

16. oktoobril osales Mall Hiimäe ettekandega “Kuidas portreteerida rahvuslindu?” Eesti ornitoloogiaühingu 100. aastapäeva teaduskonverentsil Tartu Ülikooli loodusmuuseumis.

17. oktoobril võttis Taive Särg osa väliseesti hõimupäevade programmi raames filmi “Unustatud rahvaste jälgedes / In the Steps of Forgotten Peoples” näitamisele järgnenud Zoomi vestlusingist, mille korraldas Välis-Eesti Muuseum (VEMU).

21. oktoobril pidas Mari Sarv Baseli Ülikooli poetikakorpuste teemalises seminaris veebiloengu regilaulu Eesti-Soome ühendkorpusest, selle saamisloost ja kasutusvõimalustest.

21. oktoobril pidas Jüri Metssalu Eesti Rahvakultuuri Keskuse suulise pärandi ja kohapärimuse koolitusel Sauga Avatud Noortekeskuses loengud “Maastikulugude loomisest ja kõnelemisest minevikus ja tänapäeval” ning “Eesti pärimuspaikade uurimise allikad arhiivides, maastikul ja internetis”.

23. oktoobril esines Jüri Metssalu Ruila kooli 150. aastapäeval ettekandega “Ruila piirkonna kohapärimuse kogumisest ja avaldamisest”.

29. oktoobril pidas Andreas Kalkun Võru Instituudi konverentsil “Vaade Kreutzwaldile ristimetsade kaitsmise ajal” ettekande “Kreutzwaldi *terra incognita*: kuis ja mille Kreutzwald võõrist maist ja rahvist kirot”.

Oktoobris käis Mari-Ann Remmel koos Kristel Kivariga Pärnumaal Audru ja Tõstamaa kihelkonnas inventeerimas looduslikke pühapaiku.

5. novembril toimus Räpina Loomemajas koostöös Võru Instituudiga Eesti Rahvaluule Arhiivi muinasjutuseminar “Arhiivist välja/Arhiivist vällä”, kus ettekannetega esinesid Risto Järv (“Arhiivist välja ja arvumaagia: tosin muinasjutuseminari ja kaks tosinat väljaandeid”), Kärri Toomeos-Orglaan (“Inimese mõõt: tähelepanekuid loomamuinasjuttudest”), Aapo Ilves (“Muinasjuttudest lastele ja suurtele”), Inge Annom (“Hindrik Prantsu kogutud Setomaa muinasjutud”), Mairi Kaasik (“Räpina kihelkonna muinasjutud failirepositooriumis KiViKe”) ja Urmas Kalla (“Võromaa muinasjutud võrokestele tagasi. Kuidas kohandada vanu kirjapanekuid võro keele ja kirjaviisiga”). Ettekannetele järgnes aruteluring “Milliseid võro muinasjutuväljaandeid me tahame”.

5. novembril toimus Eesti Rahva Muuseumis kolmas humanitaarainete õpilaskonverents HUNTS. Konverentsil osales seitse kooliõpilast kuue ettekandega, konverents toimus nii ERMis kohapeal kui veebis. Ettekanded hõlmasid keelt, rääpikultuuri, moeajakirjandust, õpilaste väärtushinnanguid, kultuurilisi erinevusi, muusikat. Ettekannete

järel toimus lühiarutelu nii koroonapandeemia mõjudest koolidele kui järgmise HUNTSi korralduse üle. Konverentsi korraldasid kirjandusmuuseumist Ave Goršič (ERA) ja Reet Hiemäe (folkloristika osakond), Eesti Rahva Muuseumist Virve Tuubel ja Hugo Treffneri Gümnaasiumist Kristiina Punga.

11. novembril korraldas Lona Päll koos Reeli Reinausiga Abja-Paluoja kultuurimajas Halliste kihelkonna ajalooliste looduslike pühapaikade teabepäeva, kus pidas ühtlasi ka ettekande Halliste piirkonna pühapaikade teemal. Teabepäev toimus osana Keskkonnainvesteeringute Keskuse rahastatud projektist “Ajaloolise Pärnumaa viie kihelkonna looduslike pühapaikade inventuur arhiiviallikate põhjal”.

12. novembril kõnelesid Astrid Tuisk ja Kadri Tamm Eesti Rahva Muuseumis seminaril “Kirjasaatjatest ühisloomeni: kaasavate kogude olevik ja tulevik. ERMi Kirjasaatjate Võrk 90” teemal “Rahvaluule kogumisvõistlused: kaasaráäkimisvõimalus kellele?”.

12.–15. novembrini toimus Lona Pälli ja semiootika osakonna teaduri Nelly Mäekivi korraldatud öko-, bio-, ja zoosemiootikute kirjutamislaager Mulgimaal, Kopra talus. Eesmärgiks oli koos kirjutada ja ühiseid projekte arendada, peeti ka seminar looduse semiootika tuleviku osas Eestis ja üldisemalt. Sündmust toetas kultuuriteaduste ja kunstide doktorikool.

19. ja 20. novembril tegi Olga Ivaškevitš Tallinnas kogumisvõistluse “Tähtpäevad ja muutuvad tavad koroonakriisi ajal” intervjuusid.

22. novembril pidas Andreas Kalkun Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse veebiseminaril ettekande “Turism, kunst ning Lõuna-Eesti ja Petserimaa representatsioonid”.

25. novembril pidas Anu Korb Tartu Ülikooli raamatukogus Akadeemilise Rahvaluule Seltsi sügiskonverentsil “Välitööd muutunud oludes” ettekande “Mängukirjelduste kogumisest Venemaa eesti kogukondades ja emamaale naasnud eestlaste juures”.

25. novembril esines Aado Lintrop Valga Keskraamatukogus teemal “Mansid – rahvas, folkloor, mütoloogia”.

27. novembril pidas Andreas Kalkun KUMUs seoses näitusega “Talomuro ilmaruum. Lõuna-Eesti loojad” loengu “Petserimaa ja setode kujutamine: kunst ja ideoloogiad”.

Risto Järv, Mari Sarv

Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas

Juulis osales Nikolai Anisimov välitöödel Varkled-Bodja külas (Agrõzi rajoon, Tatarstan), Srednij Kumor, Verhnjaja Jum”ja külades (Kukmori rajoon, Tatarstan), Starõj Kušket külas (Baltasi rajoon, Tatarstan), Karamas-Pel’ga külas (Kijasovo rajoon, Udmurtia), Gožnja ja Bagraš-Bigra külades (Malaja Purga rajoon, Udmurtia). Uurimise põhiteemad: rahvalaulud, rahvakalendri rituaalid, matuse- ja surnute mälestamise kombed.

Juulis andis Nikolai Anisimov “Tatar-inform” elektroonilise perioodilise väljaande jaoks intervjuu udmurdi matuse ja surnute mälestamise kombestikust).

6.–9. juulini osalesid Mare Kõiva, Andres Kuperjanov ja Nikolai Anisimov Zoomi vahendusel Tomskis korraldatud XIV Venemaa antropoloogide ja etnoloogide konverentsil. Mare Kõiva pidas ettekande lastehirmutistest ajavahemiku 1920–2018 kirjapanekutes, Andres Kuperjanov rääkis linnafestivalidest. Nikolai Anisimov pidas ettekande Kaama-taguste udmurtide kevadistest mälestuspäevadest (“Весенние поминки закамских удмуртов: традиция и современное бытование”).

13. juulil andis Mare Kõiva Kuku raadios intervjuu Madis Ligile, rääkides nii teadlaste tunnustamisest kui ka suvisest rahvapärимuse kogumistööst, ajendiks Mare Kõiva valimine Euroopa Akadeemia akadeemikuks.

2.–5. augustini osales Mare Kõiva Wuppertalis (Saksamaa) korraldatud Euroopa Piibliuuringute Assotsiatsiooni (EABS) aastakonverentsil ettekandega esimestest inimestest valgevene ja eesti pärimusjuttudes (“Stories about the Fall of the first people in the Belarusian and Estonian traditions”).

13. augustil osales Mare Kõiva Paides arvamusfestivali ümarlauas „Kuhu me läheme kui me magame?“ koos Jüri Enneti, Kärt Summataveti ja Krista Ojasaarega, mode- raator Aija Sakova.

14. augustil osalesid Reet Hiimäe ja Tõnno Jonuks Paide arvamusfestivali arutelus “Mitu usku mahub Eestisse?” koos Meelis Friedenthali ja Martin Vällikuga, arutelu juhtis Atko-Sulhan Rimmel.

15. augustil pidas Reet Hiimäe Äksi avatud õuede festivalil ettekande üleloomulikest olenditest.

23.–27. augustini osalesid Mare Kõiva, Tõnno Jonuks ja Reet Hiimäe võrdleva mü- toloogia 14. rahvusvahelisel konverentsil (IACM) “Death And Migration In World My- thology”. Mare Kõiva pidas ettekande “The Journey Of The Soul And The Otherworld On The Example Of Estonian And Baltic Finnish Material”, Tõnno Jonuks ettekande “Travelling Royal Monsters In The Eastern Baltic Iron Age” ja Reet Hiimäe ettekande “Narratives of the Promised Land in the Discourse of Contemporary Migration”.

30. augustist 3. septembrini osales Nikolai Anisimov Pisas 18. EASR (European Association for the Study of Religion) aastakonverentsil “Resilient religion”. Ta pidas koos Eva Toulouze’iga etnoloogia sektsioonis ettekande “Varkled-Bodya, an Udmurt animist village: Initiations of boys and girls in the week before Easter”.

Nikolai Anisimov ja Eva Toulouze kohtusid ka järgmise konverentsi korraldajatega Corki ülikoolist (Iirimaa), Roomas andsid nad üle Itaalia rahvusraamatukogu töötajatele kaks koopiat raamatust “Spring rituals of the Varkled-Böd’ya Udmurt”.

24. augustil pidas Tõnno Jonuks Rahvusvahelise Võrdleva Mütoloogia Ühingu aasta- koosolekul Zoomis ettekande “Travelling royal monsters in the Eastern Baltic Late iron Age (11-13 century AD)”.

25.–28. augustini osales vanemteadur Piret Voolaid Türgis MTÜ Mondo juhitud ja Anna Lindhi Fondi toetatud rahvusvahelise vanasõnaprojekti “Proverbs for Parleys” (“Vanasõnad kõrvuti”) raames toimunud seminaril ja esines ettekandega vanasõnade

loomingulisest kasutamisest tänapäeval. Ühtlasi esitleti seminaril vanasõnakogumiku “Wisdom of Words: Estonia, Lebanon, Turkey” ja samanimelist näitust, millesse on põimitud kolme riigi – Eesti, Liibanoni ja Türgi – kooliõpilaste toel kogutud vanasõnad. Piret Voolaid osales raamatu koostamisel eksperdina ja kirjutas raamatule eessõna “What is a proverb?”.

1. septembril tutvustas Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saate minisarjas “Müütilised olendid meie ümber” ronka.

5.– 8. septembrini toimus Zagrebi Etnoloogia ja Folkloristika Instituudi ning Zagrebi Ülikooli Humanitaar- ja Sotsiaalteaduskonna korraldatud Rahvusvahelise Rahvajutu-uurijate Seltsi (ISFNR) 18. kongress, millest võtsid ettekannetega osa Mare Kõiva, Reet Hiimäe, Mare Kalda, Anastasiya Fiadotava. Mare Kõiva pidas koos Alena Bohanevaga ettekande “Emotions and the Lore of Water Dwellers”, sektsioonis “Charms and the Fear” pidas Mare Kõiva ettekande “Illnesses due to Fright and Treatment of such Illnesses”, lisaks osales tööruhmade kohtumistel, juhtis sektsiooni jne. Reet Hiimäe pidas ettekande “Fear of Magically Imposed Love in Estonian traditional and contemporary belief narratives”, Mare Kalda ettekande “The Cause of Laughter in Treasure Tales”. Anastasiya Fiadotava ettekanne kandis pealkirja “Different Shades of Laughter and Unlaughter: Emotional Economy of Humorous Performances in Family Folklore”.

6.–11. septembrini osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Bulgaarias Stara Zagora linnas korraldatud Euroopa astronoomiaühingu (SEAC) 28. aastakonverentsil “Kultuuri-astronoomia ja ürgne taevavaatlus” (“Cultural Astronomy and Ancient Skywatching”). Mare Kõiva pidas ettekande “Vernacular models: Heaven and Paradise based on Baltic Finnic and Eastern Slavic folklore”. Andres Kuperjanov esitas posterettekande “Estonian Astronyms and the Influence of the Mediaval Manuscripts”.

7. septembril osales Tõnno Jonuks Kielis Euroopa Arheoloogide Assotsiatsiooni (EAA) aastakonverentsil ettekandega “From a dragon to a hare. The selection of animals for symbolic purposes during the Late Iron Age in Estonia”.

8. septembril kõneles vanemteadur Piret Voolaid Vikerraadio saates “Huvitaja” MTÜ Mondo juhitud rahvusvahelisest projektist “Vanasõnad kõrvuti”. Koos MTÜ Mondo humanitaarabieksperdi Kristi Ockba ja ajakirjanik Krista Taimega vesteldi sellest, kuidas kolme riigi – Eesti, Liibanoni ja Türgi – noored kogusid ja võrdlesid vanasõnu ja valmis raamat “Wisdom of Words”, mis tutvustab araabia, eesti ja türgi keeles kokkulangevaid ja ka erinevaid vanasõnu.

Samas saates rääkis juhtivteadur Mare Kõiva sellest, kuidas on seotud omavahel vaaraorahvad ja hülged.

9. septembril andis Reet Hiimäe ajakirjanik Marian Männile veebiportaali “Research in Estonia” jaoks intervjuu usundite paljususest Eestis.

11. septembril esitles Nikolai Anisimov koos Eva Toulouze’iga Tallinnas Kirjandustänav festivalil raamatuid “Песни южных удмуртов” (autorid Irina Ptšelovodova, Nikolai Anisimov, 2020) ja “Spring rituals of the Varkled-Böd’ya Udmurt / Весенние обряды удмуртов д. Варклед-Бодья” (autorid Eva Toulouze, Nikolai Anisimov, 2020).

12. septembril rääkis Mare Kõiva Vikerraadio “Kirikuelu” saates rahvakalendri ja kirikukalendri seostest.

14.–18. septembrini osales Anastasiya Fiadotava Jagellooni Ülikoolis Krakowis korraldatud töötoas, mis oli seotud UNA EUROPA projektiga SF2019005 “Humour in the European public sphere – Fostering societal debate about contested expression in a globalizing world”.

15. septembril rääkis Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saate minisarjas “Müütilised olendid meie kõrval” järvekarjast.

15. septembril pidas Eda Kalmre Tartus Tamme haruraamatukogus XVIII üleriigilisel lasteraamatukoguhoidjate päeval ettekande “Hirmust, hirmutamisest ja hirmujuttudest lastekultuuris”.

22. septembril rääkis Mare Kõiva Vikerraadio “Huvitaja” saate minisarjas “Müütilised olendid meie kõrval” veehobudest.

24. septembril toimus Prima Vista festivali raames aruteluring “Epidemiad kirjan-
duses, pärimuses ja päriselus”, milles osalesid Reet Hiimäe, Meelis Friedenthal ja Reeli Reinaus.

25. septembril pidas Tõnno Jonuks Szegedis konverentsil “Religiooni materiaalsus Kesk- ja Ida-Euroopas” koos ettekande “Materiality of contemporary paganism. Deposits at sacred places in Estonia”.

27. septembril korraldas osakond Esnas Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakon-
na ja Eesti-uuringute Tippkeskuse seminari “Meie tulevikud: taevatrepp? Our futures: Stairway to heaven?”. Esinesid Nikolai Anisimov (“Kord aastas tulnud kevadpüha...”: ühest udmurdi kevadpühast”), Anastasiya Fiadotava (“Comedy in Eastern Europe during the first wave of COVID-19 pandemic”), Reet Hiimäe: (“Mütologiseeritud metafoorid tänapäeva rändenarratiivides”), Tõnno Jonuks (“Mütoloogilised loomad Eesti muinas-
ajal”), Eda Kalmre (“Suurärimees ja Kriimani mõisa viimane omanik Karl Jänes elus ja folklooris”), Katre Kikas (“(Lähi)lugejana arhiivis”), Andres Kuperjanov (“Kadakas”), Nikolay Kuznetsov (“Kultuurispetsiifiliste sõnade tõlkimine eesti-komi sõnastikus”) ja Mare Kõiva (“Vernakulaarsed mudelid: taevas ja paradiis läänemeresoome ja idaslaavi folkloori põhjal”).

27. septembril andis Eda Kalmre intervjuu Kanal 2 saatele “Estonia. 27 aastat vas-
tamata küsimusi”.

29. septembril pidas Eda Kalmre Zoomi vahendusel Eesti Rahvakultuuri Keskuse korraldatud seminaril “Kuidas aitab elav pärand kaasa kogukondlikule ühistegevusele?” ettekande “Talgud kogukonnas”.

29. septembril esines Piret Voolaid Tallinnas Mondo maailmahariduskeskuses rahvus-
vahelise projekti “Vanasõnad kõrvuti” väljundina sündinud näituse ja raamatu “Wisdom of Words” esitlusel ettekandega “Mänguline vanasõnatarkus”.

30. septembril pidas vanemteadur Liisi Laineste Tartu Ülikoolis kursuse “Interneti-folkloor” raames külalisloengu “Sissevaateid koroonafolkloori uurimisse”.

30. septembril pidas Tõnno Jonuks koos Atko Rimmeliga Eesti Rahva Muuseumi teadusseminaril ühis-ettekande Atko Rimmeliga ühisettekande “Loodus, religioon ja rahvuslik identiteet”.

Oktoobris valmis Tõnno Jonuksi ja Atko Rimmeli 1-minuti film “Eestlased on metsarahvas” Riigikogu rohepöörde konverentsi jaoks.

Oktoobris avaldas MTÜ Loomemõis Reet Hiimäe koostatud raamatu “Vooremaa pärimusraamat”.

Oktoobris esitas Reet Hiimäe Vikerraadio saatesarjas “Huvitaja” neli usundikommentaari.

Oktoobris ilmus Serafima Lebedeva raamat “Полевые заметки музейного этнографа” (koostaja ja toimetaja Svetlana Karm), kus Nikolai Anisimov on lauluteksti tõlkija (https://www.erm.ee/sites/default/files/serafima_lebedeva_polevoe_zametki_muzeinova_etnografa.pdf).

6.–8. oktoobrini osales Nikolai Anisimov Iževskis (Udmurtia) rahvusvahelisel teaduskonverentsil “Финно-угры – Славяне – Тюрки: опыт взаимодействия” ettekandega “Демонический персонаж *бучьра* в мифологических представлениях удмуртов”. Konverents oli pühendatud Ajaloo, keele ja kirjanduse udmurdi instituudi 90aastaseks saamisele.

7. oktoobril korraldasid Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahva Muuseum, Eesti-uuringute Tippkeskus, Haridus- ja Teadusministeerium ja Toila Lasteaed Naerumeri veebi vahendusel (Teams) lasteaia- ja põhikooli esimese astme õpetajatele seminari “Meie kiisul kriimud silmad: Lugev laps”. Seminari toetasid Haridus- ja Teadusministeeriumi Keeleprogramm 2018–2021 ja Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus). Korraldustoimkonnas osales osakonna vanemteadur Piret Voolaid. Teadur Katre Kikas pidas ettekande “Lugev laps Andrus Kiviräha lasteraamatutes”. Kava <http://folklore.ee/kp/lp/2021>.

7. oktoobril pidas teadur Anastasiya Fiadotava Tartu Ülikoolis kursuse “Interneti-folkloor” raames külalisloengu „Fake news and conspiracy theories in COVID times and beyond”, mida sai soovi korral jälgida ka Zoomis.

10. oktoobril viibis Nikolai Anisimov välitöödel Hohrjaki küla kalmistul (Zav’jalovo rajoon, Udmurtia), et uurida kalmistukultuuri.

10.–21. oktoobrini viibis Reet Hiimäe ETAG-i toetusel Taanis Aarhusi Ülikoolis projektikirjutamise õppevisiidil.

13. oktoobril rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio “Huvitaja” saates, mis on seestumine ja millised on selle usundilised tagamaad.

14. oktoobril pidas vanemteadur Piret Voolaid Tartu Ülikoolis kursuse “Internetifolkloor” raames külalisloengu “Koroonaaja internetifolkloor kui toimetulekumehhanism”.

19. oktoobril osales Mare Kalda Tallinnas Rahvusraamatukogus XVI oskuskeelepäeval “Mõõdetav ja mõõtmatu terminoloogias” ettekandega “Sõnad, sõnad, sõnad. Tänapäevafolkloori terminid teiste mõistete keskel”.

20. oktoobril andis Nikolai Anisimov intervjuu “Udmurtia” TRK-s udmurdi tänapäevase rahvaluule uurimistest.

21. oktoobril pidas Nikolay Kuznetsov väarikate ülikoolis loengu “Sugulaskeeled ja keelesugulased”.

27. oktoobril tutvustas Piret Voolaid Vikerraadio “Huvitaja” saates vanasõna “Kui ei ole surmatõbi, siis saab ikka viinast abi”.

28. oktoobril pidas Nikolai Anisimov Udmurdi Ülikooli Udmurdi filoloogia, fenno-ugristika ja ajakirjanduse instituudi tudengitele *online*-loengu “Удмуртъяёслэн кулэм ватон но буре ваён сӧзнэтсы” (“Udmurtide matuse ja surnute mälestamise kommete süsteem”).

30. oktoobril esitles udmurdi teadlane Tatjana Minnijahmetova Tartus Kirjanike majas oma raamatut “В поисках удмуртских жемчужин по эстонским архивам” (“Udmurdi pärlite otsinguil Eesti arhiivides”, Sator 20, <https://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator20/>). Raamat valmis Hõimurahvaste programmi, Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna teadusprojekti ja Euroopa Regionaalfondi kaudu rahastatud Eesti-uuringute Tippkeskuse toetusel. Projekti juhtis Piret Voolaid, raamatu teadustoimetaja on Svetlana Karm (ERM).

Üritus toimus hübriidvormis, osaleda ja kaasa rääkida sai nii ERMi Rahvakultuuri koolitus- ja teabekeskuse auditooriumis kui ka MS Teamsi vahendusel.

3. novembril rääkis Reet Hiimäe Vikerraadio saates “Huvitaja” hingeloomast.

5. novembril toimus Eesti Rahva Muuseumis Reet Hiimäe kaaskorraldamisel humanitaarteaduste noortekonverents HUNTS.

7.–14. novembrini osales vanemteadur Piret Voolaid Portugalis Taviras Rahvusvahelise Parömioloogia Assotsiatsiooni (International Association of Paremiology, AIP-IAP) 15. vanasõnakollokviumil ettekandega “Thirst is Greater Than Hunger: A Sociocultural View of Estonian Proverbs on Alcohol and Drinking”.

11. ja 12. novembril toimus Reet Hiimäe korraldatud humanitaaralade doktorantide sügiskool “Dialogues with Magic” Saka mõisas. Osakonda esindasid ettekandega Nikolai Anisimov koos Eva Toulouze’iga (“Magic in modern Udmurt society”), Mare Kõiva (“Estonian magic healers and verbal magic”), Tõnno Jonuks (“Magic in news. Magic, Witchcraft and superstition in Estonian newspapers 1850–1980”), Anastasiya Fiadotava (“All that is great is built upon memes”: meme magic and the cult of Kek”) (Täpsemalt https://folklore.ee/CEES/doktorikool/sk2021/Program_abstracts_2021est.pdf.)

18.–20. novembrini osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Moskvast korraldatud 9. rahvusvahelisel interdistsiplinaarsel teaduslik-praktilisel sümposionil “Meditaaniantropoloogia uute väljakutsete lävel: maailm, inimesed, teadmised ja kultuurid pandeemia ajastul”. Koos Kristel Vilbastega pidasid nad seal ettekande loodusliku allikavee kasutamisest COVID-19 ravis ja profülaktikas (“Использование природной родниковой воды при лечении COVID-19 и его профилактике”).

19. novembril osales Mare Kalda Zoomi vahendusel Tallinna Ülikoolis korraldatud XVII muutuva keele päeval ettekandega “Vormelid ja väänsõnad rahvalikes koroonateemalistes ühiskõnelustes” (e-teesid <https://www.tlu.ee/ht/sundmused/xvii-muutuva-keele-paev>).

20. novembrist 17. detsembrini töötas vanemteadur Piret Voolaid külalisuurijana mitme rahvusvahelise koostööprojekti raames Ljubljanas Sloveenia Teaduste ja Kunstide Akadeemia Etnoloogia Instituudis.

25. novembril toimus Akadeemilise Rahvaluule Seltsi välitöökonverents “Välitööd muutunud oludes”, mille korraldasid Reet Hiiemäe, Kärri Toomeos-Orglaan ja Merili Metsvahi; Reet Hiiemäe pidas konverentsil ühtlasi ettekande “Eksootilised välitööd” globaliseerivas maailmas: väljakutsed ja õppetunnid“. Anastasiya Fiadotava pidas ettekande “Digital folklore and digital fieldwork: combining methods and transforming the discipline?”.

25. novembril osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Vilniuses Leedu Loodusuuringute Keskuse ja Venemaa Teaduste Akadeemia Slavistika Instituudi korraldatud rahvusvahelisel teaduskonverentsil “Herbalism ja rahvameditsiin”. Mare Kõiva astus üles ettekandega oma puust ja taimedest usulistes töökspidamistes, tekstides ja tavades, Andres Kuperjanov käsitles Kuu ja puu koos-toimeid religioossetes arvutikirjetes.

26. ja 27. novembril osalesid Mare Kõiva ja Andres Kuperjanov Leedu Ajalooinstituudi etnoloogia ja antropoloogia osakonna korraldatud konverentsil “Etniliste ja konfessionaalsete kultuuride interaktsioon: etnoloogiline uurimine”, mis oli pühendatud Vilniuse 700. aastapäevale ühisettekandega “Läänemere ühendamine: muinastulede öö” (“Unification Of Baltic Sea: The Night Of Ancient Bonfires”).

26. novembril esines vanemteadur Piret Voolaid Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi korraldatud eesti keele õpetajate sügiskonverentsil ettekandega “Internetipärimus ja meemikeel kui noorte loominguline eneseväljendus”.

3. detsembril pidas Anastasiya Fiadotava Bologna Ülikooli veebiseminari “Humour in the Public Sphere (Part 2)” ettekande “Humour and controversies in Estonian and Belarusian public spheres”.

29. novembril pidas Reet Hiiemäe Viljandi kultuuriakadeemias aine “Pärimuskultuur muutuvast ühiskonnast” raames loengu rahvausundist ja kohapärimusest.

Detsembris esitas Reet Hiiemäe Vikerraadio “Huvitaja” saatesarjas neli usundi-kommentaari.

15. detsembril pidas Reet Hiimäe Põlva väarikate ülikoolis videoloengu “Sissevaade usunditesse ja vaimsetesse õpetustesse Eestis”.

Folkloristika osakonna seminarid

Seminare toetavad Eesti Kirjandusmuuseumi teadusprojekt EKM 8-2/20/3 ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus TK145), nende toimumise korraldab Mare Kalda.

13. septembril esines Teamsis Ergo-Hart Västrik: “Kodavere Pärimuskeskus – kellele ja milleks?”.

4. oktoobril pidas Kanni Labi (ERA) TEAMSis seminariettekande “Kokku, kooreke, ja trükki, Muhu regilaulud!”, mis keskendus “Vana kandle” koostamisel tekkinud tähelepanekutele ja kogemustele.

13. oktoobril toimus Eesti-uuringute Tippkeskuse soouuringute töörühma veebiseminar “Postkoloniaalsete ja postsotsialistlike diskursuste vahelised dialoogid feministlikus teoorias ja praktikas”. Ettekande pidas järel doktor Redi Koobak (Centre for Women’s and Gender Research, University of Bergen, Norway). Toetudes hiljuti ilmunud kogumikule „Postcolonial and Postsocialist Dialogues: Intersections, Opacities, Challenges in Feminist Theorizing and Practice“ (toimetanud Koobak, Tlostanova and Thapar-Björkert, Routledge 2021), pakkus Redi Koobak oma ettekandes välja raamistiku mõtestamiseks võimalikke postkolonialistlike ja postsotsialistlike diskursuste vahelisi kokkupuutepunkte transnatsionaalses feministlikus teoorias ja praktikas. Ta tutvustas raamatus välja pakutud uusi termineid ja tõstatas küsimusi selle kohta, kuidas need võiksid aidata meil ümber mõtestada kindlakskujunenud arusaamu soost, seksuaalsusest ja rassist.

18. oktoobril pidas Nikolai Kuznetsov osakonna veebiseminaril ettekande “Tšuuudid komi pärimuses”.

25. oktoobril sai osakonna veebiseminaris raames jälgida Rahvusvahelise Etnoloogia- ja Folklooriühingu (SIEF) rituaalse aasta töörühma veebiseminarit, kus esinesid Emily Lyle (University of Edinburgh, “The Myth of the One Eyed God and the Signal Star at the Start of a Season”), Oksana Tchoekha (Institute of Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, “Human life of the celestial bodies”), Tsimafei Avilin (Center for Studies of Belarusian Culture, Language and Literature, National Academy of Sciences of Belarus, “Belarusian Folk Astronomy: What is Your Ritual About?”).

8. novembril pidas Elle-Mari Talivee Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse veebiseminaril ettekande “Ilukirjandus ja ühistransport”.

15. novembril tutvustas Pavel Limerov venekeelses veebiseminaris (Teams) tuttuut raamatut “Каллистрат Фалалеевич Жаков”, Сыктывкар: Издательство Эском, 2021. - 296 с. – (Серия “Республика Коми: люди и время”)

22. novembril esines Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna ja Eesti-uuringute Tippkeskuse veebiseminaril Andreas Kalkun ettekandega “Turism, kunst ning Lõuna-Eesti ja Petserimaa representatsioonid”, inspiratsiooniks KUMUs on avatud näitus “Talomuro ilmaruum. Lõuna-Eesti loojad“ (kuraator Liis Pählapuu, 22.10.2021–10.04.2022 vt ka <https://kumu.ekm.ee/syndmus/talomuro-ilmaruum-louna-estii-loojad/>).

Asta Niinemets

Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas

14.–19. juunini toimus Helsingis Rahvusvahelise Etnoloogia ja Folklooriühingu (SIEF) 15. kongress “Breaking the rules? Power, participation and transgression”, mille paneel aitasis korraldada Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna teadlased.

8. juulist 26. augustini korraldasid Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond ja Stella Maris kolledži inglise keele osakond (Chennai, India) koostöös loengusarja “Unraveling Tales: Exploring Intersections between Folkloristics and Literature”. Loengud on järelvaadatavad UTTV-s (<https://www.uttv.ee/naita?id=31503>).

8. juulil pidas Padma V Mckertich loengu “Different Tunes, Same Songs – Bhakti Tropes in Popular Hindi Film Music”.

15. juulil D. Nazneen Marshalli loeng “The twist in the Tale: The Portrayal of Folktales in Indian Picture books for Children”.

22. juulil Alina Oprelianska loeng “Make Ukraine Great Again: Gogol’s Vij, St, Cassian, and Ukrainian Beliefs”.

29. juulil Sadhana Naithani loeng “Justice in an Unjust World: Herman Hesse’s Fairy Tales”.

5. augustil P. Mary Vidya Porselvi loeng „Earth as Akam: An Ecofemiotic Study of Folk-Lit Contours”.

12. augustil Merili Metsvahi loeng “Pre-modern Estonian Peasant’s Relationship with the Lakes and Rivers”.

19. augustil Mark Benderi loeng “Translating the Nuosu Book of Origins: A Cosmographic Approach”.

26. augustil Frank Koromi loeng “Medieval Bengali Literature and the Study of Folklore”.

2021. aasta suvel ilmus USAs folkloristika kaasprofessori Anastasiya Astapova monograafia “Humor and Rumor: Everyday Life in the Post-Soviet Authoritarian State” (kirjastaja Rowman & Littlefield).

2021. aasta suvel ilmus kirjastuse Routledge väljaandel kogumik “Conspiracy Theories and the Nordic Countries”, autorid Anastasiya Astapova, Eirikur Bergmann, Asbjørn Dyrendal Annika Rabo Kasper Grotle Rasmussen Hulda Thórisdóttir Andreas Önnersfors.

5.– 8. septembrini toimus Zagrebi Etnoloogia ja Folkloristika Instituudi ning Zagrebi Ülikooli Humanitaar- ja Sotsiaalteaduskonna korraldatud Rahvusvahelise Rahvajutu-uurijate Seltsi (ISFNR) 18. kongress, mille paneel aitasid korraldada Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna teadlased.

30. septembril pidas Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna vanemteadur Liisi Laineste kursuse “Internetifolkloor” raames külalisloengu “Sissevaateid korona-folkloori uurimisse”.

7. oktoobril toimus Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse jututares “Seto õdak – Paul Hagu 75”. Seto uuemat kirjavara tutvustasid Eva Saar, Ahto Raudoja ja Karl Pajusalu. Tänavusuvistest TÜ seto välitöödest kõnelesid Maria Grünberg ja Janek Vaab.

7. oktoobril pidas Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna nooremteadur Anastasiya Fiadotava kursuse “Internetifolkloor“ raames külalisloengu “Fake news and conspiracy theories in COVID times and beyond”.

14. oktoobril pidas Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristikaosakonna vanemteadur Piret Voolaid kursuse “Internetifolkloor” raames külalisloengu “Koroonaaja internetimeemid kui toimetulekumehhanism”.

18. ja 19. septembril korraldas Tartu Nefa Rühm oma V sügiskooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna õppejõu Ergo-Hart Västriku maakodus Peipsiääre vallas. Nefa sügiskool tõi kokku etnoloogia-, folkloristika- ja antropoloogiatudengid, vilistlased, välis-tudengid ning huvilised teistelt erialadelt.

30. septembril korraldasid Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv ja Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond Akadeemilise Rahvaluule Seltsi üldkoos-oleku. Uude juhatusse valiti Reet Hiimäe, Pihla Maria Siim, Helen Kästik, Mare Kalda ja Kärri Toomeos-Orglaan. Pidulikul õhtul Tartu Ülikooli loodusmuuseumis esines loomaökoloog Tuul Sepp (“Muinasjuttude evolutsioonibioloogia“). Seejärel esitleti EKM Teaduskirjastuse väljaandeid – “Eesti muinasjutud” II osa: “Loomamuinasjutud” (koostajad ja toimetajad Risto Järv, Inge Annom, Mairi Kaasik ja Kärri Toomeos-Orglaan).

18. oktoobril esines Madis Arukask Kuku raadio *podcastis*: “Milline on kirjalikkuse ja kirjasõna tajumine meie mittekirjalikus kultuuris ja hõimurahvaste regilauludes?” Ta kõneles oma uurimisteemadest ja välitöödest (<https://kuku.postimees.ee/podcast/kuue-samba-taga/106758>).

20. oktoobril avati Tartu Ülikooli muuseumis Toomel näitus “Sada pilku Mongooliale: Mandala – salajase tantra tempel” (korraldaja eesti ja võrdleva rahvaluule osakonnas doktorikraadi kaitsnud TÜ orientalistikakeskuse juhataja Alevtina Soloveva).

11. ja 12. novembril osalesid eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna doktorandid ja õppejõud Saka mõisas Eesti Kirjandusmuuseumi korraldatud doktorikoolis “Dialoguses with Magic”.

25. novembril korraldasid Akadeemiline Rahvaluule Selts, Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond Tartu Ülikooli raamatukogu Tõstamaa seminariruumis ja veebis seltsi sügiskonverentsi “Välitööd muutunud oludes”.

Kaitstud doktoritöö

Kaisa Langer kaitses 27. augustil folkloristika erialal doktoritööd “Estonian folklore collections in the context of Late Stalinist folkloristics” (“Eesti rahvaluulekogud hilis-stalinistliku folkloristika kontekstis”). Juhendaja Ergo-Hart Västriku, oponendid Tiit Jaago ja Toms Kencis (Läti Ülikool).

Kaitstud magistritööd ja magistriprojekt

25. augustil kaitses Elizaveta Diachenko Zoomis Tartu Ülikooli rahvusvahelises magistriõppekavas “Folkloristika ja pärandirakendused” magistritööd “Seliši keele säilitamise ja taaselustamise metodoloogia Flatheadi reservaadis”. Juhendaja Laur Vallikivi, oponent Madis Arukask.

25. augustil kaitses Jerald Kent Iverson Jr Zoomis Tartu Ülikooli rahvusvahelises magistriõppekavas “Folkloristika ja pärandirakendused” magistritööd “Püha teras. Relvastatud võitlus kui rituaal kaasaegses keskaja taaskehastamises”. Juhendaja Ülo Valk, oponent Tenno Teidearu.

25. augustil kaitses Rasel Ahmed Zoomis Tartu Ülikooli rahvusvahelises magistriõppekavas “Folkloristika ja pärandirakendused” magistritööd “Bhoot.Com taskuhääling kui uue meedia võrgustik: ghatana ja selle väljundid uues meedias”. Juhendaja Ülo Valk, oponent Baburam Saikia.

25. augustil kaitses Gleb Gomankov Zoomis Tartu Ülikooli rahvusvahelises magistriõppekavas “Folkloristika ja pärandirakendused” magistriprojekti “Eesti kultuurilise, poliitilise ja ajaloolise arengu peegeldused numismaatikas ja filateelias 20. ja 21. sajandil”. Juhendaja Anastasiya Astapova, oponent Kaido Andres.

Liilia Laaneman

NEWS IN BRIEF

Birthday greetings

Rutt Hinrikus (75), Paul Hagu (75), Juri Berezkin (75), Chas S. Clifton (70), Diane Goldstein (65), Monika Kropelj (65), Urmas Sutrop (65), Aado Lintrop (65), Eva Toulouze (65), Tatjana Minnijahmetova (Tatiana Minniyakhmetova) (60), Kadri Tamm (60), Mari-Ann Rimmel (55), Ell Vahtramäe (55), Ene Kõresaar (50), Risto Järv (50), Piret Voolaid (50), Kanni Labi (50), Virve Sarapik (50), Katre Kikas (40), Lina Gergova (40), Jüri Metssalu (40), Anastasiya Astapova (35), Olga Ivaškevitš (35).

Stalinism and folkloristics: Ideologies of political power in science

On 27 August 2021 Kaisa Langer defended her doctoral dissertation titled *Estonian Folklore in the Context of Late Stalinist Folkloristics* to obtain the degree of Doctor of Philosophy in Folkloristics. Her opponent Tiiu Jaago gives an overview of the dissertation.

Calendar

A brief summary of the events of Estonian folklorists from July to December 2021.

Kaastööst

Mäetaguste toimetus avaldab akadeemilisi kirjutisi rahvaluulest, rahvausundist, kultuuriantropoloogiast ja nendega seonduvatest valdkondadest. Ootame

- *teadusartikleid* (10–30 lk) – originaalartikleid pikema ja argumenteeritud probleemipüstitusega;
- *rakenduslikke artikleid* (5–15 lk) – lühemaid kirjutisi, mis käsitlevad üksikjuhtumeid, aktuaalseid teemasid, tutvustavad uurimisprojekte jne;
- *ekspertide kommentaare* artiklite juurde;
- *osalusvaatlusi, kommenteeritud (taas)trükke ja kommenteeritud tõlkeid*;
- *raamatu-, filmi-, helikandja- jm tutvustusi* (1–5 lk) – olulisimate erialaste väljaannete kommenteeritud ülevaateid ja/või analüüse;
- *lühivuudiseid* (1–2 lk) – lühiülevaateid konverentsidest, kaitstud teaduskraadidest jne;
- *lugejakirju* (1–4 lk) – lugejate kommentaare väljaannetele ja artiklitele. Autoritelt oodatakse ka lugejakirjadele reageerimist.

Ajakiri on eelretsenseeritav ja rahvusvaheliselt refereeritav. Käsikiri tunnistatakse vastuvõetavaks kahe positiivse anonüümse retsensiooni korral. Toimetajad teavad artikli vastuvõtmisest või tagastamisest ja soovitatavatest muudatustest. Muudatused peab tegema autor.

- Artikli, mis on kirjutatud mõnes üldkasutatavatest tekstitöötlusprogrammidest, võib toimetusele saata e-kirjaga. Lisada tuleb väljatrükk, mis abistab kujundamisel ja diakriitiliste märkide tuvastamisel, autori telefon ja e-posti aadress (või postiaadress).
- Kõigile kirjutistele tuleb lisada sõltuvalt kirjutise pikkusest 500–2500 tähemärgi pikkune, soovitatavalt ingliskeelne resüme.
- Teadus- ja rakendusartiklitele tuleb lisada kuni 700 tähemärgi pikkune lühikokkuvõte (teesid) ja 2–7 märksõna tähestikulises järjekorras.
- Märkused ja kommentaarid lisada allviidetena.
- Kirjandusele viidake tekstis järgmiselt: (Wright 1995: 3–5) ehk sulud algavad – autor – aastaarv – koolon – tühik – lehekülje või -kõlgede numbrid – sulud lõpevad.
- Kirjanduse nimestikus esitage otseselt tsiteeritud ja viidatud teosed.

- Kirjanduse nimestik tuleb vormistada järgmiste näidete eeskujul, veebilehekülje viitele lisada viimase kontrollimise kuupäev:

Boll, Franz 1919. *Stern Glaube und Sterndeutung: Die Geschichte und das Wesen der Astrologie*. Leipzig & Berlin: Teubner.

Carlson, Shawn 1985. A double-blind test of astrology. *Nature* 318, lk 419–425.

EE 1934. *Eesti entsüklopeedia IV: Jaapan-käolina*. Tartu: Loodus.

Prüller, Paul 1968. Eesti rahvaastronoomia. *Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist I*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 11–62.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

- Kui tahate illustreerida oma kirjutise võrguversiooni heli- või videonäidetega, soovitame kasutada helifaile laiendiga .mp3. Videonäideteks sobivad tugevalt tihendatud .mpg-failid.
- Illustreerivad fotod esitada .tif- või .jpg-formaadis, optimaalne resolutsioon 300 dpi (kui foto pikem külg on 10–12 cm). Vektorgraafika puhul eelistame .eps-formaati, bitmap-graafika puhul .tif-formaati. Jooniste optimaalne resolutsioon on 600–1200 dpi.
- Lisatud illustreeriva materjali kasutusõiguste (*copyright*) eest vastutab autor.

Täpsemad vormistusjuhised ja kaastööle esitatavad nõuded leiab internetist ajakirja Mäetagused koduleheküljelt (www.folklore.ee/tagused).

Toimetus